

A MŰLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

NÉMETH G. BÉLA

27312
RITOÓK ZSIGMOND

PONORI THEWREWK
EMIL

MTAK

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

693929

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6538 2

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19-35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1993

© Ritoók Zsigmond 1993

Minden jog fenntarva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

A klasszika-filológia az egyetemen a XVIII. században és a XIX. század elején	7
Thewrewk indulása	25
A gimnáziumi tanári évek	38
Akadémia, egyetem	70
A pálya delén	78
Dékánság, rektorság. Elvek és valóság	128
Új korszak, új kívánalmak. Thewrewk tudománytörténeti helye	158
Hanyatlóban	188
Az utolsó évek	211
Válogatott bibliográfia	228

A KLASSZIKA-FILOLÓGIA
AZ EGYETEMEN
A XVIII. SZÁZADBAN
ÉS A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

F. A. Wolf 1777-ben azzal lepte meg a göttingeni egyetem tanárait, hogy filológia szakos hallgatóként (*studio-sus philologiae*) iratkozott be. Ez szokatlan dolog volt. A filológia, amely a kor számára egyértelműen a klasszika-filológiát jelentette, az ékesszólás tanárának illetékességi körébe tartozott, nem tekintették egészen önálló tudománynak, s hogy az-za lett, abban nem kis része volt a göttingeni egyetemnek, s később magának Wolfnak is.

Egy, a Wolféhoz hasonló tett a pesti egyetemen még a 19. sz. elején sem lett volna lehetséges. A történetesen ugyancsak 1777-ben kiadott első *Ra-*

tio Educationis, mely a felvilágosodás szellemében szabályozta az oktatásügyet, hat évben állapította meg a középfokú oktatás (gimnázium) idejét. Ezután lehetett az egyetemre menni. Az egyetemen belül a bölcsészkar azonban csupán egy, a tulajdonképpeni egyetemi (teológiai, jogi, orvosi) tanulmányokra előkészítő, hol két-, hol hároméves tanfolyam volt. Ezen a karon volt ugyan tanszéke a régészetnek és éremtannak, és ott jelentős professzorok, mint Schönvisner István, vagy Katanichich Péter, de nem volt tanszéke a latinnak és a görögnek. A hallgatóknak a latint a középiskolában meg kellett tanulniuk (a latin 1844-ig hivatalos nyelv volt), a szerzőket pedig az esztétikaoktatás keretében olvasták – a jelek szerint nem nagyon el-

mélyülten. A görögoktatást egy ún. *supplens* („segédtanár”) végezte, hol a teológiai kar, hol a bölcsészkar keretében. Az oktatás a nyelv alapelemeire szorítkozott, és a tantervben mindössze három hónapot kapott (Göttingenben Pindarost és Homéroszt olvastak...). Az oktatás ugyanis a felvilágosodás szellemének megfelelően a gyakorlati szükségletek szem előtt tartásával folyt, és a felvilágosult abszolútizmus elveinek megfelelően szigorú állami felügyelet alatt állt: minden félév anyaga pontosan meg volt állapítva, minden félév végén vizsgát kellett tenni, az oktatás meghatározott könyvek alapján történt, ha ilyen nem volt, a tanároknak előadásaik anyagát engedélyezés végett be kellett mutatni. Nem csoda ilyen körülmények között, ha a taná-

rok nemritkán egyszerűen lediktálták a megtanulandó anyagot (bár ez elvben tiltva volt).

Mindez eredetileg abból a szándékból fakadt, hogy az egyetemen csak a felvilágosodás eszméi legyenek terjeszthetők, természetesen a felvilágosult abszolútizmus érdekeinek megfelelő formában. A felvilágosult abszolútizmus rendelkezéseit azonban mindig könnyű a bürokrata-rendőrállami abszolútizmus szolgálata állítani, mint az a ferenci abszolútizmus alatt történt is.

A görög–latin tanulmányok szempontjából mindamelllett nem csak az egyetemi viszonyok voltak kedvezőtlenek. A polgári haladást és a nemzeti önállóságot célzó törekvéseket elnyomó reakció légkörében mind feszültebbé vált a politikai és társadalmi, a

napóleoni háborúk nyomán pedig mind válságosabbá a gazdasági helyzet. Ilyen körülmények közt az emberek figyelmét ezek a kérdések kötötték le, s ez az ókorral foglalkozó tanulmányok számára nem volt éppen előnyös. A vigyázó szemek Párizs, majd az angol közgazdaságtan, nem a filológia felé fordultak, a nemzeti öntudat a „holt zsarnok”, a latin hivatalos nyelv eltörlését követelte. A latin tehát politikai kérdéssé vált, s míg más, szerencsésebb népek már régen feladták a latint mint hivatalos nyelvet, s így felismerhették, hogy a latin nemcsak gyakorlati okokból, hanem mint esztétikai vagy egyéb műveltségbeli értékek hordozója is becses lehet, nálunk csak a polgári haladás kerékkötőjét, az idegenszerűség nyűgét, és – a felvilágosodás ha-

szonelvű szemléletének hatása alatt, amit a nehéz gazdasági viszonyok még indokolhatóvá is tettek – csak valami haszontalanságot láttak benne. A görögnek nem voltak Magyarországon hagyományai, csak egy vékony értelmiségi réteg ismerte fel jelentőségét.

Így történt, hogy bár 1734-től sok magyarországi diák tanult Göttingenben, s közülük kettő itthon professzorrá is lett – Budai Ézsaiás a debreceni kollégiumban a történelem és a görög–római ékesszólás tanára (ne feledjük: ez akkor a filológiát is jelentette!), Schedius Lajos pedig a pesti egyetemen az esztétikáé –, és bár mindkettő igen tevékeny volt a kultúra és a tudomány különféle területein, egyik sem lett a szó korszerű értelmében vett klasszika-filológia

megalapítója Magyarországon. A hiba nem bennük rejlett. Ilyen tudományra nem volt társadalmi igény. Amit a társadalom csakugyan kívánt, éppen a magyar nyelv fejlesztése végett, az a fordítás volt. Ehhez azonban elegendőnek látszott bizonyos fokú nyelvismeret.

Ami azonban az egyetemi helyzetet illeti, nem szabad azt gondolni, hogy az csak a barbár pusztákon volt ilyen lehangoló. Az egyetemi rendszer az egész Habsburg Birodalomban egyformán iskolás volt: a cél az enciklopédikus tudás közlése és szigorú megkööttségek szerint történő számonkérése volt, s aki a pesti egyetem helyett történetesen a bécsire iratkozott be, ugyanazzal a rendszerrel találta magát szemben.

Egészen más volt a helyzet a német államokban. A felvilágosodás gondolatrendszeréből kibomló német újhumanizmus, mely az athéni demokráciában a maga példaképét, a – persze elvontan szemlélt – „görög ember”-ben a semmi gúztól nem nyűgözött, öntevékeny, szabad ember megtestesülését látta, a kor német polgári gazdasági és politikai törekvéseivel ötvöződve, a gazdasági, politikai és szellemi szabadelvűség igényrendszerébe illeszkedett, s ezt a szabadelvűséget kívánta érvényre juttatni az egyetemi és a középfokú oktatásban is. Az egyetemen ez a szellem szabadságát, az oktatás és a tanulás szabadságát, az egyetemnek mint tudományos testületnek a függetlenségét, a tanároknak vallási és egyéb tudományon kívüli szempontoktól függetlenül való meg-

választását jelentette. Az új rendszerben hihetetlenül megnőtt a bölcsészkar jelentősége. Régi, kétéves formáját a gimnáziumhoz csatolták, s az új bölcsészeti kar – éppen mert hagyományok nem kötötték – az újhumanizmusnak és a szabadelvűségnek, vagyis a kor vezéreszméinek letéteményese lett. A bölcsészkaron belül pedig a német újhumanizmus görög-ség-tiszteletéből következőleg fontos szerep jutott a klasszika-filológiának. Az új típusú egyetem első teljes megvalósulása, a korszerűsödni vágyók példaképe az új alapítású berlini egyetem lett.

Amikor 1848-ban Bécsben megmozdult a föld, F. Exner ugyanerre a mintára kívánta átalakítani az osztrák egyetemi rendszert, és Magyarországon Eötvös ugyanebben a szellemben

dolgozta ki a maga reformtervét. A forradalmak leverése után a reformok Ausztriában is csak nehezen voltak folytathatók. „Mindenhez, ami az oktatási reformmal, tanítási és tanulási szabadsággal függött össze, a forradalmiság ódiuma tapadt” – írja egy osztrák történész. „Ezért csak olyan ember menthette meg, akinek konzervatív és forradalomellenes magatartásához kétség sem fért.” Ez az ember Leo Thun gróf volt, a Schwarzenberg-kormány kultuszminisztere. Thun persze nem a szabadelvűség vezette az egyetemi reform végrehajtásában, hanem a központosított összbirodalom igényei és szükségletei (megfelelően képzett szakemberek, ami korszerűtlen oktatási rendszer mellett elképzelhetetlen volt, nyelvi egységesítés stb.). Min-

denesetre Thun az Exner és Bonitz kidolgozta reformot – ha nem is kényszerű kompromisszumok nélkül – keresztülvitte Bécsben és – amint ez a birodalmi egység követelményeiből következett – Pesten is.

A különbség mindamellett nem volt lényegtelen. Míg Bécsbe a görög–latin filológia oktatására a legkíválóbb tudósokat híhatták meg (Bonitzon kívül Vahlent), Pestnek a derék, jól tájékozott, az indoeurópai nyelvészetben is jártas, de tudományosan nem túl tevékeny Konrad Halder jutott. Bécsben a meghívottak német anyanyelve természetszerűleg nem keltett visszatetszést, Pesten egy osztrák születésű professzor, egyszerűen mert nem magyarul beszélt, egy magyarellenos kormányzat németesítő törekvései képviselőjének

számított, aki olyan tudományosság fejlesztését szolgálja, melynek lehetőleg semmi köze sincs a magyar kultúrához. Görbe szemmel is nézték. Azáltal azonban, hogy magyarokat tanított (Halder maga nagyon hamar magyarul is megtanult, sőt, előadásai-ban magyar költőket idézgetett), esetleg, mint ugyancsak Halder, magyar folyóiratokban írt, mégiscsak a magyar tudomány, adott esetben a magyar klasszika-filológia kifejlődését segítette elő. Halder esetében az, hogy az indoeurópai összehasonlító és történeti nyelvtudományban is otthon volt (a pesti egyetemen gótot is tanított), különös fontossággal bírt, mert ezáltal a nyelvtudománynak módszertani szempontból legkorszerűbb irányát segítette a magyar klasszika-filológiában meghonosítani.

A helyzet tehát meglehetősen furcsán alakult. A polgári szabadelvű oktatási reformot egy konzervatív arisztokra vitte keresztül; a németesítés a magyar felsőoktatás korszerűsödését, s ezen belül a magyar klasszika-filológia kialakulásának lehetőségét is hozta magával. És ez nem csak a felsőoktatásban volt így. A szakrendszerű oktatás a középfokú oktatásban jogcím volt sok, politikai szempontból nemkívánatos személynek az iskolákból való kizárására, sőt, iskolák bezárására, a rendszer azonban, a klasszikus gimnázium, egészében kétségkívül emelte az iskolázás színvonalát.

Ezzel azonban új helyzet állott elő. A középfokú oktatás szakszerűen képzett tanárokat igényelt (tehát nem „enciklopédikus tudású” mindent

tanítókat), ami az egyetem bölcsészeti karán is megfelelő, szakszerű kutatásokat végző tudósok működését kívánta meg, viszont a jobban képzett tanárok jobban képzett diákokat küldhettek az egyetemre.

Ez az igény és ez a termékeny együttműködés mindamelllett távolról sem indult meg rögtön, teljes kibontakozására szinte csak Trefort idejében került sor. A köztudatban még mindig a felvilágosodás enciklopédikus és gyakorlatias műveltség-eszménye élt és hatott, és ez a levert szabadságharc után az (egyben életidegennek is tartott) idegennel szembeni nemzeti ellenállás elemeivel is ötvöződött. Elgondolkoztató, hogy az egész Thun-féle reformban és a klasszikus gimnáziumban még Széchenyi is csak a haszontalan elméleti-

eskedés terjesztését látta, melytől az emberek „tudósabbak fognak lenni ugyan – de semmivel sem okosabbak, sőt inkább határtalanul ostobák”. A szaktudományosan oktató, újszerű bölcsészettudományi kar a maga idegen tanáraival nem is gyakorolt különösebb vonzást, s különösen nem az önálló szaktudományként teljesen új klasszika-filológia. Haldernak az első években mindössze egy hallgatója volt (Kuun Géza), később sem sok, s a bölcsészkar beiratkozott rendes hallgatóinak száma az ötvenes években 5 és 10 között mozgott.

A klasszika-filológia helyzetét még egy, szinte hihetetlenül hangzó tényező is nehezítette. Egyes katolikus körök az ötvenes években azért támadták az okort – nem csak Magyarországon! –, mert – pogány. Azt kö-

vetelték, hogy a klasszikusokat ves-
sék ki a tananyagból, s legfeljebb az
egyházatyák szövegei alapján tanít-
sák a latin nyelvet. Akadt, aki a „ma-
gában ragyogó, de az evangélium fe-
héritett koporsóiként bensejében
romlottságot rejtő görög műveltség”
ellen cikkezett, s felemlégette, hogy a
francia forradalom is a klasszikusok-
ra hivatkozott... Igaz, hogy egyházi
személyek, katolikus és protestáns
részről egyaránt, igen józanul hári-
tották el a támadásokat, de a forrada-
lomra történő utalás veszélyes volt, s
az, hogy a klasszikusokat olyan valaki
védte, mint Lonkay Antal, aki piaris-
ta szerzetes volt ugyan, de a forrada-
lom alatt Perczel Mór segédtisztje-
ként szolgált és egy ideig bujkálnia is
kellett, a veszélyt nem feltétlenül kö-
zömbösítette.

Másfajta nehézség jelentkezett az
egyetemen, mikor Haldert 1858-ban
tanügyi tanácsossá nevezték ki, s így
megvált katedrájától. A szaknak nem
volt kinevezett nyilvános rendes ta-
nára. Az érdemes és sokoldalú Télyfy
Iván, aki 1847 és 1852 között mint
supplens oktatta a görögöt, és akit
Halder mellé rendkívüli tanárrá ne-
veztek ki, csak 1868-ban lett nyilván-
os rendes tanár. Ennek ellenére, bár
maga elsősorban ó- és újjöröggel
foglalkozott, 1867-ig neki kellett az
egész szak oktatását ellátnia. Hogy
felsőbb helyen miképp ítélték meg a
szak helyzetét, mutatja egyebek közt,
hogy 1859-ben, tehát Halder távozá-
sa után, Thewrewk csak úgy kapha-
tott ösztöndíjat, ha tanulmányait
Grazban folytatja. Aminek politikai

okai éppen úgy lehettek, mint szakmaiak.

Ilyen körülmények között indul Thewrewk pályája.

THEWREWK INDULÁSA

Ponori Thewrewk Emil Pozsonyban, 1838. február 10-én, mint naplójába születésnapján sokszor bejegyezte, reggel 5 órakor született. Hunyad megyei kismemesi családból származott: nagyapja, Ponori Thewrewk János dézsmaszedő, Déván a bolgárok jegyzője volt, s még apja, Ponori Thewrewk József is Déván született (1793), de 1820-ban Pestre, majd 1825-ben Pozsonyba költözött. Itt kötött házasságot Ax Mária Magdolnával, s e házasságból öt gyermek született: Emil, Árpád (tanár), Aurél (anthropológus, egyetemi tanár), Paulina és Amália.

Az irodalom és a tudomány iránti érdeklődésnek hagyománya volt a családban: Thewrewk János (Emil dédapja) a francia nyelvismeret terjedését szorgalmazta, s *Origo linguae Hungaricae* címen írt egy (kéziratban maradt) munkát, Thewrewk József meg amellett, hogy mindenféle régiséget, okleveleket, képeket gyűjtött (képgyűjteménye tűzvész áldozata lett), a tudományok iránt is érdeklődött, nyelvműveléssel is foglalkozott (ő alkotta az „úrbér” szót), verseket is fordított és írt. Termékenysége azonban nem állott arányban tehetségével, s így került összeütközésbe Bajzával. Az ellentétek nem csak irodalmiak voltak. Thewrewk József tudnillik, a magyar régiségek érdemes bűvára és gyűjtője, nemcsak hogy a legmaradibb politikai nézete-

ket vallotta, hanem a reformkori haladás számos nagy alakját, így Széchenyit, majd később Kossuthot is támadta. Ez annál különösebb, mert mint fiatal jogász Erdélyben még azaz vonta magára az előkelők haragját, hogy népnyúzásban a török basák méltó tanítványának mondta őket. Egyénisége különben sem volt ment az ellentmondásoktól. Lelkes tisztelője volt Rousseau-nak, elsőszülött fia így kapta az Emil nevet, a gyermekek nyolcéves korukig nem láttak ábécés könyvet, viszont meg kellett tanulniuk fonnit, szőni, házimunkát végezni, amire – mivel felesége 1845-ben meghalt – talán szükség is lehetett. Tízéves fiának aforizmaírt („alapmondásait”) pedig nyomtatásban is kiadta Ponori Thewrewk Emil nyelvgyakorlatai címen. Ugyanakkor

a gyermekei nevelésében a leghagyományosabb szigort alkalmazta. Mikor úgy találta, hogy fia túlságosan sokat jár egy leányhoz, s rosszabbra is gyanakodott (minden jel szerint alaptalanul), a nyílt utcán kis híján botot fogott a tizenhét éves fiúra. Emil élete végéig a legnagyobb tisztelettel és szeretettel viseltetett apja iránt, de érdemes elgondolkozni azon, hogy miképpen hatott a fiú fejlődésére egyrészt az anya korai elvesztése, másfelől e szigorú, tekintélyelvű nevelés.

E családi háttér kétségkívül nagy szerepet játszott abban, hogy Thewrewk Emil érdeklődése elsősorban nyelvi és irodalmi irányultságú lett, de abban is, hogy politikai felfogása alapjában mindig konzervatív maradt, bár élete során mindkettő tanul-

ságosan, a század második felének magyar politikai és szellemi életére jellemzően alakult és színeződött.

Tanulmányait Pozsonyban kezdte, majd 1852-től, mikor apja ismét Pestre költözött, a pesti piaristáknál folytatta. Ezekben az években, pontosabban 1856-ban kezdett el naplót írni, s ezt haláláig folytatta. E napló nemcsak életrajzának legfontosabb forrása, hanem sok becses adatot tartalmaz a tudomány-, az egyetem-, a művelődéstörténet és általában a gondolkodásmód története vonatkozásában. Sajnos az 1859 és 1884 közti évek naplói elvesztek.

A piaristák pesti gimnáziuma a filozófus Horváth Cyrill igazgatása alatt az abszolutizmus nehéz éveiben is ápolgatta a nemzeti szellemet, s ez a nevelés nem maradt hatástalan

Thewrewkre: a városban járó külföldieknek lelkesen magyarázta a magyar nyelv szépségeit. Ami azonban a tanulmányokat illeti, ott bizony nem volt az elsők közt. Órák alatt, mint naplójában maga elmondja, nemegyszer verset írt, vagy műfordításokat készített: ekkor születettek első Anakreón-fordításai (melyek még meg sem közelítik későbbi sikerült alkotásait, jobbára apja gyenge műveinek színvonalán mozognak). Az apa nem nagyon örült fia költői szárnypróbálgatásainak, sőt, szemrehányásokat tett miattuk, mert ezeknek tulajdonította, hogy fia bizonyítványa nem olyan, amilyennek ő szeretne volna. Korholta fiát „csavargásaiért” (mert nem ült mindig otthon), s hogy a lányok után is megfordult, ahelyett, hogy a jövőre készülne

és tanulna. „Ő a jövő korra utal – írja fia –, pedig akkor már mást is kell tudnom, mint a könyv mellett elkomorulni, kell tudnom az emberekkel beszélni. Emberek közt élünk, emberekhez kell szólunk.” Ebben a kijelentésben már ott sejlik a későbbi, a társadalmi és közéletben mindig szívesen részt vevő Thewrewk.

Részt vett azonban a fiatalember olyan megmozdulásban is, amely *Hódolat-kegyeleti érzelmek I. Ferenc József . . . és Erzsébet császárné tiszteletére* címen egy iratot közzétevő apjának bizonyára nem volt kedve ellen. Mikor Ferenc József és Erzsébet Pestre látogatott (1857), Thewrewk Emil is ott énekelt az ünnepi karban Császár Ferenc *Hymnusát*: „Üdv neked, dicső királyunk . . .”, s más hasonlókat. Aki elolvasta a *Blick*

idevonatkozó lapjait, vagy a *Nagy Szatirának* a Leibstuhlokról szóló szakaszát, az tudja, hogy Széchenyit korántsem hódolat-kegyeleti érzelmek töltötték el e látogatás kapcsán, és nem ő volt az egyedüli, aki így érzett. Mégse siessünk pálcát törni a lelkes ifjú dalos felett: ő sem volt egyedül, háromszázad magával énekelt, és az esti kivilágításkor „meg nem számlálható tömeg” volt az utcán.

1857 nyarán változatos foglalkozásai mellett is leérettségizett, s október 7-én már ezt jegyzi naplójába: „Megismerkedtem Halder tanárral.” Halder október 19-én kezdte meg előadásait Vergiliusról. „Nem Demosthenes, nem Cicero – írja ifjú tanítványa –, de nagy tudós. Előadása olyan, mint egy arckép,

melynek vonásai mintegy oda vannak vetve s közelebből nézve durváknak látszanak, de kellő távolban a legreमेkebb hatást eszközlik.” Thewrewk sokat köszönhetett Haldernak, s ezt sem akkor, sem később nem tagadta. Valakit magyarra kezdett tanítani, de „mielőtt a magyarra átmentem volna, értekeztem a nyelv fejlődéstörténete, hasznossága s egymás közti rokonságáról, mire csak Halder előadásainak hallgatása után képesültem” – írja naplójában 1857. november 16-án, később pedig rektori székfoglalójában állított szép emléket a már akkor rég halott mesternek. – Halder mellett azonban Téliyt is szívesen hallgatta („nagy készségségű tanár” – írja róla), csak az bosszantotta, hogy Téliy az ógörög szövegeket is újgörög kiejtéssel olvastatta.

Három évtized múlva vívta meg ez ellen a harcot.

1858 októberében Halder „Schulrat für Ungarn” lett, s így nem tanított tovább az egyetemen, de Thewrewkkel továbbra is kapcsolatban maradt. A következő év tavaszán azután Thewrewk Grazba, 1860-ban pedig Halder Bécsbe ment, s a kapcsolatok így lassan megszakadtak.

Thewrewk naplója innentől 1885-ig hiányzik (egy kötetnyi filológiai jegyzet van csak meg, hihetőleg grazi idejéből). A következő negyedszázad eseményei így jobbára csak adatszerűségekben foghatók meg. 1859 áprilisában utazott Grazba, s 1860. október 20-ig maradt ott, vagyis két félétven át volt a grazi egyetem hallgatója. Hallgatta a klasszikus-filológus Max von Karajant (megmaradtak ennek

metrikai előadásairól és Georgica-órairól készített jegyzetei) és a másik klasszikus-filológust, Karlman Tanglt (aki azonban mint középkortörténész tette magát nevezetessé), valamint a germanista Karl Weinholdot, akinél összehasonlító nyelvészetet is tanult, s akinek a Wulfila-féle bibliafordítást feldolgozó szemináriumán is tevékenyen részt vett, hasznosítva Haldernál szerzett gót ismereteit. Keményen dolgozott, ami – mint apjának írt leveleiből tudjuk – egészségét is aláasta (állandó fejfájások gyötörték), s ezért szívesebben abbahagyta volna tanulmányait, s elment volna valahová supplensnek, hogy tanári vizsgát majd csak később tegyen. Kemény akaratú apja azonban ragaszkodott hozzá, hogy 1860

őszétől Bécsben folytassa tanulmányait.

1860. október 20-án érkezett Bécsbe. Itt elsősorban Hermann Bonitzot, meg a Thewrewknél alig nyolc évvel idősebb, de már nagy hírű Johannes Vahlent hallgatta. Az igények, gondolható, itt sem voltak kisebbek, mint Grazban, de Thewrewk ezeknek is megfelelt. Márciusban már ezt írta apjának: „Holnap első előadásomat fogom tartani az egyetemi seminariumban és pedig latin nyelven. Amint sejtem, a seminarium tagjává leszek a jövő félévre a tanárcollegium által választva. (A seminarium tagjai közül, kik körülbelül százan vannak, csak 12 rendes tag.)” Hogy csakugyan megválasztották-e, nem tudom, mindenesetre tagságát nem foglalhatta el, mert közben apja

arról értesítette, hogy Budára várják tanárnak. Thewrewk tehát megpályázta a görögtanári állást (számos ajánlással, köztük Télfyével és Hunfalvyéval támogatva), s 1861 őszén mint a budai egyetemi gimnázium helyettes tanára kezdte a tanévet. 1864. március 23-án lett rendes tanár.

A GIMNÁZIUMI TANÁRI ÉVEK

A budai tanársággal Thewrewk életének egyik legtermékenyebb, legtevékenyebb korszaka kezdődött. Magánéletében is jelentős események történtek ezekben az években. 1862. augusztus 4-én oltárhoz vezette régi szerelmét, Matlekovics Józsat, Matlekovics Ignác rendőrbiztos leányát, Matlekovics Sándornak, a későbbi kiváló közgazdának a húgát, és e házasságból hamarosan egy fiú született, István. Felesége sajnos nemso-kára (1864. május 25-én) meghalt.

Thewrewköt a munkában sem az örvendetes, sem a gyászos események nem akasztották meg. Tevékenysége nem korlátozódott az iskolára. Még

nem foglalta el tanári székét, mikor – 1861. augusztus 29-én – megismerkedett Arannyal, aki a Szépirodalmi Figyelőben közölte az *Ilias* két részletének Thewrewk-féle fordítását. Három évvel később pedig két további részlet fordítását Riedl Szende adta közre a Kalauzban. Utóbb Thewrewk maga kritikusan nézte e fordításait, de a maguk korában nyilván elfogadhatóak voltak, ha Arany hajlandó volt azokat közölni.

Fontosabb ennél, hogy Thewrewk megkezdte azt a szervezőmunkát, mely későbbi tevékenységének egyik legfontosabb elemét jelentette. Egyik megalapítója volt a budapesti tanári egyletnek, jegyzője, majd elnöke a nyelv- és irodalmi szakosztálynak. Az egyesületalapításnak ebben a korban különös súlya volt, a polgári lét-

forma nyilatkozott meg ebben is, szabad egyének közös érdeklődésen alapuló társulásában, ahol személyes szellemi értékek kibontakozhatnak és kicserélődhetnek. (Nem véletlenül szorgalmazta Széchenyi angliai élményei alapján a kaszinók alakítását.) Thewrewk, aki Ausztriában a hazainál polgárabb viszonyokat ismert meg, ha alkalmasint nem volt is teljesen tudatában az egyesületalapítás társadalmi jelentőségének, már azáltal is, hogy az egyesülés szakmai jelentőségét, a szakmai közelet kialakításának fontosságát felismerte, ebben az irányban hatott.

Tudományos munkássága is ebben az évtizedben indult el, éspedig először, érthetően, az iskolához kapcsolódva, tankönyvek formájában. Ezek sorát az *Ilias* 1. énekének magyaráza-

tos kiadása nyitotta meg 1862-ben. Bár Thewrewk a maga szavai szerint a tanulók és a tanárok számára készítette, Budenz jóindulatú, egészében elismerő, de a hibákról sem hallgató bírálatában nem minden alap nélkül vélte úgy, hogy inkább a tanárok, mint a tanulók számára. Thewrewk a magyarázatokban az összehasonlító nyelvtudomány friss eredményeit is felhasználva magyarázta a szövegeket és tárgyalt szövegkritikai kérdéseket is. Nagyjából hasonlóan járt el az *Aeneis* 2. énekének 1863-ban megjelent magyarázatos kiadásában, mely gazdag görög és latin párhuzamaival, az ókori magyarázók és a modern szakirodalom bő idézésével semmiben sem maradt el a kor jó német tudományos kommentárjaitól, és messze meghaladta a magyar iskolák átlagos

színvonalát. Arany azonban egy évvel később, név említése nélkül, de talán Thewrewkre is gondolva, nem titkolt bosszúsággal írt arról, hogy „iskoláinkban ... a nyelvtani oldal minden, az aestheticai jóformán semmi. A szegény tanulónak tudnia kell mindazt, a mit valamely szó vagy mondat értelmezésére Németország összes commentatorai feltaláltak – ez esetben igen jól megy a tanítás –, néhol már a szanszkrit hasonlítás is kezd fellépni, de arra, hogy költőt költőileg élvezzen a tanítvány, minél kevesebb gond fordítatik”.

A maga szempontjából mind Aranynak, mind Budenznek igaza volt. Thewrewk kommentárjaiban csakugyan a nyelvi vonatkozások állnak előtérben, s e tekintetben csakugyan sok olyasmit tartalmaznak,

ami a tanulónak szükségtelen, viszont a tanár számára eleve ismert kell hogy legyen – legalább ahogy a Göttingenben tanult és a német tanárképzéshez szokott Budenz gondolta. Thewrewk azonban tisztában lehetett vele, hogy a hazai tanárok esetében ilyen ismeretekre csak ritkán számíthat, a tankönyvnek tehát nemcsak a diákokat kell tanítani, hanem a tanárokat is, s meg kell nekik mutatni, mit jelent egy szöveget filológiaiilag magyarázni.

Eljárásának elvi jelentősége aligha becsülhető túl. Azáltal, hogy Thewrewk az összehasonlító és történeti nyelvtudomány eredményeit beépítette tankönyveibe (amire magyarországi tankönyvekben nem volt példa), nemcsak új ismeretanyagot közölt, hanem szemléletet is formált, és

éppen azáltal lett a modern magyar klasszika-filológia megalapozója, hogy azt a század meghatározó elménye, a fejlődésgondolat és az abból fakadó összehasonlító és történeti szemlélet szellemében és az ennek megfelelő módszer alkalmazásával alakította ki – annak Aranytól jól láttott gyöngye pontjával együtt. Ez a szemlélet vezetett tudniillik a filológiai tudományokban két nagy felfedezésre, egyfelől arra, hogy egy-egy ókori író kézirati hagyományának összehasonlító és történeti vizsgálata a kézirat-családfa, másfelől arra, hogy a nyelvek összehasonlító és történeti vizsgálata a nyelvi családfa kidolgozásának lehetőségét adja meg, megteremtve ezzel a nyelvek kifejlődésének vizsgálatához, illetve az eredeti kézirat visszanyeréséhez (a törté-

neti fejlődés útján előre és visszafelé mozgáshoz) a biztos (vagy biztosnak látszó) alapot. Az irodalom esztétikai jellegű vizsgálatában a fejlődés nem volt ilyen szemmel láthatólag bizonyítható. Ezért (is) irányult a figyelem a szövegkritikára és a történeti nyelvészetre, ahol a történeti szemlélet és módszer valóban ragyogó új felismerésekre vezetett, az irodalom vizsgálatában pedig az olyan kérdésekre, mint az eredetproblémák, vagy a Homéros-kérdés, ahol egyrészt a szövegtörténet vizsgálata, másrészt az összehasonlító néprajzi anyag bevonása, illetve egy racionalista poétika érvényesítése révén (a nagy költő csak az ésszerűségnek, tudniillik a XIX. századi ész-szerűségnek megfelelően alkothatott) látszott valamilyen – pozitív vagy negatív – fejlődés

kimutathatónak. Mivel az összehasonlító és történeti megközelítés módszereit elsősorban ókori szövegek és nyelvek alapján dolgozták ki és alkalmazták sikerrel, ezért a német klasszika görögségélménye mellett ez volt a másik oka annak, hogy a klasszika-filológia a XIX. századi tudományosság középpontjába került.

A klasszika-filológiának azonban még egy további szempontból is jelentősége volt: szemléleti és módszertani példaképpül szolgált a nemzeti múlt (nyelv, írásbeliség) kutatásában, a nemzeti filológiák kifejlesztésében is. Ez azokban a társadalmakban, ahol a nemzeti múlt kutatása valamilyen okból különleges jelentőséggel bírt, nem volt másodrendű tényező. Nem egy kutató mindkét te-

ületen dolgozott, sőt, jelentőset alkotott (Lachmann, Haupt).

A korszerű klasszika-filológia megteremtése Magyarországon tehát nem néhány különc ember bogara volt, és nem is egy akármilyen tudományág meghonosítását jelentette, hanem a XIX. századi szellemtudományok egy legfontosabbikáét, melynek művelése önmagában is, a nemzeti filológia kifejlődése szempontjából is elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a kor európai tudományosságához való felzárkózás sikerüljön. Ez a törekvés nem is volt egészen egyedülálló a magyar tudományban, sőt, inkább beilleszkedett annak fejlődésébe. A magyar nyelvészet már Sajnovics és Révai munkásságával megindult az összehasonlító szemlélet irányában, s Hunfalvy és Budenz

Thewrewkkel egy időben ebben a szellemben alapozta meg a modern magyar nyelvtudományt. (Buden már 1858-ban közölt Magyarországon Tithónosról egy nyelvészeti-mitológiai dolgozatot.) Emellett a reformkor szellemi öröksége is fontossá tette a nemzeti múlt kutatását és a nyelvművelést, s ezzel együtt a fordítást. Thewrewk esetében mindez családi örökség is volt, s Halder is ilyen irányban hatott rá.

Érdeklődése egész életében meg is oszlott a szorosabb értelemben vett klasszika-filológia, a fordítás és a magyar nyelvtudomány között. Mint említettem, a hatvanas évek első felében két magyarázatos iskolai szövegkiadást is tett közzé, s ezekhez 1870-ben még Tacitus *Germaniájának* kiadása járult. Ebben arra mutatott pél-

dát, talán megint inkább a tanárnak, mint a diáknak, miképpen lehet valamely szöveget más források bevonásával értelmezni. Filológiai tevékenysége azonban nem tapadt az iskolához. A Tanodai Lapokban néhány anakreóni dal alapos filológiai kommentárját adta közre (amilyenhez hasonlót még jó darabig nem olvashattak Magyarországon); egy homérosi kifejezés vitatott értelmezésében foglalt állást úgy, hogy az a nagy híró Homéros-magyarázót, K. Ameist is meggyőzte; s dolgozatot írt a görög és római pénzsámításról.

Közben fordított is. Mint említettem, egyes *Ilias*-részleteket folyóiratokban tett közzé, 1865-ben pedig az *Ilias* teljes 6. énekének fordítását jelentette meg. A fordítás Thewrewk számára nemcsak nyelvi-költői fel-

adatot jelentett, hanem filológiai is. Tevékenysége e téren is határkövet jelentett: a pusztán ilyen-olyan nyelvismereten alapuló fordításokat vele kezdte felváltani a kritikai kiadáson alapuló, filológiai tanulmányokra épülő fordítás. (Mint egy későbbi naplóberegvezéséből tudjuk, elképedt annak hallatán, hogy Baksay Sándor úgy fordította le az *Iliást*, hogy sem Ameis kommentárját, sem Autenrieth homérosi szótárját nem ismer-
te.)

Érdeklődése, kivált a hatvanas évek második felében, mégis mintha inkább a nyelvtudomány felé fordult volna. Már a hatvanas évek elejétől számos adalékot tett közzé az akadémiai nagyszótárhoz, 1866-tól kezdve pedig több előadást tartott, részben a budapesti tanári egyletben, részben a

Természettudományi Társulatban, s ezekben módszeresen fejtette ki a nyelvvel kapcsolatos gondolatait. A sorozatot *A hang mint műanyag* c. előadása indította, melyben a hangot vizsgálta, „amint azt a zene s a költészet felhasználja”. Először a hangerőt tárgyalta, s ennek kapcsán a ritmust, azután a „hangfokot” (a hosszúságot), a hangmagasságot, a hangszínt és hangfestést, végül az általa különben igen nagyra becsült Liszt elméletét cáfolta, mely szerint a magyar zene a cigány zene. A beszéd ritmusa és a zene ritmusa elválaszthatatlan egymástól, érvelt, a magyarban a beszédhangsúly a szó elején van, s ennek megfelelő a zene ritmusa, a cigányban viszont a szó végén, a cigányok zenéje tehát nem lehet magyar zene, a magyar zene eredete benne nem

kereshető. (A cigány zene – magyar zene kérdésében vallott gondolatait később idegen nyelven is kifejtette.)

Ha csak azt nézzük, mi ebben a tanulmányban az eredeti, az utolsó szakasztól eltekintve ilyen nem sokat látunk benne. Inkább csak a friss szakirodalmon alapuló, világosfejű rendszerezésnek tekinthető (ami persze hazai viszonyaink között nem volt lebecsülendő tett), de nem közömbös, hogy a friss szakirodalomból is elsősorban mire épített: a Roszbach és Westphal-féle, akkor teljesen új elgondolásra a görög ritmikáról és zenéről és, ami ennél fontosabb, Helmholtz hangfiziológiai eredményeire. Ezzel indult el tudniillik Thewrewk ama felfogás felé, melynek lényegét egy 1869-ben tartott előadásának már a címe kifejezi:

A nyelvészet mint természettudomány, s amelynek egyes, akkor csak rövidbben érintett részleteit a rákövetkező években (1870, illetve 1871) két további előadásban fejtette ki (A nyelv optikája, A gyermeknyelvről).

Míg a természettudomány az ember kialakulását vizsgálja – fejtegeti –, a filológia és a történettudomány a már kialakult ember fejlődésének útjait tanulmányozza. A természettudománynak és a filológiának, illetve történettudománynak ezért állandó kapcsolatban kell lennie egymással. A nyelvészet valójában történeti természettudomány. A természettudománnyal való kapcsolat elsősorban a hangtan területén fogható meg, s a „történeti természettudomány” jelleg különösen jól szemlélhető a kifejezőeszközök fejlődésében. Erre vo-

natkozólag fontos forrás a gyermeknyelv. Thewrewk tudniillik a csecsemő hangbeli („nyelvi”) kifejezőmódjának fejlődésében a nyelvkeletkezés folyamatának egyedi megismétlődését látta, vagyis szerinte az egyedfejlődés lényegében ezen a téren is megismétli a fajfejlődést. A gyermek pedig először nem azokat a hangokat mondja ki, amelyeket legtöbbit hall, hanem amelyeket fiziológiailag a legkönnyebb képezni, s így halad a mind nehezebben képezhető felé. (E nézetet, bár igazsága korántsem vitathatatlan, később Thewrewktől függetlenül más is vallotta.)

A nyelv fejlődésének későbbi szakaszában Thewrewk L. Geiger nyomán a döntő szerepet a látási érzeteknek, s ennek megfelelően a helyi (térbeli) viszonyokat kifejező eszközök-

nek tulajdonította. Ezt nevezte ő a nyelv optikájának. A hangutánzás ehhez képest csak másodlagos tényező.

A gyermeknyelv azonban Thewrewk szerint a jelentésfejlődés vizsgálatában is támpontul szolgálhat. A gyermek először olyan „gyököszókat” használ, melyek jelentése igen tág, névszót éppúgy jelenthet, mint cselekvést vagy szenvedést, s csak később tesz jelentésbeli különbségeket.

E kor nyelvészeti munkáit egy 1872-ben kitűzött akadémiai pályáttal kidolgozása zárta. A tétel így hangzott: *A nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólásmódok bírálata, tekintettel az újítás helyes módjára.* A pályázatra ketten nyújtották be jelölés dolgozatukat, Imre Sándor és Thewrewk. A Ballagi Mór-ból, Szász Károlyból és Szarvas Gáborból álló

bírálóbizottság mindkét dolgozatot jutalomra érdemesnek tartotta, s így a díj (a nyolcvan aranyat kitevő Marczibányi-jutalom) megosztását javasolta. Mivel az Osztály ezt nem fogadta el, s döntést kívánt, végül a bizottság szótöbbséggel Thewrewk dolgozatának ítélte a díjat.

A tudománytörténeti helyzetet az új orthológia indulása jellemezte, maga a pályatétel is ezt mutatta. Az új orthológiának kétségtelen érdeme volt a nyelvújítás vadhajtásainak le-metszése. Az sem vitatható azonban, hogy ezenközben erős túlzásokba tévedt, és terjesztője lett a magyarosság bizonyos szűkkeblű, olykor provinciális felfogásának. Thewrewk dolgozata éppen ezért tanulságos.

A helyes magyarság alapjának és mércéjének a népnyelvet tartotta.

Ebben megegyezett az orthológiával. Népnyelven azonban ő nem egyszerűen a népi (paraszti) nyelvet értette, még kevésbé valamilyen tájnyelvet, hanem az egész magyarság használta nyelvet, ahogy ő fogalmazza: „a törzsökös magyarság minden tüneményének összegét”, s annak szemléltetésére, hogy mi népnyelvi, éppúgy idéz a *Vadrózsák*ból és Ballagi példabeszéd-gyűjteményéből, mint Vörösmarty eposzából, vagy Berzsenyi ódáiból.

A kulcskérdésnek mindenesetre nem a szókincset tartotta. A történeti nyelvtudomány alapján állva határozottan elutasította a „szűz nyelv” (az idegen elemektől mentes nyelv) elképzelését, noha erre még Vörösmarty is hajlott. Minden nyelv, így a magyar is, tele van idegenből átvett

szókincsbeli elemekkel, de „az idegen szó, ha még oly számos is, korántsem teszi a nyelvet idegenszerűvé”. Hasonló okból nem tartotta szükségesnek a neologizmusok elleni mindenáron való hadakozást. „Ami új szavaink használatát illeti, azt kell megjegyezünk: ami életre kapott s amit a szokás szentesített, bárhogyan készült is, azt minden író, ha jobbat nem adhat, bátran elfogadhatja. Szókincsünket a nemzet története gyűjtötte, bármennyi idegen vagy törvénytelen születésű szó is van benne, ha a nemzet megérti és elfogadja, nevetséges volna annak polgári jogait el nem ismernünk.” (Talán nem meglepő, hogy a bírálóbizottság, benne Szarvas, ezt az állítást kiemelten helytelenítette.)

A nyelvhelyesség sarkkérdésének Thewrewk a szintaxist tartotta, mert ebben nyilatkozik meg a nép gondolkodás- és szemléletmódja. „A magyar nyelv tehát nemcsak magyar beszéd, hanem magyar gondolkodás is egyszersmind, az emberi gondolkodás egyik formája.” Elutasította a normatív szemléletet. „Az újabb összehasonlító, tapasztalati nyelvten egyáltalában azt tartja, hogy a valódi, a nép ajkán élő nyelvben semmi sem helytelen, semmi sem törvénytelen. Már nem azon erőlködik, hogy a nyelvet bizonyos félszeg törvények szerint szabályozza és idomítsa, hanem azon van, hogy a nyelvet felfogja ama törvény szerint, mely benne uralkodik és áthatja.” A nyelvten, közelebbről a szintaxis feladata tehát, hogy a népnyelvben kimutatható

szerkezeti és szemléleti modelleket feltárja. A nyelvhasználatban ezekhez a modellekhez kell igazodni, és itt állítja fel Thewrewk a maga tilalomfáit, mégpedig igen szigorúan, szinte már önmagának is ellentmondva. „Azért, hogy a nyelv idegen szókat meghonosít, még nem romlik, sőt, gyarapodhatik is; de ha az idegen kelmével az idegen szabást is elfogadná, tudniillik az idegen mondatszerkezetet, úgy a nyelvészet meggyőződése szerint oly útra térne, mely egyenest romlásnak vezetné.” „Minthogy a nyelvtanon ejtett minden újítás a lehető legnagyobb erőszak, az ilyen úton keletkezett szólásmódok is egytől-egyig kárhozthatni valók.”

E dolgozatok jelentősége elsősorban a bennük megnyilatkozó szemléletben rejlik. A nyelvészet mibenlétét

általában, s a nyelv fejlődését illetően különösen Thewrewk – Darwin és Schleicher nyomán, alig egy évtizeddel *A fajok eredete* megjelenése után – egy olyan monista felfogást tett magáévá, mely a fejlődést a természeti világtól az emberi történelmen át egyetlen egységes folyamatnak fogja fel. Thewrewk tehát nemcsak szervező tevékenységével, hanem ekkoriban elvileg kifejtett tudományos szemléletével is a polgári racionalista tudományosság kialakulása irányában hatott. Ebben társa volt a nyelvészetet szintén természettudománynak tekintő Schleicher-tanítvány Riedl Szendének. A nyelvtudomány természettudományként való schleicheri felfogása hamarosan félreszorult Wundt, illetve az újgrammatikus iskola hatása alatt, de Thewrewk pá-

lyája végéig ragaszkodott fiatakorában kialakított felfogásához. (Sajátos módon az újgrammatikus iskolától a hangtörvények feltétlen érvényesülésének tételezése miatt idegenkedett, s fenntartásait a kutatás bizonyos mértékig igazolta is – de erről már ő nem vett tudomást.)

A darwini szemléletnek a társadalomtudományokban, adott esetben a nyelvtudományban való alkalmazása mindamellett Thewrewknél sem ekkor, sem később nem vezetett „nacionáldarwinizmushoz”, sőt, *A nyelvészet mint természettudomány* című dolgozatában Eötvösnek azt a gondolatát idézte, mely szerint a nyelvhasonlítás végül az egész emberiségnek alapjaiban való egységét fogja bizonyítani, és Humboldtra hivatkozott,

azt állítva, hogy nincsenek alacsonyabb és magasabb rendű fajok.

Ez a szemlélet érvényesül a „szűz nyelv” gondolat elutasításában. A nyelvművelésről szóló tanulmány azonban más szempontból is figyelmet érdemel. A népnyelv fontosságának hangsúlyozása a schleicheri nyelvfelfogásból is következett, mely a nyelvet szervesen fejlődőnek látta, s a népnyelvet azért értékelte, mert ott művi beavatkozások e fejlődést nem zavarták meg, az orthológia nézetével is egybevágott, és talán reformkori örökség is volt. Thewrewk azonban a népnyelv fogalmát valahogyan hasonlóan tágitotta nemzeti nyelvvé, mint a költészet tekintetében Arany az osztályspecifikus népköltészet, népi költő képzetet a – nem egyneműnek látott! – nemzet költészetévé, il-

letve költőjévé. Azáltal pedig, hogy ezt a tág értelemben vett népnyelvet mint modellt fogta fel (ha persze nem használta is e szót), még ha ennek a modellnek a változatlan érvényességét talán túlságosan szigorúan fogalmazta is meg, elvágta az útját minden szűklátókörű dogmatizmusnak, epigonizmusnak vagy pitykés népieségnek, s szemben a túlhajtott purizmussal, „félszeg” szabályozgatással, a nyelvművelésnek olyan szabad-elvűen szabott irányt, hogy az már a modern nyelvművelés álláspontja felé mutat.

Thewrewk e sokirányú tudományos és szervezőmunkája alapján érthető, hogy mikor 1865-ben a helytartótanács hosszú huzavona után meghirdette a római klasszika-filológia tanszékére a pályázatot, az egyetem

első helyen a Thewrewknél kilenc évvel idősebb, ugyancsak a bécsi egyetemen tanult Bartal (akkor még Bartl) Antalt, másodikon azonban a huszonhét éves Thewrewköt jelöli. „A kancellária azonban – írja Szentpétery Imre – a bécsi tanügyi tanács kívánságára a pályázóktól utalóg latin nyelven írt munkák benyújtását kérte. A tanügyi tanács egyetlen pályázónak a munkáját sem találta kielégítőnek.” Az elutasítás okát nem tudjuk, de nem kell politikai okokra gyanakodni: Vahlen még Bécsben volt, s egy ilyen közismerten ragyogó és választékos stiliszta előtt embernek kellett lennie a talpán, aki meg tudott állni, Thewrewknek pedig a latin stilizálás, úgy látszik, később sem volt igazán kenyeere. Az is lehet azonban, hogy a dolgozatok tárgyi szempont-

ból nem feleltek meg egészen azoknak a követelményeknek, melyeket a Vahlenhez és Bonitzhoz szokott Bécsben egy egyetemi tanárral szemben támasztottak. Mindenesetre a tanács egyben azt is javasolta, hogy „mivel a klasszikai tanítás jelenleg a magyar gimnáziumokban valóban vigasztalan állapotban van”, küldessék ki egy rátermett fiatalember államköltségen két évre külföldre, hogy ott klasszika-filológiát tanuljon, s erre a legalkalmasabbnak Thewrewköt tartotta. (Amiben talán szintén közrejátzott Thewrewk egykori bécsi tanárainak a véleménye.) Az oktatási feladatok ellátását addig egy helyettes megbízásával látta megoldhatónak. A politikai viszonyok miatt (osztrák–olasz, illetve porosz háború) azonban Thewrewk kiküldésére nem

került sor, s az egyetemen is minden változatlan maradt, Têlfy mint rendkívüli tanár továbbra is egyedül látta el a szak teendőit.

A helyzet csak a kiegyezés után, Eötvös miniszersége idején változott, akkor sem sokat: Eötvös tudniillik a tanügyi tanács javaslata szerint járt el, s helyettessel töltötte be a Halder távozta óta üres tanszéket, de az egyetem javaslatával szemben nem Bartalt, de még csak nem is Thewrewköt bízta meg a feladattal, hanem Szepesi Imrét, a piarista gimnázium igazgatóját, aki 1858 óta az Akadémia tagja volt ugyan, s székfoglalójában védelmezte a klasszikus stúdiumokat az ezeket különféle oldalakról ért támadásokkal szemben, irt is néhány tankönyvet, de nem rendelkezett a

kor színvonalán álló szakmai képzettséggel.

Két évvel később (1869) a minisztérium végre elhatározta a tanszék végleges betöltését. A tanszékre négyen pályáztak: Bartal, Gyurits Antal, Szepesi és Thewrewk. (Gyurits képzettsége szerint jogász volt, de 1858 óta mint tanár működött Szatmáron, írt néhány tankönyvet, s fordított Vergiliusból és Horatiusból, de ez volt minden, korszerű szakképzettségről az ő esetében sem beszélhetünk.) A Kar első helyen Szepesit ajánlotta (különösen Toldy Ferenc kardoskodott mellette), második helyen Bartalt (aki 1868 óta magántanár volt), harmadik helyen senkit. Télfy, aki 1868-ban végre nyilvános rendes tanár lett, különvéleményt jelentett be, élesen kikelt Szepesi ellen, s ő

első helyen Bartalt, második helyen Thewrewköt ajánlotta. Az egyetemi tanács végül ebben a sorrendben tette meg felterjesztését: 1. Szepesi, 2. Bartal, 3. Thewrewk. Eötvös ennek alapján 1870. január 24-én Szepesit nevezte ki.

Thewrewk tehát egyelőre maradt gimnáziumi tanár. 1872-ben a Műegyetem meghívta a magyar és irodalom tanszékre. Thewrewk ezt nem fogadta el, de két tanéven át mint helyettes tanár előadott. 1872. május 24-én az Akadémia levelező tagjává választotta a harmincegy éves tudóst. Thewrewk a következő év március 3-án foglalta el székét a magyar zene ritmusáról tartott előadásával. Szemben azzal a közhiedelemmel, hogy a magyarban csak $2/4$, $4/8$ és $4/4$ ütem volna, azt bizonyítja, hogy $3/4$ és $5/4$ ütem is kimutatható a népdalokban. A magyar zene sajátos ritmikai jellemvonását azonban „nem az időré-

szek számában, hanem azoknak sajátos elaprózásában s lüktető erejében” látja. A magyarban nemcsak a többinél hosszabb, hanem a rövidebb is elfoglalhatja „az erő székhelyét”. A dolgozat jelentőségét azonban nem ezek a részletek s nem is a $4/4$ ütemes beosztás magyar változatainak elemzése adja. Thewrewk, mint a Budenzal folytatott levelezéséből is látható, már a hatvanas évek közepén tanulmányozta a finn népdalokat, 1873 januárjában pedig a finnugor hangsúlyról érdeklődött: „Milyen helyen székél? Van-e hangnyújtó ereje? Változtatja-e néha helyét?” Így jutott székfoglalójában arra a felismerésre, hogy a finn és magyar népzene ritmusa rokon, s mivel az egyiknek a másakra való hatása kizárt, ez csak a közös eredettel magyarázható.

„Mert valamint van összehasonlító nyelvészet, úgy lehet összehasonlító zenészet is. És ebbeli kutatásunk csakugyan azon tény megismeréséhez juttatott, melyet a nyelvészet eredményeiből bátran következtethetünk.” Thewrewk ezzel elsőként vetette fel az összehasonlító zenekutatás gondolatát, ugyanazt az összehasonlító és történeti módszert alkalmazva a zenei ritmus vonatkozásában, mint amelyet a filológia a szövegkritikában és a nyelvtudomány a nyelvi családfa elméletének kidolgozásában. Ez a gondolat már Kodály-nak és tanítványainak ez irányú vizsgálódásait készítette elő.

A Bölcsészettudományi Kar ezenközben 1872 elején ismét felterjesztette Bartalt egyetemi tanári kinevezésre. Hogy mi indította erre a Kart,

mikor a szaknak Tély és Szepesi személyében két kinevezett rendes tanára volt, nem tudni. Szentpétery csak ennyit közöl, a kari iratoknak 1956-ban történt pusztulása miatt a részletek ma már bajosan tisztázhatók. A jelek arra mutatnak, hogy Szepesi tevékenysége nem találkozott osztatlan meglepéssel (Bartal bírálatában, melyet Szepesi Télyt is támadó könyvéről írt, különösen élesen mutatott rá Szepesi tájékozottságának korszerűtlen elemeire), de az sem zárható ki, hogy a Kar abban is reménykedett, hogy Eötvös helyét ennek halála után, 1871 novemberében új miniszter, Pauler Tivadar foglalta el. A felterjesztés mindenesetre eredménytelen maradt; Paulertől a tárcát 1872 szeptemberében Trefort vette át, s neki más elgondolásai voltak.

Thewrewköt 1873-ban állami ösztöndíjjal egy évre Németországba küldte tanulmányútra, megvalósítva ezzel a tanügyi tanács 1865-ben tett javaslatát. Thewrewk Lipcsében Ritschl, G. Curtiust és Overbecket hallgatta. Berlinben pedig Schottot és Mommsent, s tagja lett a berlini Gesellschaft für das Studium der Neueren Sprachen-nak is. Trefort nagyon határozott elgondolással küldte Thewrewköt tanulmányútra: ez még Berlinben volt, mikor Trefort (1874 márciusában) közölte a Karral, hogy őt a klasszika-filológia tanárává kívánja kinevezni, s ez ügyben véleményes jelentést kért. A Kar azonnal válaszolt, s változatlanul fenntartotta 1872-ben tett javaslatát: ismét Bartalt ajánlotta. Trefort a Kar javaslatát figyelmen kívül hagyva mégis, még

az évben (1874) a klasszika-filológia nyilvános rendkívüli tanárává nevezte ki Thewrewköt.

Az ókori filológia tanszékek ügye azonban ezzel még nem jutott nyugvópontra. 1875. január 9-én meghalt Szepesi Imre, s ezzel megüresedett a római filológia tanszéke. A Kar előbb úgy látta, hogy az új helyzet nem kíván intézkedést, hiszen a szaknak nemcsak egy nyilvános rendes és egy nyilvános rendkívüli tanára van (Télfi, illetve Thewrewk), hanem két magántanára is: Bartal Antal (1871 óta a Tanárképző Intézet és gyakorló gimnáziuma – első – igazgatója), illetve Bászeli Aurél (aki egyetemi tanulmányait Németországban végezte és Tübingenben doktorált). Néhány hónap múlva azonban (júniusban) megváltoztatta véleményét, s azt ja-

vasolta a minisztériumnak, hogy Bartalt a római, Thewrewköt a görög és római filológia nyilvános rendes tanárává nevezze ki.

A minisztérium egyelőre nem intézkedett, s a Karban újabb változás történt, mely Thewrewk élete szempontjából sem közömbös. 1875. december 10-én meghalt Toldy Ferenc, aki 1861-től töltötte be a magyar nyelv és irodalom tanszékét. A tanszék betöltését illető javaslat megteremtélére kiküldött bizottság előterjesztése alapján a Kar úgy döntött, hogy a nyelv és az irodalom választassék ketté, a magyar irodalom tanszékre hívassék meg Gyulai Pál, a nyelvészeti tanszék teendőit pedig ideiglenesen Budenz József (1872 óta az altáji összehasonlító nyelvészet tanára) és Ponori Thewrewk Emil lássa

el. (A helyettesítést 1878-ban Simonyi Zsigmond vette át mint magántanár, aki azután 1885 elején lett nyilvános rendkívüli és 1889-ben nyilvános rendes tanár.)

Mivel a Kar 1875. júniusi felterjesztésére a minisztérium nem válaszolt, a Kar 1876 decemberében megismételte javaslatát, ami tehát azt jelentette, hogy az ókori filológiai tanszékek száma háromra emelkednék (Télfy változatlanul nyilvános rendes tanár volt). A minisztériumnak talán ez nem volt elfogadható, mindenesetre Trefort a javasolt két személy közül csak az egyiket fogadta el, s így Thewrewk 1877-től a latin filológia nyilvános rendes tanára lett, s az is maradt harminchárom éven át.

Thewrewk még el sem foglalta rendkívüli tanári székét, mikor újabb feladat megvalósításába kezdett. Berlinben, a Gesellschaft für das Studium der Neueren Sprachen ülésén, 1873. december 16-án támadt benne a gondolat, hogy hasonló társaságot Magyarországon is létre kellene hozni. Hazatérte után 1874. június 2-án, a Középiskolai Tanáregyesület nyelvészeti szakosztályában Garami Richárd vetette fel a gondolatot, hogy kellene egy nyelvtudományi társaságot alapítani, s ennek létrehozására fel is szólította Thewrewköt, a szakosztály elnökét. Thewrewk június 12-ére már el is készítette az alapsza-

bályokat, s bemutatta a hívására összehívott filológus tanároknak. Beszédében különösen azt emelte ki, hogy a filológus tanárok az országban egymástól elszigetelten dolgoznak, minden támogatás és útbaigazítás nélkül, s így előbb-utóbb elcsüggednek, belefáradnak munkájukba, vagy ha nem is, nem érnek el olyan eredményeket, mint amilyeneket ugyanannyi fáradtsággal, de az erők összefogása által elérhetnének. „Társaságunk célja tehát – mondta – e bajon segíteni s oda törekedni, hogy közöttünk a philológiai módszer minél jobban lábra kapjon, s hogy a philológiai tudományt Magyarországon, amennyire tőlünk telik, virágzásnak indítsuk.” Az alapszabálytervezetet a jelenlevők elfogadták, s 1874. augusztus 8-án a Budapesti Philológiai Társaság 38 tag-

gal megalakult. Első elnöke Ponon Thewrewk Emil lett, s maradt is huszonhét éven át. (Egy tévhittel szemben hangsúlyozni kell, hogy Thewrewk a Társaságot nem Heinrich Gusztávval együtt alapította, Heinrich az alapító tagok közt sem szerepel.)

A Társaság megalapítása és működésének elkezdése nem ment minden nehézség nélkül. Említettem, hogy a görög jelentőségével a század első felében inkább csak egy vékony értelmiségi réteg volt tisztában, s hogy a közfelfogás e tekintetben nem sokat változott, mutatja, hogy az Űstökös mint „barátját a fénynek” üdvözölte Jámbor Pált, aki a képviselőházban az iskolai görögoktatás ellen szónokolt. (Amire Arany az ismeretes fanyar epigrammát írta.) A Társaság

létrehozását azonban még a hozzáértők sem mind helyeselték. Az ókorban is otthonosan mozgó Hunfalvy azon a nézetén volt, hogy a filológiát a németeknek kell hagyni, nekünk pedig a fordításokra szorítkozni. Mások azért tartották a Társaságot aggályosnak, mert elvonja a tudós erőket, az Akadémiától. Ismét mások arra hivatkoztak: ott a Tanáregyesület, annak keretében is megoldható a feladat. Thewrewköt azonban nem lehetett céljától eltántorítani. Tudta, hogy a korszerű értelemben vett filológiát Magyarországon meg kell teremteni, s tudta, hogy ezt az alapoknál kell kezdeni. Ehhez szükség van olyan szervezetre, mely az iskola és a pedagógia szempontjain túllemelkedve is képes tájékozódni a tudományban, még ha e tájékozódás eleinte

várhatólag nem megy is túl az új eredmények megismerésén és megismertetésén. Így érhető azonban el, hogy ebből a körből olyanok is kiemelkedjenek, akik mint tudós tanárok szakterületüket akadémiai szinten is képesek legyenek művelni.

Thewrewk tehát józan valóságérzékkel mérte fel a helyzetet és tűzte ki a célt. Nem akart mindent egyszerre. Nem akart mindjárt folyóiratot indítani. Erre inthette a Bartaltól és Hóman Ottótól 1871-ben megindított Philologiai Közlöny, mely csak klasszika-filológiai jellegű volt, s két év után elegendő érdeklődés (munkatárs és olvasóközönség) hiányában megszűnt. Thewrewk megvárta, míg a Társaság tagjainak száma kétszáz fölé emelkedik, s akkor vette elő a folyóirat ügyét. Akkor sem a Philolo-

giai Társaságban. A Társaság ugyan is addig elsősorban a görög-latin filológia, az indoeurópai nyelvészet és (ritkán) a sémi filológia témakörére szorítkozott, márpedig Bartal és Hóman vállalkozásának kudarca mutatja, hogy Magyarországon egyelőre kockázatos ilyen, szűkebb témakörű folyóirattal kísérletezni. Thewrewk ezért az egyetem nyelvekkel, esztétikával foglalkozó tanárait nyerte meg az ügynek, s így fogalmazta meg a folyóirat célját: „E folyóirat általában mindazon nyelvek és irodalmak tanulmányozásának akar rendelkezésére állani, melyeket az egyetemen és a középiskolában tanítanak, de a legnagyobb szükségét tartván szem előtt, főleg a görög, latin, magyar, német és francia nyelvtudománynak akar ismertető és nyomozó segédeszköze

lenni." Ezzel egyfelől a várható munkatársak és olvasók körét tágította, másfelől olyan nevek aláírását szerezte meg az előfizetési felhívásra, melyek önmagukban is vonzottak: Greuss Ágost, Heinrich Gusztáv, Gyulai Pál, Mayr Aurél (akkor a francia tanszék vezetését is ő látta el), Pasterner Gyula és természetesen a filológusok: Bartal, Bászél, Télfy. A folyóirat így is csak Thewrewk nagy személyes anyagi áldozatával indult meg (bár erről ő soha nem tesz említést). Társzerkesztőnek Heinrich Gusztávot vette maga mellé. Hamarosan (1879) sikerült az Akadémia anyagi támogatását is megszerezni. 1881-től pedig a folyóirat a Társaság hivatalos orgánumává lett. Ekkortól a szerkesztés tényleges munkáját egyre inkább Heinrich vette át, aminek jelül

a két szerkesztő közül az ő neve került az első helyre.

Nem ennek az életrajzi vázlatnak a feladata, hogy a Közlönyt értékelje. Megtették ezt különféle alkalmakból mások. Gyakran szokás hánytorgatni, hogy a Közlönyben az első egy-két évtized folyamán alig jelent meg olyan cikk, amely eredeti kutatáson alapult. Ez igaz. Thewrewk is tudta, ki is mondta. De az adott helyzetben ez bajosan lehetett volna másképp. Volt ugyan néhány képzett filológus, Thewrewkön kívül Bartal, Bászél (ez utóbbi 1883-tól könyvtáraktól távol, Fehértemplomban tanár), hamarosan Ábel, de hogy az átlagos szint milyen volt, azt egy Thewrewktől magától megdöbbenéssel elmondott eset szemléltetheti. A Társaság mindjárt megalakulásakor tervbe

vette egy ókori lexikon készítését. A feladatokat szétosztották, de a munka igen lassan haladt. Itt átadom a szót Thewrewknek: „A késedelem magában véve még nem nagy baj, – sőt a munka javára is válhatik – baj az, hogy egynémelyik megírta ugyan a maga részét, de az egész oly hevenyében készült, gondatlan tákolás, hogy péld. a Rich-féle Illustr. Wörterb.-ből vett ezt az idézetet 'Varr. bei Non. u.d.W.' a magyar philológiai közönség csodájára így akarja valaki a magyar szövegbe iktatni: 'Varr. bei Non. W.!'” E „szakember” tehát vagy elképesztően felületes volt, vagy – és sajnos ez a valószínűbb – nem értette meg, hogy u.d.W. annyit jelent: unter dem Wort, és nem tudta, hogy Nonius ókori szótáríró, aki Var-rót idézi a kérdéses címszó alatt. Ha

ehhez hozzávesszük azt a közismert tényt, hogy a Monumenta Historiae Hungarica kiadói sokszor milyen önkényesen jártak el, hogy ezek a kiadások szövegkritikai szempontból mennyire megbízhatatlanok, akkor egyrészt nem tarthatjuk egészen túlzásnak azt az 1870-es évek elején elhangzott bécsi véleményt, mely szerint ami Béctől keletre van, az a filológia tekintetében sivatag, másfelől látjuk, hogy milyen körülmények között kellett Thewrewknek a munkát megkezdeni, a Társaság és a folyóirat feladatait kijelölni, a „sivatagban” utat készíteni. „Könnyű a messze haladott külföldre utalni, sőt szükséges is, hogy minket minduntalan a legkitűnőbb példákra figyelmeztessenek, de azt követelni, hogy rögtön mink is ott álljunk, hol a külföldi tudomány

áll, igazságtalan követelés. Aki azt mondja nekünk, hogy Magyarországon nincs philologia, annak nem azt feleljük, hogy van, hanem azt, hogy: legyen” – mondta a Philologia Társaság második évét záró közgyűlésen, 1876 júliusában.

Ahhoz, hogy legyen, Thewrewk tudományos tevékenységével is hozzájárult. A hetvenes évek első felében még elsősorban magyar nyelvészeti tárgyú dolgozatokat tett közzé – a már említetteken kívül a Nyelvőrben számos szómagyarázatot és egyéb dolgozatot –, de egyetemi tanári tevékenysége megindulásával tudományos tevékenységének súlypontja természetesen az ókori filológiára tevődött át, s 1876-ban már öt ókori tárgyú dolgozata jelent meg. Ezek között volt olyan, amely a színvona-

las ismeretterjesztés szintjét nemigen haladta túl (bár Thewrewk itt is megragadta az alkalmat a vitára), mint a Laberiusról szóló dolgozat, volt olyan, mely az adott tudományos kérdésben a legfrissebb kutatási eredményt ismertette a hazai tudós közönséggel, mint a római sírokban talált vasszegekről szóló cikk (a kérdést egy lelet kapcsán Rómer vetette fel), és volt szigorúan filológiai, önálló eredményeket tartalmazó, mint a római feliratokhoz fűzött magyarázatok, vagy az *Anthologia Latina* egyes helyeinek javítása, ami már előfutára volt az Egyetemes Philológiai Közlönyben *Variae lectiones* cím alatt éveken át közölt nagyszámú szövegjavításának. Ezek közt van néhány kitűnő, s mind szerzőjük alapos tájékozottságáról tanúskodik.

E részlettanulmányok után, a hetvenes évek végén, szinte egy időben, két nagyobb feladat is osztályrészéül jutott. 1877-ben Abdul Hamid szultán Mátyás király egykori könyvtárának számos, 1526-ban elzsákmányolt kódexét adta vissza. Ezek között volt egy érdekes darab. Augustus korában Verrius Flaccus *De verborum significatione* címmel egy hatalmas terjedelmű értelmező szótárt állított össze. Eből, néhány töredéktől eltekintve, semmi sem maradt fenn. A műből azonban Sextus Pompeius Festus a II. században kivonatot készített, s ennek ránk maradt a kisebbik fele. A IX. században az akkor még teljes Festus-műből Paulus Diaconus készített újabb kivonatot, s ez több kéziratban is fennmaradt. A szultántól visszaadott Corvinák közt egy ilyen

Paulus-kódex is volt. Thewrewk, akit az archaikus latin nyelv és a nyelvészet különösen érdekelt, valósággal lázba jött a régi latinság e kincsébányájának láttán, s e kódex feldolgozását magának tartotta fenn. Azonnal neki is fogott a munkának, s még 1877. november 12-én az Akadémián egy mintaszerű dolgozatban számolt be eredményeiről.

A kézirat ezek szerint 1447 és 1466 között íródott, és a Sforza-család számára készült. Anyakódexe nem ismeretes, mindenesetre a rosszabb kéziratághoz tartozott. A kódexet azonban nemcsak egy, a jobb kéziratok közé tartozó Paulus-kézirat alapján javították, hanem egy Festus-kézirat alapján ki is egészítették, innen a – kétségkívül nem sok – jó olvasat, illetve más kéziratból hiányzó címszó.

Vizsgálódásai Thewrewköt végül nemcsak arra a felismerésre vezették, hogy a korábbi kiadásokban közölt olvasatok pontatlanok, hanem annak megállapítására is, hogy a viszonylag kései kéziratok is tartalmazhatnak jót. Ez utóbbi megállapításnak megint két vonatkozásban volt jelentősége. Egyfelől, mert felelet volt Mommsen kétkedő-fitymáló megjegyzésére, aki, mikor Thewrewktől hírt vett az újonnan előkerült kódexnek, azt írta, hogy valósággal csodaszámba menne, ha egy ilyen kései kéziratban még valami jó is volna. Fontosabb ennél a másik, hogy bár itt-ott akadtak fehér hollók, akik úgy vélekedtek, hogy nemcsak a régi kéziratokban találhatók jó olvasatok, a közfelfogás ekkor a Lachmanntól az egyenesvonalú fejlődésgondolat szel-

lemében megfogalmazott elv volt: az újabb kéziratok mindig rosszabbak. Most Thewrewk is szaporította azok számát, akik e dogmát – legalább egy-egy adott esetben – kétségbevonták. (Általánosságban majd egy fél évszázad múlva fogja csak G. Pasquali kimutatni, hogy a dolgok sokkal bonyolultabbak, mint Lachmann gondolta, s hogy a *recentiores* korántsem mindig egyben *deteriores*.)

A korábbi kiadások megbízhatatlanságának felismerése Thewrewköt arra indította, hogy egy új Festus-kiadás elkészítését vegye tervbe. Az Akadémia útján meghozatta kölcsön a legfontosabb kéziratokat – akkor még kódexeket is kölcsönöztek a könyvtárak! –, köztük egy fontos, de sajátos módon addig még soha meg nem vizsgált troyes-i kódexet, és

megbízta 1878-ban olaszországi tanulmányútra induló kiváló tanítványát, Ábel Jenőt az itáliai Pauluskéziratok átvizsgálásával. Az ilyen megbízások professzorok részéről elég gyakoriak voltak, s teljesítésük a kiadás előszavában egy köszönettel honoráltatott. Ennek alapján úgy vélni, hogy a kiadás jelentős részben Ábel érdeme, amit Thewrewk kiséjtított, nem látszik egészen méltányosnak. Más, a kiadással kapcsolatos munkákban Kont Ignác segédkezett.

A munkát azonban egymás után több olyan feladat is megakasztotta, mely elől Thewrewk nem tudott és nem is akart kitérni, sőt, amelyek nagyon is lekötötték érdeklődését és felkeltették munkakedvét. Az Akadémia I. osztálya 1878 tavaszán úgy

döntött, hogy felkéri Arany Jánost Aristophanés-fordításának kiadásra való benyújtására, s amikor Arany e kérdésnek eleget tett, az Osztály Szász Károly mellett Thewrewköt kérte fel bírálólul. Thewrewk néhány hónap alatt elkészült a munkával (1879. március 8-án terjesztette elő jelentését), melyben nemcsak elragadtatótan nyilatkozott a fordításról, hanem jelezte, hogy készséggel megírja a szükséges bevezetéseket is. Így is történt.

Mind az általános bevezetés Aristophanésről, mind az egyes darabok elé írt rövid tájékoztatók megbízhatóan és pontosan tartalmazzák a tárgyi tudnivalókat, de azokon túl nem sokat, s a darabok esztétikai megítélése néhány általánosságban merül ki. Ennek két oka is lehet. Az egyik

az, hogy Thewrewk nem akarta magát előtérbe tolni, s inkább csak annak elmondására szorítkozott, ami a két nagy költő találkozásának zavartalan élvezetéhez múlhatatlanul szükségesnek tartott. Erre mutathat annak hangsúlyozása, hogy nem kíván a részletekbe mélyedni, nem filológusokhoz, hanem a nagyközönséghez szól, s erre az, hogy az Arany készítette magyarázó jegyzeteket végül is nem toldotta meg a sajátjaival. A másik – és talán ez a nyomósabb –, hogy a kor filológiájának nem az esztétikai elemzés volt az igazán izgató kérdése, mert, mint arra utaltam, a fejlődésgondolattal ez nem látszott közvetlen összefüggésbe hozhatónak. Ha az ember felüti a kor reprezentatív görög irodalomtörténeti kézikönyvét, W. Christ munkáját, vagy akár az

Aristophanés-szakirodalom fontos alkotásait, ott is azt látja, hogy a történeti kérdések állnak előtérben, s még Th. Zielinski is, aki úttörő könyvében elsőként foglalkozott behatóan a komédia szerkezeti elemzésével, azért tette ezt, mert így kívánt közelebb jutni a komédia eredete problémájának megoldásához.

Az Arany-szöveggel való foglalkozás Thewrewk mindig meglevő magyar nyelvészeti érdeklődését is felerjesztette. A fordítás nyelvének pazar gazdagsága, nyelvi leleményei, a népnyelvből felbuzgó kifejezések, szerkezetek sokasága arra indította őt, hogy ezt az anyagot egy, a fordítás végére illesztett Glossariumba gyűjtse ki, ellátva azt magyarázatokkal és nyelvészeti bibliográfiával. Szükségnek látta ezt annál inkább, mert az

anyag egy része akkor még semmiféle szótárban nem volt feldolgozva. Thewrewk tehát a *Tájszótár*nak és a *Nyelvtörténeti Szótár*nak is elébe dolgozott.

Az Aristophanés-munkálatok lezárása után ismét a Festus-tanulmányok kerültek elő: L. Havet a fiatalon meghalt kiváló francia filológus, Ch. Graux emlékére kiadandó kötetben való részvételre hívta fel Thewrewköt, s ő az addig feldolgozatlan troyes-i kéziratról szóló tanulmánnyal felelt meg a kérésnek. Egy újabb feladat azonban megint eltérítette Festustól.

1882 decemberében Zichy Antal azt javasolta, hogy az Akadémia a görög és római klasszikusok fordításai kiadásának szervezésére hívjon létre egy bizottságot. A javaslat az-

után 1883 elején Gyulai kezdeményezésére úgy módosult, hogy az I. Osztály a Nyelvtudományi és az Irodalomtörténeti Bizottság mintájára hívjon létre egy olyan bizottságot, mely nemcsak a fordítások ügyét, hanem a klasszikus ókorral kapcsolatos minden ügyet intézne. Az Osztály javaslatára május 16-án a nagygyűlés így is döntött. Az I. Osztály megválasztotta a bizottság tagjait, s 1883. június 14-én a Classica-philologiai Bizottság forma szerint is megalakult. Elnöke Zichy Antal, előadója Ponori Thewrewk Emil lett. Mivel a bizottságok munkáját valójában nem az elnök, hanem az előadó irányította, a bizottságok külön költségvetését ő készítette, s neki kellett arról elszámolni, ez nem kevés elfoglaltságot jelentett.

1884. június 5-én az Akadémia rendes tagjává választotta, 1885. elején pedig a Kisfaludy Társaságnak is tagja lett (ahol azonban, legalább eleinte, nem érezte jól magát). Az 1885. év magánéletében is változást hozott: január 10-én feleségül vette Mészáros Nándor tankerületi főigazgató özvegyét, aki valamikor tanítványa is volt.

A bizottsági előadáság Thewrewk számára nemcsak alkalmat kínált arra, hanem egyenesen kötelességévé tette, hogy az ókorral kapcsolatos legrégibb vonzalmához, a műfordításhoz visszatérjen, hiszen a Bizottság feladatai közt mindjárt az első ez volt: „A görög-római classicusoknak magyarra fordítása. Ezekből rendszeres gyűjteményt indít meg...” Thewrewk azonnal hozzálátott, hogy

az Akadémia egykori két vállalkozását, a *Hellen classicusok magyar fordításokban*, illetve a *Római classicusok magyar fordításokban* című sorozatokat újraélessze. Így indult meg a „Görög és római remekírók” sorozata 1885-ben, kétféle változatban: az egyik csak a fordításokat tartalmazta, a másik kétnyelvű volt. A kétnyelvű sorozat gondolata Treforttól eredt, aki ezzel a feltétellel ígért és adott állami támogatást a vállalkozáshoz. A sorozat alapelveit, a fordításokkal szemben támasztandó követelményeket Thewrewk dolgozta ki, s az ő Anakreón-fordítása volt az új sorozat első darabja.

Thewrewk szinte serdülőkorától foglalkozott Anakreón fordításával. Naplójában később maga beszéli el, hogyan kezdte éppen Anakreónnal

(pontosabban az anakreóni dalokkal). Apjától sokat hallotta a klasszikusokat dicsérni, elhatározta hát, hogy az egyiket magyarra fordítja. Megnézte a Tauchnitz Kiadó árjegyzékét, abban Anakreón volt a legolcsóbb, így azt rendelte meg. Így lett belőle Anakreón-fordító. Azóta természetesen, hogy gimnazista fejjel első fordításait készítette, nagyot fejlődött. Míg első fordításai nem haladtak meg az almanachlira bágyadtabb alkotásainak vagy apja műfordításainak színvonalát, érettkori kötete műfordítás-irodalmunk becses alkotása, s ha ma, a Nyugat költői-nyelvi forradalma után, Babits vagy Devecseri fordításai mellett kicsit avultnak érezzük is, a maga korában kiemelkedő teljesítménynek kell tartanunk (elég a kor más görög líra fordításaival, mint Ra-

dó Antalé vagy Sarudy Györgyé, összevetnünk).

Thewrewköt a fordítás elvi kérdései is foglalkoztatták. Már *A helyes magyarság elveiben* szentelt egy fejezetet a tárgynak, a Philologiai Társaság 1883. évi közgyűlését megnyitó beszédében újra összefoglalta az ott mondottakat, s ebben a szellemben fogalmazta meg Anakreónja előszavában az akadémiai sorozatban követhető elveket. Szem előtt tartva a szintaxisnak a nyelvhelyesség szempontjából való jelentőségét, négy esetet különböztetett meg: 1. mikor a magyar mondat szerkezet megegyezik az idegennel, s a fogalmak is egybevágók; 2. mikor a szavak jelentése megegyezik, de a mondat szerkezet nem; 3. mikor a mondat szerkezetben nincs eltérés, de a képzetek eltérőek,

s így más jelentésű szavak használandók; 4. mikor a fordítás, amennyire a magyar nyelvtan megengedi, szóról szóra történik, bár a magyar észjárás mást kívánná. Ilyenkor az eredetinek nemcsak a gondolatát akarja visszaadni a fordítás, hanem a gondolkodásmódját is: mint egy magyarul beszélő idegen. E négy lehetőség közül kétségtelenül az utolsó a legérdekesebb. Bár e módszernek elijesztően túlzó alkalmazásai is előfordulnak Kazinczynál – amelyeket Thewrewk jól ismert és meg is bírált –, állásfoglalása a kor divatos, magyaros, sokszor bundaszagúan magyaros fordítói gyakorlatától való elhatárolódást is jelentett (mint ahogy Thewrewk a klasszikus költők magyaros formában való tolmácsolásával sem értett

egyét), és Devecseri műfordítói gyakorlatára felé mutat.

Az Anakreón-kötetnek a fordításnál nem kevésbé becses részei a bevezetés és a jegyzetek. Thewrewk példátlan gonddal és szorgalommal gyűjtött össze mindent, ami Anakreón életére és hatására vonatkozólag akkor ismert és hozzáférhető volt. Esztétikai elemzésről itt sem igen volt szó, de bámulatra méltó alapos-sággal tárgyalta az anakreóni költészet hatását az ó- és újkorban, a magyar irodalomban éppúgy, mint a külföldiben, s itt sem szorítkozott csak a „nagy” irodalmakra, hanem számba vette a holland, a svéd és a finn irodalmat (a fordításokat külön pontosan felsorolva) éppúgy, mint a lengyel, a cseh, a szlovák, a horvát, a szerb, a héber fordításokat és a terve-

zett román fordítást is. (Az adatok összegyűjtése céljából kiterjedt levelezést folytatott.) A maga korában nem volt még egy ilyen teljességű áttekintése a kérdésnek, és tudtommal azóta sem készült hasonló.

A kiadványnak külföldön is volt bizonyos visszhangja. Havet szinte kedvet kapott ahhoz, hogy megtanuljon magyarul, felismerve, hogy van nyelv Európában, mely olyan időmértékes verselésre képes, mint a görög, a magyarul is tudó kiváló nyelvész, H. Schuchardt a fordítást kommentárértékűnek tartotta – aztán az egész lassan feledésbe merült: Az Anakreontea legutóbbi kiadója, bár Hittrich Ödönnek az Egyetemes Philologiai Közlönyben 1889-ben megjelent cikkét is megemlíti, Thewrewkről már nem vesz tudomást.

Thewrewk tevékenysége mindamelllett nem merült ki saját fordításának kiadásában. Mint fordítássorozat szerkesztője, fáradhatatlanul szervezett, levelezett, fordítások elkészültét ösztönözte, az elkészült fordításokat, bevezetéseket bírálta, szerzőiknek tanácsokat adott, segített, de ha kellett, tudott el is utasítani. 1888 végén pedig még egy vállalkozásba fogott. A derék középiskolai tanár, Pozder Károly vetette fel november elején a gondolatot, hogy kellene a magyar iskolák számára is egy sortozatot indítani az iskolákban olvasott ókori klasszikusokból, így a tanulók nem szorulnának drága külföldi szövegkiadásokra, vagy régebbi, korántsem mindig jó hazai kiadványokra. Thewrewk az eszmét rögtön magáévá tette, s Wodianer Fülöppel már

január 6-án aláírták a megállapodást. „Ábel azt a tollat, amit használtunk, eltette a philol. Muzeum egyik polcára emlékül” – írja naplójában Thewrewk. Ki tudja, hová lett többszörös költözködések során az a toll. Mint ahogyan néhány oktatástörténészen kívül ki emlékszik erre a sorozatra, melyben Némethy Aeneis-kiadása mellett számos érdemes iskolai szövegkiadás látott napvilágot, hozzájárulva a magyar iskolaügy fejlődéséhez, színvonalának emeléséhez.

Szerkesztő- és szervezőmunkája mellett 1886-ban Thewrewknek még egy feladat jutott osztályrészül. József főherceg (a nádor fia) benyújtotta cigány nyelvtanának kéziratát elbírálás végett, s az Akadémia Budenzet és Thewrewköt bízta meg a bírálattal, majd, mikor mindkét bíráló véle-

ménye igen kedvező volt, s a művet kiadásra ajánlották, az Osztály a sajtó alá rendezést és a szükséges kiegészítések elvégzését Thewrewkre bízta, aki ritmikai és zenetudományi kutatásai kapcsán már korábban is foglalkozott a cigány nyelvvel. Thewrewk a munkát átnézve az uralkodóház minden tagja iránti feltétlen hódolata mellett sem állhatta meg, hogy naplójába be ne jegyezze: „Látom, sok dolgom lesz vele.”

Valóban sok munkája volt e nyelv-tannal, mert Thewrewköt a ciganisztika, mint annyi más, a fenséges személytől függetlenül is izgatta. Így azután nemcsak sajtó alá rendezte a kéziratot, elvégezve rajta a szükséges javításokat, hanem írt egy bevezetést is, melyben áttekintette a cigány nyelvre vonatkozó magyarországi

kutatások történetét, és írt a mű végére egy *Irodalmi kalauzt*, mely az egész könyvnek csaknem a felét teszi ki (219–377. lap). Ebben a cigányság néprajzára, történetére, nyelvére, költészetére és zenéjére vonatkozó nemzetközi kutatás nagyon részletes, alapos, annotált bibliográfiáját adta, végül jegyzékét azoknak az irodalmi, zenei és képzőművészeti alkotásoknak, melyekben cigány szerepel, illetve amelyek cigányt ábrázolnak. E jegyzék az Anakreón-fordításokéhoz hasonlóan körültekintő, a bibliográfiai adatokhoz fűzött jegyzetek pedig néha egész önálló értekezésekké táguznak, és számos, jórészt kiadatlan okmány-, illetve folklórszöveget tartalmaznak. Nem kétséges, hogy e munka mindig a magyar ciganisztika egyik alapműve, a kutatások valósá-

gos kincsesbányája marad. József főherceg fel is ajánlotta, hogy Thewrewk neve is szerepeljen a címlapon, de Thewrewk ezt a fenséges szerző iránti tiszteletből elhárította. (A könyv néhány évvel később német fordításban is megjelent, de ez a Thewrewk írta részeket nem tartalmazta.)

Ennyi és a társasági és egyetemi adminisztrációval járó temérdek egyéb feladat mellett a Festus-munkálatok csak lassan haladtak. A kéziratok átvizsgálását most már csak Ábel végezte. A kiadás megjelenését azonban nemcsak Thewrewk sokféle elfoglaltsága hátráltatta, hanem anyagi nehézségek is. 1886-ban az I. Osztály ülésén különösen Hunfalvy haragudott a nagyra nőtt terjedelem miatt, 1887 februárjában Pulszky Fe-

renc írt vezércikket a Pesti Hírlapban, szükségtelennek tartva a Festuskiadást, mert azt úgyis csak néhány tudós fogja olvasni, s mikor azután kiderült, hogy az I. Osztály költségvetését 15 000 forinttal kurtították meg, az évi költségvetésből más tételek mellett, mint Munkácsi Bernát vogul tanulmányútja, törölték a Festusra szánt összeget is. E külső nehézségekhez járult azután még valami. Thewrewk naplójából következtethetőleg erősen hangulatember volt. Naplójában nemegyszer találni olyan értelmű bejegyzést, hogy „nem sikerült magát rávenni” valamely munka elvégzésére, és sajnos, úgy látszik, ez a tényező a Festus-munkálatokban is hatott. 1888. november 28-án ezt jegyezte be naplójába: „Végre megjött megint a Festus-láz.

19 iv ki van a 18 tisztán kinyomtatott iv után szedve, még pedig mióta! Mindig irtóztam hozzányúltni. Most pedig folyton ezzel a dologgal foglalkozom.”

Meg is lett az eredménye. 1889. szeptember 7-én már az olvasható a naplóban: „Megírtam Festusom praefatioját.” A hónap végén impri-málta a művet, s a könyv még abban az évben megjelent. (Akkor ez még ilyen gyorsan ment.)

Thewrewk terve szerint a mű három részből fogott volna állni: 1. a Festus-szöveg, ahogyan a legfontosabb kéziratban, a nápolyi *Codex Farnesianus*ban és annak másolataiban olvasható, illetve vele szembeállítva a Paulus-szöveg; 2. a kritikai apparátus (a kéziratok olvasatai) és egy szövegkritikai és nyelvészeti kom-

mentár, mely a romlott helyek javításait vagy javítási kísérleteit és ezek indoklását tartalmazza; 3. a *Codex Farnesianus* fényképmásolata, melynek alapján mindenki ellenőrizheti a kiadást, és amely minden további munkához alapul szolgálhat. E háromból az első jelent meg 1889 végén.

A külföldi kritika örömmel és elismeréssel fogadta az új kiadást. Kiemelték, mennyivel pontosabb valamennyi korábbinál (bár egy-két olyan helyre is rámutattak, ahol Thewrewk is tévesen olvasta a kéziratot), méltatták, hogy eddig figyelembe nem vett kéziratokat is feldolgozott, és mindenki nagy várakozással tekintett a második kötet elé, hiszen egy olyan sok kérdést felvető szöveg esetében, mint a Festusé, a

szövegváltozatok ismerete nélkül, pusztá szövegre támaszkodva dolgozni kockázatos. Thewrewk az előszóban azt a reményét fejezte ki, hogy a második rész egy év múlva megjelenik.

Nem így történt. Előbb a zenetudomány felé fordult, s *A magyar zene tudományos tárgyalása* címen tartott az Akadémián előadást. E munkájában felvázolta egy magyar összehasonlító és történeti zenetudomány feladatait a zenei emléanyag összegyűjtésétől, a *Nyelvemléktár* mintájára egy „zenei emléktár” létrehozásától és leíró vizsgálatától az összehasonlító vizsgálaton át, mely a magyar és nem magyar elemek elkülönítésére ad lehetőséget, a magyar zene eredetének feltárásáig. Thewrewk láthatólag levelező tagi székfoglalójának

gondolatait építette tovább. A mintát itt is az összehasonlító és történeti nyelvtudomány adta, annál is inkább, mert meg volt győződve arról, hogy a nemzeti zene ritmusának jellemző tulajdonságai a nemzeti nyelv ritmusában gyökeredznek. Ugyanezen okból úgy gondolta, hogy a magyar és nem magyar elemek elkülönítésének legbiztosabb ismerve a ritmus.

Nem akarok az elmélet kritikai taglalásába mélyedni, bár Thewrewk ritmusfelfogása megérdemelné egyszer a részletes vizsgálatot. (Egy-két dologra még magam is visszatérek.) Kétségtelen érdeme a könyvnek, hogy az akkor ismert régi magyar zenei emlékek gondos, és minden addiginál teljesebb leírását adta. Jelentősége mégis ennél sokkal több. Thew-

rewk kikel az addigi zenekutatás egyoldalúsága ellen. „A helyett, hogy a külföldi és a magyar zenét tüzetesen egybehasonlították s a kettő közti különbséget megjegyezték és okát keresték volna, a külföldi kátét erőszakolták a magyarra, s a mi annak meg nem felelt, azt egyszerűen szabálytalanak bélyegezték.” Nem kétséges, hogy a külföldi zene csodálatos alkotásokat hozott létre, ez a művészet rendkívül tanulságos számunkra is, de „az idegen remek példa ne szolgai utánzásra, hanem analog, de nemzeti sajátágunknak megfelelő alkotásokra ösztönözzön”. Az a zenei anyag pedig, melyből a magyar zene sajátos vonásai kielemezhetők, elsősorban a népzene. „A minő visszás volna az a nyelvészkedés, mely a népnyelvet figyelmen kívül hagyná, épp oly visz-

szás a magyar zenének tudományos bírálata, mely a magyar népzene, népdal tekintetbe vétele nélkül jár el. A tősgyökeres sajátyságot egyesgyedül a népdal fogja nekünk megmutatni s bebizonyítani.” Thewrewk láthatóan sajátos határponton állt. Erkel, a verbunkos zenéből operát teremtető, még élt, hat év múlva indult fonográffal népdalgyűjteni Vikár Béla, tizenhat év múlva fogja Kodály disszertációját a magyar népdal strófaszervezetéről Riedlhez benyújtani (a dolgozat egyik bírálója az azt igen kedvezően fogadó Thewrewk volt), és ugyancsak akkor jelent meg Bartók és Kodály közös kiadványa, a *Magyar parasztdalok*, híres bevezetőjével... Az, amit Thewrewk könyvében fejtegetett, még a reformkor és a verbunkos zene szellemétől volt ih-

letett (ő még Csermákra hivatkozott), de már annak a zenének és annak a „tudományos bűvárlatnak” volt kíváncsi és ütegyengetője, melyet Bartók és Kodály valósított meg. (Az már az ütegyengetők természetes sorsa, hogy mikor az, akinek vagy aminek az útját egyengették, eljött, ők maguk érdektelenné válnak.)

Ezután, talán pihenésképpen, a *Görög Antológiához* nyúlt, és régebbi fordításait is felhasználva, abból állított össze egy válogatást a kétnyelvű sorozat számára. A görög szöveget nemcsak fordította, hanem több helyen javította is, néha igen szellemesen.

Ekkor végre Festus-ügyben is törte valami – de nem a várva várt második kötetet fejezte be végre Thewrewk, hanem a tulajdonképpen

függeléknek szánt harmadik részre kerített sort. Ebben talán az is közrejátszott, hogy Vári Rezső Nápolyban volt, és így személyesen tudott eljárni az ügyben, mégpedig sikerrel. 1891. november végén Thewrewk levelet kapott Giustino Lembo nápolyi fényképésztől, aki vállalkozott a *Codex Farnesianus* lefényképezésére, s 1892. március 3-án már a kész képek is Budapesten voltak. „Rám s a philologia számára valóságos ünnepnap... Nem igen mertem hinni, hogy a kézirat illetén fényképezését akadálytalanul megengedik” – írta Thewrewk naplójába. Nehezebben ment a nyomás már itthon, nem technikai, hanem megint pénzügyi okokból. Az I. Osztály törölte költségvetéséből a Festusra szánt összeget, s a kiadást az Akadémia egészére hárí-

totta, a nyomdász viszont követelte az elvégzett munkáért a pénzt. Végül a főtktár, Szily Kálmán segítségével és bizonyos átcsoportosításokkal sikerült a kérdést megoldani, s a kiadvány megjelenhetett. A kritika jól fogadta, Vahlen, aki a kiadást meleg hangú levélben méltatta, most lelkes ismertetést írt, de mindez nem elégítette ki a filológus közvéleményt, amely a hiányzó második részt reklamáta (köztük olyan nevek, mint Ellis, Hartel vagy Mommsen). Úgy látzik azonban, a „Festus-láz” megint csökkenőben volt. Thewrewk előelővette a témát, mint naplóbejegyzései mutatják, 1892-ben rendszerezsen dolgozott a második részen, sikerült is, mint írja, néhány igen nehéz helyet javítania, de jellemző az a bejegyzés, melyet 1892. július 20-i ke-

lettel naplójában olvasunk: „Belefogtam az Ilias III. énekének fordításába. Kedvesebb foglalkozás ez a glossariumokkal való piszmogásnál, minek az alvás előtti időt szoktam most szánni.”

Az Akadémia 1893. május elején, bár nem vita nélkül, a kis Marci-bányi-díjjal tüntette ki a Festus-kiadást, Thewrewk néhány nappal utóbb a bécsi filológuskongresszuson beszámolt Festus-kutatásairól, az év nyarán még a Festus-szöveg fordításával foglalkozott, de mikor Gyulai az év végén a leghatározottabban elenezte, hogy a fordítást a Klasszika-filológiai Bizottság kiadja, mondván, hogy nem remekíró és nem is érdemes lefordítani, ez is elakadt, egy 1896. nyári továbbdolgozás után végleg. Ha valaki a kézirati anyagra

vonatkozólag valamilyen felvilágosítást kért, mint Wissowa, Wölfflin vagy Osthoff tette, Thewrewk készséggel válaszolt, de semmi nyoma sincs annak, hogy komolyan dolgozott volna a második rész elkészítésén.

Ennek okát vagy okait csak találgathatjuk. Az a gyanú, hogy Ábel Jenő halála lett volna az ok, amennyiben Thewrewk valójában kitűnő tanítványával akarta volna elvégeztetni a munkát, nem látszik megalapozottnak. Az anyag, legalábbis jelentős részben, már össze volt hordva, ami még hiányzott, Vári is kész lett volna pótolni. A kéziratok családfája ki volt dolgozva, ezt részben a korábbi kutatás végezte el, részben Thewrewk maga. Ennek alapján a kritikai apparátus összeállítása nem lett volna ne-

héz feladat, s Hartel javasolta is Thewrewknek, hogy ezt a részt külön, a II. rész 1. füzeteként jelentesse meg. Thewrewk azonban, mint említettem, egy szövegkritikai kommentárt akart csinálni, melynek a kéziratok olvasatai csak egyik eleme lett volna. Ezért emlegeti naplójában a romlott szöveghelyek javítását.

Ahhoz azonban, hogy az egész Festus-szöveget így dolgozza végig, rendkívül kitartó, szívós munkára lett volna szükség, mely csak lassan hoz gyümölcsöt. És alighanem itt volt a bökkenő. Említettem, hogy Thewrewk mennyire hangulatember volt, s valószínűleg ezzel is összefügg, hogy gyors, látványos sikerekre vágyott, nem lelte örömét a hosszadalmas „píszmogásban”. (Lehetett ennek más oka is, de erre később té-

rek még vissza.) De az ilyen hosszadalmas munkához nemcsak a kitartás hiányzott belőle, hanem ideje is egyre kevesebb volt rá. Mint a szakma helyzeténél fogva is legtekintélyesebb képviselője (egyetemi tanár, társasági elnök, bizottsági előadó, kiadványsorozat-szerkesztő), százféle ügyet tartott kézben, mint sok minden iránt érdeklődő tudós számos testületnek, társaságnak, bizottságnak volt tagja, választmányi tagja, s így azután annyiféle ülésen és értekezleten kellett részt vennie, annyi szervezetet annyi helyen képviselnie, annyi köszöntőt, gyászbeszédet, díszbeszédet, pohárköszöntőt, megnyitót vagy zárszót mondania, hogy sem ideje, sem ereje nem maradt a kutatásra, noha maga is érezte az értekezletek sokszor meddő voltát.

„... Alig van a karban egypár ember, aki az egyetem ügyeivel foglalkozik, s a fölvetett kérdéseket tanulmányozza, de azért hozzászólni akárki is hozzászól” – írja lehangoltan egy kari ülés után (1897. március) – „Ülés az állandó szótári bizottság szervezésére és ügyrendjére nézve” – olvassuk máskor (1898. március 5.) naplójában, az akadémiai nagyszótár előkészítő munkái kapcsán. – „Mindenről beszéltek, csak arról nem, hogy fog az a szótár készülni, pedig attól függ a bizottság szervezete. Többször is ismételttem ezt a kérdést, de feleletet nem kaptam.” Ő pedig, sajnos, mégsem akart e sokféle feladat elől kitérni, mert élvezte saját fontosságának tudatát, élvezte a szereplést. Így azután a közéletiség lassan-lassan megfojtotta benne a tudóst. A kilencve-

nes évek, mikor hivatali és közéleti pályájának csúcsára ért, egyben tudományos pályájának végét is jelentették.

DÉKÁNSÁG, REKTORSÁG.
ELVEK ÉS VALÓSÁG

A Bölcsészettudományi Kar 1895. június 1-jén Thewrewköt az 1895/96. tanévre 26 szavazattal 8 ellenében dékánná választotta, s e választást (bár már csak 18 szavazattal 14 ellenében) az 1896/97. tanévre megújította. 1895/96-ban ugyancsak a Bölcsészettudományi Kar adta a rektort is, s így az akkori szokásoknak megfelelően Thewrewk mint „rektori dékán” nyitotta meg a tanévet. Beszédéből érdemes néhány gondolatot idézni.

Elöljáróban Thewrewk azt hangsúlyozza, hogy az egyetemen a hallgatók vonatkozásában „se születési, se felekezeti, se nemzeti különbséget

nem ismerünk... Az egyenlőség, testvériség, szabadság eszméi sehol sem bírtak oly épségben megtestesülni, mint ebben a tudományos köztársaságban”. A régi polgári szabadelvűség nemes elveinek e kijelentése után Thewrewk áttért a testi nevelés és az egészség kérdésére, s megállapította, hogy „egyetemi ifjúságunk egészségének legveszedelmesebb ellenségei a rossz lakás, a rossz táplálkozás, a test edzésének elhanyagolása”. A beszéd jelentős részét azonban a tanulmányi kérdések taglalása teszi ki. Mindenekelőtt leszögezi a szónok, hogy erkölcsi alapok nélkül a szellemi képességek inkább veszedelmesebbé válhatnak, mint hasznosakká. Az erkölcsi alapokon kívül az egyetemi pályára való érettséghez három feltételt lát szükségesnek: a tudomány, külö-

nösen a szaktárgy szeretetét, a logikus gondolkodásra és a gondolatok írásban és szóban történő kifejezésére való képességet, végül bizonyos általános műveltséget és a szükséges szakmai előismereteket. A csak sokat tudó ember még nem tudós, még akkor sem, ha ismereteit tovább is adja (bár Magyarországon az ilyen már tudósszámba megy): a tudós nemcsak elsajátít és reprodukál, hanem produkál, alkot, képes arra, hogy tudományos kérdéseket önállóan megoldjon. Az egyetem feladata ilyenek nevelése. „Az egyetem... a tudomány iskolája, nem pedig gyakorlati szakiskola.” Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tudományt lehet általában tanulni. „Mai nap csak az az egyetemi tanuló készül helyesen, aki szakembernek készül.” Ehhez azon-

ban idegen nyelvek tudása elengedhetetlen.

Nemcsak azért foglalkoztam részletesebben e beszéddel, mert gondolatai nagyrészt ma is időszerűek, hanem mert akkor időszerűek voltak, amennyiben a valóság nem egészen egyezett a Thewrewk vázolta kívánalmakkal. Ezt az egyetemi tanulmányokra való alkalmasság tekintetében ő maga is kiemelte: „A tapasztalat azt mutatja, hogy a hallgatóságnak körülbelül egyharmada válik be tökéletesen, másik harmada csak úszik, az utolsó pedig csak a beiratkozás alapján, csak formailag tartozik az egyetemhez...” Azt is látnia kellett azonban, hogy a hallgatóknak nemcsak az alkalmasságával volt baj, hanem a köztük való egyenlőség, a különbségtevés mellőzése sem volt

problémamentes. Az egyetem nem függetlenithette magát a külső világtól, s itt a különbségek és ellentétek egyre élesebben jelentkeztek. Látnia kellett, hiszen naplója maga szolgáltatja az adatokat az elvek és a valóság közti eltérés bizonyítására. Az alábbiakban csak ezek tárgyalására szorítkozom, ezekből látni való, hogyan jelentkeztek a kor általános problémái az egyetemen, Thewrewk személyes életében.

Dékánsága a millennium káprázatában telt, de nem minden zökkenő nélkül. Egy valójában jelentéktelen ügy kapcsán a Hazánk c. lap 1896. február 21-én és 23-án goromba támadást intézett az egyetem, de különösen a Bölcsészettudományi Kar ellen, mint amely lelkiismeretesség tekintetében Augias istállója, szakmai-

lag pedig egy harmadrendű vidéki tanítóképző színvonalán áll. A legkínosabb a dologban az volt, hogy úgy látszott: a támadásra a kari ülés egy anyagának kiszivárogtatása adott alapot, s hogy ezt a Kar egyik történetész-tanára, Ballagi Aladár követte el, sőt, hogy ő lényegében azonosítja is magát az újság véleményével. Thewrewk kénytelen volt az ügyet a Kar elé vinni – nyilván nem örömet, mert bár Ballagit nem kedvelte különösebben, de még kevésbé szerette a kiélezett ügyeket. A Kar viharos tanácskozás után fegyelmi vizsgálatot kért az ügyben az egyetemi tanácstól. A Tanács hozzá is kezdett az ügy kivizsgálásához, de mikor Ballagi becsületszavát adta, hogy nem követett el indiszkréciót, le is zárta a vizsgálatot, s nem firtatta tovább, honnan

szerzett tudomást az újság a kari ülésen történekről.

Az ügy nem lehetett kellemes Thewrewknek, de alapjában mégis az egyetem belső ügye volt. Általánosabb érdekű volt, mikor a Budapesti Hírlap kongatta a vészharangot a szociáldemokrata hallgatók szervezkedése miatt (1897. június 9. és 11.), elannyira, hogy a kultuszminister, Wlassics Gyula bizalmas kérdéssel fordult az ügyben a rektorhoz, akinek azután Thewrewk cáfolta a híreket. Az erősödő feszültségek, sztrájkok és azok sokszor véres elfojtása légkörében a miniszter idegessége érthető. Hogy Thewrewk mit és mennyiben cáfolt, nem lehet tudni, de az ügy mindenesetre jelzi, hogy a minden hallgató egyenlőnek tartása hovatovább kezdett kérdésessé válni, s az

elvet már csak nehézségek árán lehetett (ha lehetett) érvényesíteni. Thewrewk dékánóságának ez az egyik utolsó ügye baljós előjel volt a következő évekre és rektorsága idejére.

Thewrewköt az 1899/1900. tanév-re választották rektorrá, de mivel a következő tanév rektora, Rapaics Rajmund a tanév közben (novemberben) előbb hosszabb szabadságra ment, majd lemondott, az új rektor megválasztásáig (1901. január) mint prorektor megint Thewrewk állt az egyetem élén. Sokféle feszültséggel volt terhes az időszak, aminek a szinte rendszeres tüntetések, verekedések, egyes professzorok abcúgolása csak a felszíni tünetei voltak. A tanári kar politikailag lojális volt, de világnézetileg igyekezett hű maradni a klasszikus szabadelvűséghez. Ez kü-

lönösen világosan mutatkozott meg az ún. keresztügyben.

1900 novemberében (Thewrewk akkor már mint prorektor a rektort helyettesítette) a Néppárt mozgalmat indított annak érdekében, hogy az Egyetem tantermeiben függeszék ki a keresztet. A Bölcsészettudományi Kar azt – egy ellenszavazattal – elutasította (Thewrewk is ellene volt). Ugyanígy foglalt állást az Orvoskar, míg a Hittudományi és a Jogi Kar pártolta a javaslatot. Az egyetemi tanács végül úgy döntött, hogy nem engedélyezi a keresztnek a termekben való elhelyezését, s mikor a néppárti ifjúság erre mégis kísérletet tett, határozatilag kötelezte a rektort – aki történetesen éppen teológus volt –, hogy a keresztet távolíttassa el. 1901. március 19-én a tanácsban „a

rektor jelentette, hogy a rárótt kesz-
ves kötelességeknek megfelelt: 12 ke-
resztet szedtek le, s eltették a rectori
irodába”. Ez a szigorúan elvszerű el-
járás annál inkább tiszteletreméltó,
mert csak néhány hónappal korábban
ismeretlen tettesek az egyetem épüle-
tében a címereken levő koronák ke-
resztjeit letördelték, ami érthető fel-
háborodást keltett. A Tanács azon-
ban elveihez ragaszkodott, s nem in-
dulatait követte.

A kereszttrongálás ügye azonban
egy másik feszültségre is fényt vet. A
vizsgálat során egy hallgató azt val-
lotta, hogy a letört kereszték helyén
„a zsidó jelvényt” látta felrajzolva.
Hogy ez igaz volt-e, nem-e, Thew-
rewk naplójából nem derül ki (az ira-
tok elpusztultak), mindenesetre jelzi
nemcsak (amit úgysis tudunk) az anti-

szemitizmus meglétét, hanem annak egyetemi hatását is. Thewrewk erről többször is említést tesz, de arról is, hogy a magát veszélyeztetve érző zsidóság nem egy esetben szintén összefogott érdekei védelmében és nem maradt ellentámadásokkal sem adós. (A modern zsidó nemzettudat első megnyilvánulása, a cionista mozgalom is a kilencvenes évek második felében bontakozott ki, s elindítója a budapesti születésű Herzl Tivadar volt.) Ez a feszültség még jelentősebbé teszi az Egyetemi Tanács elvszerű magatartását.

A dolog megint nemcsak vallási vagy emberességi kérdés volt. A szociáldemokrata mozgalmak, a polgári radikalizmus vezetői, az egyetemi „radikális párt” irányítói nagyrészt zsidók voltak. Az antiszemitizmus

kérdése tehát megint egy újabb, általánosabb feszültségrendszerbe illeszkedik: a politikaiba.

Ennek végül volt egy sajátos vetülete, a nemzetiség és a nemzetköziség kérdése. A szociáldemokraták és a radikálisok ezt a kérdést akkor többnyire meglehetősen dialektikátlanul látták, s mindent, ami nemzeti, lenéztek és sommásan tagadtak. Néhány évvel később, mikor Török Aurél (Emil öccse) mint rektor a szocialista tüntetők előtt „a hazát emlegette, abcúgolták”. Azt a Török Aurélt, aki a polgári radikális Pikler Gyula elleni tüntetések megakadályozására külön rendeletet bocsájtott ki, amely rendeletért képviselők a képviselőházban megtámadták, és a miniszter (Apponyi) „secundált nekik”. Ugyanakkor másfelől, a nemzetiségek öntudata is

egyre határozottabb formában nyilvánul meg. 1899 végén Thewrewk arról szerzett tudomást, hogy a román diákok üldözik az olyan hallgatót, aki román létére magyarként iratkozik be, 1900 márciusában pedig az ifjúság azért szervez tiltakozó gyűlést, mert két német származású hallgató bujtogatást folytat.

Ezzel szemben természetszerűleg egyre határozottabban jelentkezett az állam épségét (integritását) alapvetően tekintő magyar nemzettudat, mely szintén a nagy szabadelvű nemzetiség öröksége volt, mely azonban, hasonlóan más nemzettudatokhoz, most szinte észrevétlenül átalakulóban volt harcos nacionalizmussá, olykor a személyes szándékoktól függetlenül, egyszerűen a körülmények, az összefüggések megváltozása miatt.

Csak egy apró esetet említek, éppen Thewrewkkel kapcsolatban. 1891-ben a Magyar Szalon számos egyetemi tanárt kért fel, hogy röviden nyilatkozzék a tudomány kérdéseiről. (A nyilatkozatok a lap áprilisi számában jelentek meg.) Thewrewk ezt írta: „Igaz ugyan, hogy a tudománynak nincs hazája, de van a tudományos objektumoknak s a tudomány számára teendő szolgálatoknak. Minden művelt nemzetből elvárja a világ, hogy amihez jobban ért, annak tudományos feldolgozását maga végezze. Az ebbeli mulasztást méltán felróják az illető nemzetnek. Ami tehát nálunk van, a mi kötelességünk azt összegyűjteni s a tudomány számára megmenteni.” Ezt a nyilatkozatot – írja naplójában (március 28.) Thewrewk – „Beöthy oly jelesnek tartotta,

hogy hazai tudományunk programjának lehetne mondani, s a Magy. Tud. Akadémia jeligéjének fogadhatná el.” Thewrewk persze elégedett volt, s nem vette észre a két megfogalmazás közti különbséget. Nyilatkozatában „a tudomány nemzeti oldaláról”, mint naplójában nevezi, ő arról beszélt, hogy minden nemzetnek vannak saját feladatai is – a magyar népzene anyagát magyaroknak kell összegyűjteni, a Magyarországon levő kódexeket nekünk kell feldolgozni, hiszen itt vannak stb. –, ezek elvégzését ne mástól várjuk. Beöthynél a hangsúly eltolódik: a tudomány feladata a nemzeti feladatok elvégzése. Ezzel az apró hangsúlyeltolódással azonban Thewrewk gondolata a nemzeti tudományosság eszméjévé színeződik át. A háború után ebből

lett a magyar célú tudomány elképzelése.

Ebből a csak Thewrewk naplójának anyagára támaszkodó rövid áttekintésből is látható egyfelől az, hogy milyen feszültségekkel terhes volt az a helyzet, melyben Thewrewknek – aki korántsem volt olyan határozott, harcos egyéniség, mint öccse – az egyetem élén helyt kellett állnia, másfelől az is, hogy a dékáni beszédben hirdetett elv a hallgatók egyenlőségéről mind nehezebben, már csak a valóság ellenére volt érvényesíthető.

A rektorság egyelőre más nehézségekkel kezdődött. Az Egyetem téri szárnyán a harmadik emelet több tanterme 1886 tavaszán már beszakadással fenyegetett (itt volt akkor a Bölcsészkar is), ezért ezt a szárnyat 1888 júniusában lebontották, hogy

majd újat építsenek. Az építkezés ügye azonban évekig húzódott, s bár Wlassics Gyula minisztersége idején végre megindult, szerfölött lassan haladt, és az épület még 1899 őszén sem volt kész. Thewrewknek mint rektornak első dolga volt, hogy a befejezést meggyorsítsa. Sok tárgyalás és sürgetés árán sikerült elérnie, hogy 1900. május 13-án, az Egyetem Budára helyezésének évfordulós ünnepén az új épületrészt fel lehetett avatni, de Thewrewk minden erőfeszítése mellett is csak az utolsó percre készült minden el: a rektor már reggel 6 órakor az épületben tartózkodott, azonban az aula bútorzata még nem volt ott, s végül neki személyesen kellett irányítania annak a teremben való elhelyezését.

Az ünnepi alkalmat Thewrewk arra is felhasználta, hogy az Egyetem számos, elfeledetten itt-ott porosodó relikviáját előbányássa és használatba vegye, illetve hogy az egyes karok heroldjainak (a pedellusok töltötték be a szerepet) megfelelő ruhát terveztesse. Ebben az ügyben nemcsak szabókkal, hanem a festőművész Kriesch Aladárral is tárgyalt, és maga is végzett viselettörténeti tanulmányokat. Ünnepi beszéde, mely az Egyetem külső történetét, épületeit, jelvényeit tekintette át, kissé túl hosszúra sikeredett, a benne foglalt, gondosan felgyűjtött anyag azonban forrásértékűvé teszi, részint mert akkor még megvoltak azóta megsemmisült iratok, részint mert olyasmiket is rögzített, amik számára még személyes élmények, emlékek vagy eleven

hagyomány voltak, de más nem írta le azokat. (Ugyanez áll különben rektori székfoglalójára, melyben a nyelvtudomány és a filológia történetét tekintette át az Egyetemen.)

Közben azonban más dolgok is történtek, s ezek Thewrewkre nézve korántsem voltak kedvező kimenetelűek. Az egyetemi ifjúságnak egyetlen hivatalosan elismert szervezete volt, az 1872-ben alapított Egyetemi Kör. A baloldali, polgári radikális vagy szociáldemokrata beállítottságú diákok ettől távol tartották magukat, s külön csoportosulást alkottak, mely jogilag nem volt ugyan elismert szervezet, de amelyet közönségesen mégis „radikális pártnak” neveztek. Thewrewk mint rektor a „radikális párt” vezetőivel is tartotta a kapcsolatot, s e kapcsolatnak a tüntetések

leszerelésében vette is bizonyos hasznát, de mindig hangsúlyozta, hogy csak az Egyetemi Kört ismerheti el az ifjúság törvényes egyesületének.

1900 tavaszán azután a radikálisok felkérték virágvasárnapi jótékony célú matinéjuk fővédnökének. Tették pedig ezt olyan hízelgő formában, hogy Thewrewk, akitől a hiúság sosem volt idegen, s az ifjúság körében való népszerűséget különösen élvezte, nem tudott ellenállni, s feladva addigi szigorú jogi álláspontját, elfogadta a felkérést. A radikálisok hamarosan át is adták a forma szerinti meghívót. Ekkor azonban olyan fordulat történt, amilyenre Thewrewk nem számított. Fröhlich Izidor bölcsészkar és Timon Ákos jogi kari dékán, valamint Ajtay Kovács Sándor orvostudományi prodékán a matiné mi-

att rendkívüli tanácsulést kért. Thewrewköt ez „roppant kellemetlen helyzetbe” hozta, s kivált kinos volt, hogy a tanács egyhangú határozattal nem engedélyezte a matinét. Thewrewk úgy érezte, hogy „ezt nem a törvénytelenység megakasztásának, hanem antisemitizmusnak fogják bélyegezni”. A későbbi események ezt a helyzetmegítélést igazolták. Ez azonban egyúttal azt is mutatja, hogy Thewrewk talán nemcsak hiúságból engedett a felkérésnek, hanem mert érezte a növekvő feszültséget, s a régi szabadelvűség szellemében igyekezett azt csökkenteni, ha eljárása jogi szempontból vitatható volt is.

Szorult helyzetében Thewrewknek még egy mentőötlete támadt: azt ajánlotta az elkeseredett radikális if-

jaknak, hogy mint magánemberek rendezzék meg a matinét. A fiatalok ezt örömmel fogadták, Fröhlich is egyetértett vele, Timon azonban tanácsi határozatot tartott szükségesnek. A tanácsulésen (április 6.) Ajtay és támadást intézett Thewrewk ellen: „Úgy látszik, a rektor összejátsszik a radikálisokkal. Voltaképp a rektor ellen kellene fegyelmi vizsgálatot indítani. . . . Vagy a rektor leköszön, vagy a tanács leköszön. . . .” A tanács ezek után elvetette Thewrewk közvetítő javaslatát, és kötelezte a rektort, hogy közölje a radikálisokkal: csak más szervezet (pl. az Egyetemi Kör) égisze alatt rendezhetik meg a matinét. A matiné végül mégis megvolt, de a viszony az egyetemi tanács és a radikálisok között annyira elmérgesedett, hogy a tanács a radi-

kálisok három vezetőjét egy évre eltiltotta az egyetemről. Thewrewk nem helyeselte az ítéletet, de mint rektor kénytelen volt végrehajtani, s a baloldali vagy ellenzéki lapok – nem is mindig pontosan számolva be a tényekről – mindenért őt tették felelőssé. Ebben az összefüggésben szemlélve a lelépő rektor búcsúbeszédének azon szakaszában, ahol a radikális ifjakhoz való viszonyáról szól, nemcsak egy „rúgást” lehet látni a radikálisokba (amint a Borsszem Jankó látta), hanem Thewrewk két malomkő közt való őrlődésének burkolt érzékeltetését is, hiszen a tanácstól nyíltan nem határolhatta el magát.

Az egész ügy azonban nemcsak azért érdemel említést, mert Thewrewk rektorsága idején történt, hanem mert jelzi a válságot: a rektor a

régi eszmények szellemében akart eljárni, de ez nem volt egészen jogszerű, a tanács eljárása jogi szempontból nem volt kifogásolható, viszont hűtlen volt a régi eszményekhez.

Csak röviden említem a másik, Thewrewk számára személyes szempontból még sokkal keservesebb ügyet, amikor a tanáccsal szembeke-rült. Megint arról volt szó, hogy emberségesen és célszerűen igyekezett eljárni, de nem jogszerűen. Sajnos az ügy nem minden részletében egészen világos, mert Thewrewknek éppen a legdöntőbb pontokon nehezebbre esett erről írni. „Nem írom le. Elég az, ami a jegyzőkönyvbe megy” – írja naplójában a döntő tanácsülésről (1900. július 2.). A jegyzőkönyv azonban megsemmisült. Így csak Thewrewk naplója és néhány, nem tudni meny-

nyire megbízható újságközlemény minden forrásunk.

Az egyetemeknek volt egy közös betegsegélyző szervezetük, az 1891-ben alapított Egyetek Kórház-Egylete. Ennek volt ugyan egy vezetősége, melyben más egyetek képviselői is jelen voltak, de a pénzek kezelésére a tudományegyetem tanácsa felügyelt, s azt a rektori hivatal végezte. Az Egyet vezetősége 1900 februárjában elhatározta, hogy telket vesz és kórházat épít. Thewrewk, részint mert az Egyet egy nagy összegű adományt kapott erre a célra, melyet záros határidőn belül fel kellett használni, részint azonban ma már kideríthetetlen okból, talán mert az építkezés elkezdéséhez sürgősen pénz kellett – noha tudta, hogy ily nagy összeg kiutalásához a minisztérium

engedélye is szükséges –, 24 000 koronát saját hatáskörében kiutalt. A július 2-i tanácsülésben megint Ajtay Kovács vezette a támadást, mégpedig kiméletlenül: „Megvan-e az a pénz? Nincs. A senatus utalványozta-e ki? Nem. Tehát elsikkadt...” Ajtay bűnvádi keresetet akart indíttatni a rektor ellen, de legalábbis fegyelmi vizsgálatot. Fröhlich azt javasolta, hogy azonnal mondjon le. Timon Ákosnak csak nagy nehezen sikerült ezeket a javaslatokat elhárítania. A tanács azonban, mely, úgy látszik, nemcsak a pénzkiutalás módját helytelenítette, hanem a kórházépítés gondolatával sem értett egyet, kötelezte Thewrewköt a kiutalt összeg megtérítésére. Több mint egy évig tartott, míg Thewrewk erkölcsileg teljesen tisztázódott (hogy ez meg-

történt, abban része volt Korányi Frigyesnek is, aki a kórház építését feltétlenül szükségesnek mondta) és a pénz is visszakapta.

Ezzel a fájdalmas ügygel búcsúzott a tanévtől. A nyárutó a radikálisok feletti ítélet újratárgyalását és helybenhagyását hozta, s annak nyomán a támadások egész sorát a rektor ellen a Budapesti Naplóban éppúgy, mint a Der ungarische Israelit-ben, a Borszem Jankóban csakúgy, mint a Magyar Esti Lapban. Gondolható, mit jelentett ez annak az embernek, akinek az ünneplés és a népszerűség olyan fontos volt.

A következő tanévben, mint említettem, prorektorként néhány hónapig (1900. november–1901. február) megint az egyetem élén állt, s az ekkor folyó keresztügyben nem kis sze-

repe volt. Mivel ugyanis a karok véleménye megoszlott, kettő a kereszt kitétele mellett, kettő ellene foglalt állást, sok múlott a rektori feladatok ellátó prorektoron. Thewrewk ekkor, mivel maga mögött érezte két kar támogatását meg a miniszterét, Wlassics Gyuláét is, bátrabban mert eljárni, és érvényesítette a szabadelvűség álláspontját. Az előterjesztés előkészítését Bókay Árpádra, az orvoskar dékánjára bízta, de a végső megfogalmazást és indoklást gondos munkával maga készítette el, s így az 1900. december 13-i tanácsülés a keresztkitétel ellen döntött. Az ügynek nagyobb volt a jelentősége, mint ma talán hinnők: nemcsak Wlassics, hanem a miniszterelnök, Széll Kálmán is figyelte, mi lesz a dolog vége, sikerül-e még a szabadelvűséget az azzal

ellentétes erőkkal szemben diadalra juttatni, s Thewrewk sikere kormánykörökben nagy megkönnyebbulést váltott ki. (Most viszont az Alkotmány vezércikke támadta.) A néppárti fiatalok márciusi ellenakciója idején már hivatalban volt a Rapaics helyébe megválasztott rektor, Kisfaludy Á. Béla, a dogmatika tanára, s így az ügyben már neki kellett eljárnia.

Az ellentétek kiéleződtek, az erők sokasodtak. Az egyetem vezetése, ha nem is ellentmondások nélkül és küzdelmek árán, még érvényesíteni tudta a régi elveket, Thewrewk mint rektorként eljáró prorektor még megtette, hogy a radikálisok vezetőit is dorgálásban részesítette, s ugyanakkor az Egyetemi Kör azon vezetőivel szemben is fellépett, „akik vallási vil-

longásokat szítottak” (az egyikről nyíltan meg is mondja, hogy antiszemita volt), – amiért most a Pesti Napló támadásait kellett elviselnie. Az egyre élesebbé váló ellentétek között mégis a régi szabadelvűség mindkét fél számára egyre kevésbé volt elfogadható. Szomorú ezt leírni, de így van: ez az elv időszerűtlenné vált, s vele együtt váltak politikailag időszerűtlenné képviselői is.

ÚJ KORSZAK, ÚJ KÍVÁNALMAK.
THEWREWK TUDOMÁNYTÖRTÉNETI
HELYE

Az összhang hiánya a dékáni beszéd-
ben hirdetett elvek és a gyakorlat kö-
zött nemcsak a társadalom és az egye-
tem vonatkozásában észlelhető, ha-
nem Thewrewk életében is. Beszédé-
ben helyesen hangsúlyozta, hogy a
mindenhez értő, mindennel foglalko-
zó tudósok kora elmúlt, „a polyhis-
tort a specialista szakember váltotta
föl”. Ám Thewrewk sokkal közelebb
állott a polihisztor tudós típusához,
mint a század második felének szak-
emberéhez. Foglalkozott klasszika-
filológiával és magyar nyelvészettel,
zenetudománnyal és cigány folklór-
ral. Tanárai, mint Halder vagy Tangl
is ilyenek voltak, mint említettem, s

ilyen a XIX. század első felének szá-
mos kitűnő klasszikus filológusa, pl.
Lachmann vagy Haupt, akik mint
germanisták is jelentőset alkottak.
Ebbe az irányba hajtotta Thewrew-
köt nemcsak sokirányú érdeklődése,
hanem a nemzeti kultúra kutatása
iránti reformkori szellemű elkötele-
zettsége is, „Mindig azon voltam,
hogy classicus tanulmányaim a nem-
zeti nyelvünket és irodalmunkat ér-
deklő tudományokra nézve mentől
hasznosabbakká váljanak” – írta a Jó-
zsef főhercegre mondott emléke-
szédben.

A korszerű tudós típusa azonban
nem ez volt, és Thewrewk első tanít-
ványai, Ábel vagy Pecz sem ebben az
irányban haladtak. A kérdés tulaj-
donképpen már Thewrewk indulása-
kor jelentkezett. Az *Ilias* 1. énekének

Thewrewk-féle kiadásáról ketten írtak hosszabb ismertetést, Dávid István a Kritikai Lapokban és Budenz József a Nyelvtudományi Közleményekben. Dávid „középiskolás fokon” sorolgatja el, hogy hol, melyik szó jelentését vagy árnyalatát kellett volna másképp megadni. Ez jelzi azt a szintet, amelyet Thewrewk meghaladott és amelyet emelni akart. Ha viszont az ember Budenz bírálatát olvassa, aki egészében sokkal magasabbra értékeli a munkát, mint Dávid, nemcsak azt érzi, hogy a bíráló itt lényeges kérdésekhez szól hozzá, hanem azt is, hogy itt egy nyelvész szaktudós szól hozzá egy, az indogermanisztikában is jártas, de voltaképpen nem nyelvész szakember munkájához.

Ez a „közbülső” helyzet azután általánosabb értelemben is jellemző maradt Thewrewk pályájára. Említettem, hogy a hatvanas években a Schleicher-féle nyelvészet elkötelezett követője lett. Ez akkor kétségtelül a legkorszerűbb irányzat volt, s Thewrewk ezzel meghaladva mindenféle délibábos vagy spekulatív nyelvészetet, a kor legkiválóbb hazai nyelvtudósainak lett fegyvertársa. Ez a fajta nyelvészet azonban a nyolcvanas évektől kezdve, az újgrammatikus irányzat kibontakozásával meghaladottá vált. Thewrewk viszont még 1887-ben is úgy tanított, mint régen, s később elhagyta ugyan egyetemi előadásából azt a részt, mely a nyelvtudományt „természettörténeti disciplínának” mondta, de az újgrammatikusokkal szemben mindvé-

gig tartózkodó maradt, s még a kilencvenes évek elején is ebben a szelvényben tartott „bevezetést a nyelvtudományba” – mikor az Egyetemen már Simonyi tanított, s Mayr Aurél, az indoeurópai nyelvészet tanára pályatételnek a hallgatók számára ezt tűzte ki: „Miben különbözik De Saussure vocalrendszere a neogrammatikusokétól?”

Thewrewk maga legfőbb érdemének a „filológiai módszer” magyarországi meghonosítását tartotta. Nem aaptalanul. *Ilias*-kommentárjáról szóltam. Bartallal az *Aeneis* egy helyéről folytatott vitájában azt mutatta be, hogyan kell egy szöveghelyet a szöveg összefüggése alapján, *Aeneis*-és *Germania*-kommentárjában azt, hogyan más szövegek bevonásával értelmezni. Különféle folyóiratokban

megjelent kommentárjai, szövegkritikai észrevételei semmiben sem maradtak el a jó európai átlagtól. Fessusszal kapcsolatban azt is bebizonyította, hogy nemcsak egyes helyek szövegkritikai megítélésére képes. Egyetemi tanárként pedig mindezt tanította is. Ezt mutatja Ábel, aki mégiscsak az ő tanítványa volt, mutatja Pecz, s mutatják rendszeresen meghirdetett szövegkritikai gyakorlatai, melyekből az Egyetemes Philológiai Közlönyben közzétett vagy naplójába bejegyzett *Variae lectiones* (szövegjavítások) kinőttek. Még a kilencvenes években is, mikor már dékáni és rektori tevékenysége és egyéb közszereplései szinte teljesen lekötöttek, rendszeresen segítette tanácsaival, kritikájával Bartalt a magyarországi latinság szótárának elkészítésé-

ben, éveken át foglalkozott Dévay József Aeneas Sylvius-kiadásával, újra meg újra elmagyarázva neki, hogyan kell apparatus criticust csinálni, „de bajosan érti meg az embert, mert dilettáns” – jegyzi meg lemondóan naplójában; s még 1904-ben is azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a Hagen-féle *Gradus ad criticen*-hez hasonló szövegkritikai példatárat állít össze (amiből persze semmi sem lett).

Az idők folyamán azonban a filológia szaktudománya is fejlődött, módszerei, eszköztára gazdagodtak, s Thewrewk ennek jelentőségét már nem tudta egészen megérteni. Míg Némethy gyenge Tristia-kommentárját örömmel fogadta, az aristotelési *De anima* Förster Aurél-féle kiadásának láttán – mely először vette a szöveg megállapításában a késő ókori

és középkori görög kommentárokat is figyelembe, s így mérföldkövet jelent a mű kiadásainak történetében – aggodalmasan csak ennyit jegyzett fel: „Akármilyen derék munka, az Akadémia költségén való közrebocsátását a fordítási gyűjtemény sínyle meg.” Mintha elfelejtette volna, milyen rosszul esett neki a Festus-kiadással kapcsolatban tapasztalt értetlenség, de mindenképpen láthatólag nem érzékelve, hogy a klasszika-filológia Magyarországon is nagykorúvá, önálló szaktudománnyá volt válóban, melynek immár nem az az elsőrendű feladata, hogy a fordítások iránti közönségigényt kielégítse. – Amikor pedig (1913-ban) a fiatal Brisits Frigyes kereste fel, hogy Rákóczi *Vallozásainak* kéziratát elkérje, „mert az ívek víznyomásait akarja megvizsgál-

ni stb. stb.”, Thewrewk értetlenül áll ezzel szemben, és mindenáron arról akarta meggyőzni a buzgó fiatalembert, „hogy ilyenféle kutatásnak semmiféle hasznát nem veszi”, hiszen a kéziratot ő, Thewrewk rendezte sajtó alá, s a nyomtatott szöveg tökéletesen megegyezik az eredetivel. . . Thewrewknek az adott esetben talán még igaza is volt: a birtokában levő példány az eredetinek Griza Ágost készítette másolata volt, s egy XIX. századi másolat vízjelének vizsgálata csakugyan eléggé érdektelen a *Vallomás*ok szempontjából. Sajnos nem lehet azonban a Naplót olvasva kizárni azt sem, hogy Thewrewk általában sem látta a vízjelek tudományos jelentőségét, noha ezek fontosságát a kéziratok vizsgálatában a XIX. század közepétől kezdték felis-

merni, és 1907-ben megjelent Briquet nagy katalógusa, mely a kutatásnak új lendületet adott.

Ami zenetudományi, ritmikai, metrikai munkásságát illeti, a dolog nem ilyen egyértelmű. A magyar zene vonatkozásában útkészítő voltára már utaltam. A görög metrikában alapjában a Westphal-féle irányzatot követte. Ez a hatvanas-hetvenes évek legkorszerűbb, nagy hatású irányzata volt, Thewrewk tehát, mikor mindjárt egyetemi tanársága első éveiben (1875, 1877) *A régi rhythmika rendszere*, illetve *A görög, a latin és a magyar rhythmika rendszere* címen tartott egyetemi előadásokat, kora legjobb szintjén állt. A nyolcvanas évektől kezdve azonban egy új irányzat kezdett tért hódítani, melyet Wilamowitz neve fémjelez, s mely egye-

bek mellett abban is különbözött az előbbitől, hogy nem az ókori elméletből és a zenéből indult ki, hogy az így kialakított elméletet alkalmazza azután a versek anyagára, hanem a versek anyagának metrikai elemzéséből. A fejlődés tehát a szakosodás, egy-egy nyelv ritmikai sajátosságainak és verselésének kutatása felé haladt. Westphal és némely követője tett ugyan kísérletet egy indoeurópai összehasonlító metrika kidolgozására, de eredményeik bizonytalan, elfolyó volta maga is mutatta, hogy előbb alapos részletvizsgálódásokra van szükség.

A magyar metrika és ritmika területén Thewrewk éppen azért tudott jelentőset alkotni, mert itt elmélyültebb részletkutatásokat végzett. A nyelv, a zene és a verselés összefü-

géseit árnyaltabban próbálta megragadni, mint sokan előtte és utána. A görögöket követve azt vallotta, hogy a ritmusérzék és a ritmusigény velünk született, természetadta sajátosság. Ez különféle népek esetében különbözőképpen nyilvánulhat meg, egy-egy nép esetében azonban beszédben, zenében és táncban egyformán. Fejlődéstörténetileg a nyelv ritmusa a meghatározó, mert „a természetadta, tehát első hangszer az emberi szó, s ennél fogva a zene mindezt a nyelv szolgálatában, a dalban veszi kezdetét”. Mivel azonban a ritmus a zenében tisztábban mutatkozik meg – a szavak a megfelelő gondolatot kifejezendő torzíthatják a ritmust – s e tiszta formák azután „érzésünkben lappanganak”, az idők múltával az egyes versek esetében a zenei rit-

mus lesz a meghatározó. „A verselés ...vagy egy már meglevő dallam ütemmintáinak, vagy annak az érzésünkben lappangó ritmusformának szótagokkal való kitöltése, mely a gondolataink megtestesülésénél eszünkbe ötlő szók hullámzását legjobban megközelítik.” Dallamritmus és versritmus tehát elválaszthatatlan, de mindig bizonyos feszültségben is van. Gondolatait Thewrewk teljes rendszerességgel nem fejtette ki, így az őt különben nagyon elismerő, de rajta túl is haladó Négyesi rendszerezése (mely azonban a hangsúlyt túlságosan is a dallam meghatározó szerepére tette, szemben Thewrewk dialektikusabb látásmódjával) elfeledtette Thewrewk érdemeit és termékeny gondolatait, mint ahogy zenetudományi elgondolásai is feledés-

be mentek, mikor a nagy utódok hozzáláttak, hogy azokat magasabb szinten megvalósítsák. Sajnos sok jó ritmikai részletmegfigyelése is, melyeket éppen rektorsága után, egy rövidéletű folyóiratban cikksorozat formájában tett közzé, ugyanezre a sorsra jutott. A magyar ritmus vizsgálatahoz hasonló részlettanulmányokat azonban más nyelvek vonatkozásában nem végzett – holott ha 1873-ban, székfoglalójában elkezdett gondolatát folytatja, talán a finnugor összehasonlító ritmika úttörője lehetett volna! –, s így a különféle más nyelvek ritmikájával kapcsolatos fejtegetései inkább a Westphal-iskola egy sajátos utóvirágzásának, mint a Meillet-től megalapozott indoeurópai összehasonlító metrika előfutárának tekinthetők.

Elgondolkodtatóbb ennél, hogy nemcsak maga nem merült részlet-vizsgálódásokba, hanem – bár olyan általános jellegű munkákat, mint K. Büchner *Arbeit und Rhythmus*-a, nagy érdeklődéssel olvasott – a görög metrika kutatásának új irányáról, mely éppen az alapos részletmegfigyelésekre épült, úgy látszik, nem is nagyon vett tudomást. Wilamowitz neve egyszer vagy kétszer ha előfordul (akkor is mellékesen) naplójában, az egyetemi előadásai alapján készült könyvomas jegyzetekben pedig, amennyire meg tudtam állapítani, egyszer sem. Mindenesetre tény, hogy Förster Aurél hozzá benyújtott, a hexameter eredetéről szóló doktori értekezésének megírásához nem tőle nyerte az indítást, hanem H. Diels-től, aki szemináriumában a görög

disztichon bizonyos szempontból való megfigyelését tűzte ki számára feladatul.

Ez azért is feltűnő, mert Thewrewk tanári tevékenységét fontosnak tartotta, és tanítványaival való kapcsolata minden jel szerint bensőséges volt, készséggel segítette őket, kivált ha tehetséget látott bennük. Borzsák István Ábel Jenőről szóló könyvéből tudjuk, hogyan támogatta e kiváló tanítványát (aki pedig nem mindig nagyon szerényen kérte ezeket a támogatásokat); Pecz Vilmos első dolgozatát ő ajánlotta be egy tekintélyes osztrák szakfolyóiratnak; Hóman Ottónál (aki akkor, 1898-ban miniszteri tanácsos volt) szorgalmazta, hogy Hornyánszky, aki vidéken tanított, „hazai tudományosságunk érdekében” Budapestre kerüljön; Némethy

Géza és Fináczy Ernő hozzá írt levelei szerint meleg emberi kapcsolatokról tanúskodnak, s bizonyára az is mond valamit, hogy Révay József emlékirataiban hajdani tanárai közül Gyulai mellett csak róla emlékezik meg hosszabban, meleg szeretettel. Anyagilag alkalmilag olykor jelenték-telen tanítványokat is segített, a Grazban nagyon sanyarú anyagi viszonyok közt tengődő Katona Lajos ösztöndíjkérését személyesen vitte fel Berzeviczy Alberthez (akkoriban, 1885-ben miniszteri tanácsos), s mikor ez eredménytelen volt, attól sem riadt vissza, hogy nagy tehetségű tanítványa megsegítése érdekében tanárkollégáit is megvágja. (Megrendítő olvasmányok Katona grazi levelei, aki a neki küldött egyszeri összeget később, már mint egyetemi magán-

tanár, majd rendes tanár úgy „adta meg”, hogy évente ugyanannyit, 25 forintot egy arra érdemes klasszikus vagy modern filológus hallgatónak juttatott – teljesen névtelenül, a dolgot csak Thewrewk naplójából lehet tudni.)

Egyetemi előadásai, amennyire a könyvomas jegyzetekből meg lehet állapítani, kiegyensúlyozott ismeretközlések voltak. Bevezetésül a tárgyalat kérdéskör bibliográfiáját adta (itt fogható meg leginkább, hogy az újabb szakirodalmat nemigen vette figyelembe), azután áttért a tárgyra, nagyjából olyan modorban tárgyalva azt, mint amilyennel Anakreónfordítása bevezetésében találkozunk: pontos adatszerűség, esztétikai értékelés ritkán (akkor is esetleg másoktól való idézetek formájában). Ér-

dekes kivétel Catullus és Horatius: míg az előbbit érezhető szeretettel tárgyalja, Horatius ódáit ridegen, hiányolva belőlük az őszinte érzést. Szövegmagyarázatai nyelvi és tárgyi magyarázatok voltak. Nyelvtudományi előadásaiiban egész oldalakat vett át szó szerint a hatvanas években írt nyelvészeti tanulmányaiból. Bizonyára sokat lehetett tőle tanulni (bár érdekesmód egész tanári pályáján elég kevés témáról tartotta előadásait), kétségkívül hasznos feladatokat tűzött tanítványai elé (többnyire a szövegkritika vagy az ókori irodalomnak a magyar irodalomra tett hatása köréből), de valamit, úgy látszik, mégsem tudott: tanítványait ihletni, nekik tudományos távlatokat mutatni (Németynek, Várinak Ábel adott indítást, a későbbieknek Hegedűs).

Ez megint összefügg egy általánosabb problémával is. A német újhumanizmus klasszika-filológiája kidolgozta a filológiai módszert a XVIII/XIX. század fordulóján, de számára ez a módszer eszköz volt a cél, a teljesség megragadásának szolgálatában, legalább legnagyobb képviselői esetében – akik mellett természetesen az ilyen messzire nem látó kismesterek sokasága dolgozott, sokszor valóban inkább csak a módszer feletti önfeledt örömeiben. Thewrewk számára a módszer elterjesztése maga volt a cél. Lehet, hogy mert maga nem is látott messzebbre, de mindenképpen mert a XIX. századi Magyarország „filológiai sivatagában” erre volt szükség. Ahhoz, hogy Thewrewk az ókorral való foglalkozást az európai

szinthez felzárkóztathassa, az alapoknál kellett kezdenie.

Nem tagadható, hogy az alapok lerakásában jelentős érdemei voltak. Az európai klasszika-filológia azonban már régen túl volt az alapok lerakásán. A hihetetlenül megnövekedett anyag (régészeti leletek, feliratok, papiiruszok, a keleti forrásanyag stb.), az ezeket feldolgozó tudományágak rohamos fejlődése, a hatalmas kézikönyvsorozatok, lexikonok ezt a válságot elfedték, a szakemberek a virágzást érzékelték. Közben azonban veszendőbe ment az újhumanizmus klasszika-filológiájának két fontos vonása: a klasszika-filológia megszűnt a kor nagy eszméinek hordozója lenni, életidegenné, a kívülálló számára érdektelenné vált, illetőleg feladta az ókor egységben látásának igényét. Az

időszerű, a soron következő feladat ennek a bajnak a megszüntetése lett volna. Thewrewknek tehát mindjárt azt kellett volna modernizálnia és meghaladnia, amit el akart érni. Gyakorlatiasabban fogalmazva: Magyarországon a szakember típusú tudós nevelése jelentette a következő fejlődési fokot. Ezt, mint dékáni beszéde mutatja, Thewrewk is jól látta, ha maga még inkább a polihisztor típusához állott is közel. Azonban a válság Európában éppen abból adódott, hogy a klasszika-filológia különféle szakemberek művelte részterületekre bomlott, s a kérdés éppen az volt, hogyan lehet egy új, magasabb egységet létrehozni, az ókort egységben, s egyben az újkori emberrel való viszonyában megragadni. A feladatok egymásra torlódtak, s Thewrewk a

kivezető utat valószínűleg akkor sem tudta volna megmutatni, ha a válságot, s annak okát tisztán látja.

Azért, hogy nem látta, nem szabad feltétlenül megróni. A válságot először nem a virágzást érzékelő és annak örvendező filológusok érzékelték, hanem a kívülállók. Különösen áll ez Magyarországra, éppen mert a klasszika-filológia itt kevésbé volt fejlett, mint Nyugaton, s a tudománynak itt nem voltak olyan nagy eredményei, melyek működésének kérdéseit, bizonyos életidegenségét leplezhették vagy ellensúlyozhatták volna, másfelől, mert itt az „élet” még súlyosabb feszültségekkel és elmentmondásokkal volt terhes, s ezáltal a filológiával szemben elutasító utilitarisztikus vagy filantropikus nézetek is elevenebben érvényesültek. Eb-

ben az összefüggésben érthető, hogy nemcsak az Űstökös élcelődött 1885-ben az akkor már tekintélyes professzoron, mint aki csak penészszagot és dohos levegőt visz a Kisfaludy Társaságba, hanem két évvel később a nagy műveltségű művészettörténész, Pulszky Ferenc is a Pesti Hírlap vezércikkében kelt ki a már sajtó alatt levő Festus-kiadás ellen, mint amely felesleges, mert sok pénzbe kerül, és úgyszint csak néhány tudós olvassa. Ebben az összefüggésben érthető, hogy két olyan, a klasszikus műveltség irányában igazán nem ellenséges esztéta, mint Greguss Ágost (már a hetvenes években) és Péterfy Jenő hívta fel a figyelmet a veszélyre, hogy a filológia a „beavatottak” játékvá válik. Ebben az összefüggésben érthetők Heinrich Gusztáv fejtegetései, hogy

a modern filológia előbb-utóbb kifogja szorítani a klasszika-filológiát az iskolából (1902), ebben Hatvany Lajos híres-hírhedt könyve a klasszika-filológiáról, mint a tudni nem érdemes dolgok tudományáról (1908).

Az is érthető, hogy a válságot észlelték, s hogy Hatvany is az esztétikai megközelítés hiányát kérte számon a klasszika-filológiától a legindulatosabban, hiszen említettem, hogy a fejlődésgondolat jegyében dolgozó, történeti szemléletű filológia ezzel tudott a legkevesebbet kezdeni. (A válságot csak mélyítette, hogy a századvégre maga a fejlődésgondolat hite is megingott.) A kérdés az egyetemen és Thewrewk számára személyesen az Ábel halálával megüresedett tanszék betöltése kapcsán vetődött fel. A Kartól a jelölésre

kiküldött bizottság Thewrewk vezetésével a következőket javasolta és a következő sorrendben: Pecz Vilmos, Némethy Géza, Csengeri János. A Kar 1890. május 28-án tárgyalta az ügyet. Medveczky Frigyes hozzászólásában fájjalta, hogy a bizottság mellőzte a másik (a kolozsvári) egyetem tanárait, különösen pedig Hegedűs Istvánt ajánlotta, a kolozsvári egyetem klasszikus-filológus tanárát (korábban ugyanott az esztétika magántanárát), akinek irodalomtörténeti és esztétikai munkássága is figyelemre méltó – amit Medveczky fontosnak tartott. Hasonló értelemben szólt Beöthy Zsolt (az esztétika tanára) és Ballagi Aladár. A bizottság javaslatát a bizottsági tagok, Budenz, Pasteiner Gyula és Thewrewk védték (Pasteiner Hegedűs esetében „a szaksze-

rúbb philológiai munkásságot” hiányolta). A Kar végül 23 : 7 arányban elfogadta a bizottság javaslatát. A minisztérium azonban azzal az indoklással, hogy a bizottság nem vett figyelembe minden pályázót, visszaadta az ügyet a Karnak.

A Kar szeptember 25-én tárgyalta újra a dolgot. A bizottság fenntartotta álláspontját. Ellene ismét Medveczky és Ballagi szólalt fel, ezúttal azonban Heinrich Gusztáv is, aki a tavaszi ülésen még mint dékán elnökölt, s így – alkalmasint pártatlanságát fenntartandó – nem elegyedett a vitába. Felszólalásában azt javasolta, hogy Hegedűs és Szamosi János aequo loco terjesztessenek fel. (Szamosi a kolozsvári egyetem másik klasszikus filológus tanára volt, tudományos szempontból azonban nem

lehetett Hegedűsnek komoly versenytársa.) A Kar mindamellett, bár ezúttal 17 : 14 arányban, megint a bizottság véleménye mellett maradt. Heinrich és Medveczky különvéleményt jelentett be. Hogy ezután mi történt, mi nem, azt nem lehet tudni, mindenesetre 1891. január 29-én Beöthy Zsolt dékán jelentette a kari ülésnek, hogy a miniszter (Csáky Albin) VKM 514. sz. alatt Hegedűs Istvánt nyilvános rendes tanárrá ki-nevezte. „Örvendetes tudomásul van” – mond a jegyzőkönyv. Hogy ki örült és minek, arról persze nincs szó. Thewrewk aligha maradéktalanul, mert bár Pecz őt sürgető katedraigénye is bosszantotta és eleve figyelmeztette a siker kérdéses voltára, a dolog mégis az ő személyes kudarca volt. Viszont a későbbiek ismereté-

ben csodálkoznám, ha tévednék, mikor azt feltételezem, hogy Heinrich keze benne volt a dologban.

Heinrich ugyanis igen csípős megjegyzéseket tudott tenni a szövegfilológiára, s az ókornak egy, a kor igényeinek megfelelőbb megközelítését látta szükségesnek, ezért támogatta ekkor is, később pedig egyre inkább Hegedúst, akinek világirodalmi tájékozottsága Heinrich összehasonlítható irodalomtörténeti irányának, esztétikai tájékozottsága pedig a korszerű (bár Heinrichtől nem nagyon ápol) esztétikai igényeknek jobban megfelelt. Tagadhatatlan, hogy Hegedűs filológiai iskolázottsága nem érte el a Thewrewkét, viszont elég egy pillantást vetni a tanrendekbe, s látni való, hogy Hegedűs mennyi újszerű, Thewrewktől sosem tárgyalt témát

választott előadásai tárgyául. Ennek ellenére eleinte sokkal kevesebb hallgatója volt, mint Thewrewknek, de a jövő az övé volt.

Thewrewk tehát nemcsak a nyelvtudományban kezdett a kortól hovatovább elmaradni, nemcsak a szoros értelemben vett szövegfilológiában nem tudta a finomabb, új módszereket értékelni, hanem (részben önhibájából, részben rajta kívül álló okokból) azoknak a várakozásoknak is mind kevésbé tudott megfelelni, melyeket a kor a klasszika-filológia egésze irányában támasztott. Szomorú ezt leírni egy sok mindent kezdeményező, sok területen alapokat vető tudósról, de ez volt a helyzet a századvégen: kezdett tudományosan időszertülné válni.

A fáradtság jelei is mutatkoztak. A kilencvenes évek második felében szoros értelemben vett klasszika-filológiai tárgyú dolgozatot nem írt, bár Wölfflinnek még levélben elküldte Festus-emendatióit. Erőit az *Ilias*-fordítás kötötte le (nyaranta csinálta) meg az ahhoz szánt bevezetés a magyar Homéros-fordításokról. Mindkettő fiatalkori téma volt, hiszen a Homéros-fordítást már 1858-ban tervezte, 1859-ben pedig elégedetten jegyezte naplójába: „Jegyzeteim a görög s latin classicusok történetére vonatkozólag hazánkban napról-napra becsesebbekké lesznek. Mását gyűjteményem nem találja.” A mun-

ka nem haladt gyorsan: többszörös átdolgozás után 1899-re adta nyomdába az *Ilias* első hat énekét, de a bevezetéssel csak évek múlva készült el, s így a könyv 1906-ban jelent meg. A rá következő nyáron még négy éneket lefordított – aztán, mint annyi más, ez is abbamaradt (ma már a kézirat sincs meg).

Ami pedig nagy kár. Valószínűleg ez a fordítás az egyetlen, mely méltó elődje Devecseri Homéros-fordításának. Thewrewk mint filológus nyelvi, tárgyi és verselési szempontból egyaránt tájékozottabb volt a homérosi világban, mint bármely elődje, magyar nyelvészeti tájékozottságát is felhasználta, hogy a legmegfelelőbb szót lelje meg, de nem félt attól sem, hogy szokatlan, új kifejezéseket alkosson az eredeti szó szerinti vissza-

dásával, s nem mulasztotta el hexameterét daktilikusabbá tenni, mint a lassúbb lejtésű latin hexametert követő klasszikus magyar hexameter volt. (Mindebben ugyanígy járt el Devecseri is.) Fordítása így pontosabb, érzékletesebb, homérosibb lett, mint bármely korábbi fordítás, a saját részfordításait is beleértve. Nagy kár, hogy erre a fordításra nem irányult több figyelem, talán mert befejezetlen maradt, talán a kor műfordítói álláspontja miatt, mely a magyaros formába öltöztetéssel gondolta az ókori alkotásokat az újkori olvasóhoz közelebb hozhatni, amit Homéros esetében a még mindig ható „naiv Homéros” képzet is javallt (Radó Antal is, Csengeri is elutasította a hexameteres Homéros-fordítást, Radó Baksay művét határozottan a

Thewrewké fölé helyezte), talán azért, mert az új olvasóközönség, a Nyugat olvasói számára már maga a megjelenés is túl akadémikus volt.

Bármilyen kiemelkedőnek tartjuk is azonban a fordítást, bármily alaposnak is a bevezetést, mindez nem fedheti el azt a tényt, hogy Thewrewk tudományos alkotóképessége rohamosan csökkent, vagyis hogy dékani beszéde ama kívánalmának sem nagyon tudott már megfelelni, amely szerint a tudóst éppen a produktivitás jellemzi. Ez különösen kínosan mutatkozott meg a Vahlen-Festschrift dolgában. Mikor Vahlen 70. születésnapja közeledett, őt is felkérték az ünnepi kiadványban való részvételre. Először nem válaszolt, majd mikor Schenkl sürgette, *Ilias*-fordításának egy részletét ajánlotta.

„Most, mikor annyi a dolgom, más adalék írására nem érek” – írta naplójába. A kötet szerkesztője, M. Rothstein, ezt természetesen udvariasan elhárította, s más adalékot remélt. A válasz megint csak hallgatás volt. A dolog 1899-ben, Thewrewk rektorsága idején történt, amikor kétségkívül sok dolga volt, de így is jelez valamit.

A hanyatlás tünetei pedig, úgy látszik, Thewrewk rektori ügybuzgalma ellenére, nem csak a Vahlen-ügyben mutatkoztak, bár Thewrewk ezt nem akarta észrevenni és végképp nem ennek megfelelően cselekedni. Így azután megindult az a folyamat, melyet úgy nevezhetnénk: Thewrewk fokozatos kiszorítása tudományos irányítói helyzetéből. A dolgot szinte mindig Heinrich mozgatta,

hol mint a Philologiai Társaság alelnöke, hol mint rektor, hol mint az Akadémia főtitkára, nagyvonalúan, de kíméletlen céltudatossággal, eszüközökben nem nagyon válogatósan. Magatartása emberileg nem látszik mindig rokonszenvesnek, de tárgyilagosan szemlélve mégis azt kell mondanunk, hogy a magyar tudomány, sőt, a magyar ókortudomány előhaladását szolgálta, s végső soron be kell látni (bár ő maga ezt sosem volt hajlandó belátni) magának Thewrewknek az érdekét is.

A folyamat a Társaságban indult. 1900. január 13-án tartotta a Philologiai Társaság 25. évi közgyűlését. Thewrewköt mint a Társaság alapítóját, huszonöt éven át elnökét rendkívüli ünneplésben részesítették, az Egyetemes Philologiai Közlöny ün-

nepi számát neki ajánlották, Thewrewk naplójában oldalakon keresztül ír az ünnepeltetésről. Azután – 1902-ben a Társaság tiszteleti elnökévé választották, a valóságos elnök Heinrich lett, az alelnök Hegedűs István. Thewrewk nem volt jelen az ülésen.

1901. december 1-jével udvari tanácsossá nevezte ki a király, méltóságos úr lett, ami akkor még nagy dolog volt, s Thewrewknek érthetően igen jól esett. Nem sokáig maradt azonban öröme zavartalan. 1904 tavaszán olyan híreket hall, hogy nyugdíjazni akarják, s hogy ez nem csak szófia beszéd, azt hamarosan tapasztalnia kellett. „Ülés után Heinrich tudatta velem, hogy a kormány egy csomó tanárt pensióba akar küldeni” – írja naplójában 1904. május 12-én. „Ezek között én is vagyok. Egyesegyedül

azzal motiválják szándékukat, hogy én nagyon könnyen adom hallgatóimnak a jeles calculust, hogy írásbeli colloquiaimaikat meg sem nézem.” Heinrich elmondta neki, hogy ez még nem határozat, de mint rektort felszólították, hogy erről Thewrewköt tájékoztassa. (Thewrewk más forrásból néhány nap múlva azt is megtudta, hogy a dolog kezdeményezője éppen Heinrich volt.) Ez azonban még nem volt minden. Heinrich egy füst alatt azt is közölte vele, hogy az Akadémián forradalmi hangulat van. Az Irodalomtörténeti Bizottságban meg akarják buktatni Szilády Áront (a Bizottság előadóját), a Klasszika-filológiai Bizottságban pedig Thewrewköt előadó helyett elnökké akarják megtenni. Ezt azzal indokolták, hogy egy, a kormányhoz szóló felterjesz-

tést Thewrewk hónapokig nem küldött el.

Azt, hogy kik azok, akik ezt akarják, Heinrich, úgy látszik, nem mondta, Thewrewk pedig nem kérdezte. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy éppen ekkor, 1904 tavaszán lett Heinrich Gusztáv az Irodalomtörténeti Bizottság elnöke, s bár a bizottságok irányítói, mint említettem, igazában nem az elnökök, hanem az előadók voltak, Heinrich nem az az ember volt, aki tétlenül nézi, hogy mi folyik körülötte, ha az nincs inyére. Szilády pedig a régi magyar irodalomnak ugyan kiváló filológusa volt, de az esztétikai elemzés és értékelés éppúgy nem volt kenyeze, mint Thewrewknek. Ezt az ügyet is tehát alighanem Heinrich mozgatta a háttérből.

A nyugdíjaztatás veszélye Thewrewköt teljesen kihozta a sodrából, annál is inkább, mert egyre több forrásból hallott róla, hogy tizenegyedmagával nyugdíjba küldik, s június 18-án egy 14 oldalas levélben tiltakozott ez ellen a miniszternél, Berzeviczy Albertnél. Heinrich azonban július 24-én rektori minőségében hivatalosan is felszólította, hogy kérje nyugdíjazását. Eerre újabb levél ment Berzeviczyhez. Hogy a színfalak mögött mi történt, mi nem, azt nem tudni, mindenesetre Heinrich, Thewrewk számára is meglepően, irányt változtatott. Reméli – írta Thewrewknek július végén –, hogy sikerül elodáznia a dolgot, ő mindent megtesz, stb. A dolog azután elaludt, s szeptember végén Beöthy Zsolt már azt közölte Thewrewkkel, hogy be-

szélt Berzeviczyvel, s a dolog rendben van, „de a végén halkabban azt tette hozzá: mégis jobb lett volna, ha mentem volna (!). Nem reflektáltam rá” – írja naplójában Thewrewk. Figyelemre méltó vélemény.

A Bizottság dolga is mintha lekeült volna a napirendről. Szilády is, Thewrewk is maradt előadó, s Thewrewknek sikerült Hegedűs István ama – nyilván a nyugdíjazásra számító – törekvését is kivédenie, hogy ő (Hegedűs) legyen Thewrewk helyett az egyetemi Filológiai Szeminárium igazgatója (1904. szeptember). Hamarosan tapasztalnia kellett azonban, hogy Heinrich nem mondott le céljai megvalósításáról. Ezt egy önmagában jelentéktelen eset mutatta.

1905 októberében Heinrich a Philológiai Társaság választmányával (Thewrewk távollétében) megváltoztatta a Közlöny címlapját: Thewrewk és az ő neve ezután nem mint a szerkesztésben közreműködőké szerepelt, hanem mint a folyóirat alapítóié. Heinrich ezzel mindkettőjüket mintegy a múltba helyezte. A maga személyét illetően nem kellett félnie, hogy ennek valaki jelentőséget tulajdonít, hiszen az év tavaszán lett az Akadémia főtitkára, Thewrewköt illetően azonban jelzés volt: ma már nincs köze a folyóirathoz, ő csak a múlt. Thewrewknek azonban nem ez tűnt fel, hanem az, hogy Heinrich a maga nevét hagyta elől: „Alapították Heinrich Gusztáv és P. Thewrewk Emil.” Thewrewk, aki az alapítás érdemét, nem alaptalanul, önmagának

tulajdonította, felhorkant, s így a sorrendet megcserélték, de ez az apró jel mutatta, hogy Heinrich változatlan szívéssággal törekszik célja, Thewrewk visszaszorítása felé.

Az események menete a már ismert volt: előbb egy megtisztelő cselekmény – az Akadémia Thewrewköt 1906 márciusában tiszteleti tagjává választotta – azután 1907-ben, bár az ezzel kapcsolatos huzavona tavasztól az év végéig tartott, Heinrich mint főtitkár keresztülvitte a változást a Klasszika-filológiai Bizottság vezetéseben: Thewrewk elnök, előadó pedig Gyomlay Gyula, bár Thewrewk nem őt akarta. (1911-től azután, mikor Thewrewk tanárként nyugalomba vonult, az elnöki tisztet Hegedűs István vette át.)

Eközben már szinte csak egy kis csínynek tekinthető az, amit Heinrich Thewrewk Homéros-fordításával kapcsolatban elkövetett. Írt ugyanis Thewrewknek, hogy a Marczibányi-díjat esetleg az *Ilias*-fordítás kaphatná, de ha óhajtaná a díjat, úgy természetesen le kell mondania a díj-odaítélő bizottságban viselt tagságáról. Thewrewk le is mondott, persze a díjat nem kapta meg, de egy tisztsége megint odalett, még hozzá úgy, hogy ő maga engedte ki a kezéből.

Mást is kiengedett. Ugyancsak 1907-ben, július 14-én, a következőket jegyezte naplójába: „Lindsay igen fontos levelet küldött Samadenből, Svájcból. Alighanem munkatársamnak fogadom Festus apparatus criticusának kiadására.” A bejegy-

zés meglepő. Nem Lindsay miatt. Thewreknek vele régi levelező kapcsolata volt, mikor Lindsay előbb (1895) Edinburghba, majd (1899) St. Andrewsba professzorságra pályázott, Thewrewktől is kért és kapott ajánlást. Meglepő a fogalmazás. Mintha Thewrewk még magának sem akarná bevallani, hogy Festust már ő sosem fogja befejezni. A választ mindenestre nem siette el, csak december 30-án válaszolt. (Közben lezajlott a Bizottság-ügy.) Válasza jónak. „Írtam Lindsaynek, nem volna e hajlandó Festusom II. kötetét, az apparatus criticust teljes anyagom felhasználásával a maga helyes módszerével kidolgozni.” Lindsay postafordultával válaszolt: „I accept your generous offer gladly...” Mint Thewrewk fogalmazásából kitetszik,

bár a nyári naplóbejegyzés kissé leereszkedő hangnemének már nincs nyoma, még akkor is azt remélte, hogy Lindsay csak az ő kiadásának hiányzó részét készíti el, de a szöveg marad az övé. Lindsay egy 1909-ben írt levelében is ezt írta: „A kéziratoknak Ön által eszközölt tanulmányozása mértékadó szöveget eredményezett, melyet soha nem fognak nagyon megváltoztatni.” (A levél ma már nincs meg, de Csengery János még olvasta, az ő nyomán idézem.) Természetesen csakhamar kiderült, hogy Lindsay nem csupán kiegészíteni óhajtaná Thewrewk kiadását, hanem teljes kiadást készíteni.

Az együttműködés mindamellett feltétlenül korrekt volt. Thewrewk elküldte Lindsaynek Festusszal kapcsolatos teljes anyagát, Lindsay pe-

dig kiadása címlapján is, előszavában is elismerte és hangsúlyozta Thewrewk érdemeit. A kiadást azonban végül mégiscsak Lindsay csinálta meg, Thewrewk műve torzó maradt, Festusszal kapcsolatos érdemeit, ha nem magyarok, szakemberek sem nagyon tartják ma már számon. Az, hogy egész anyagát átadta Lindsay-nak és tanácsaival is segítette az új kiadást, Thewrewk emberi és tudósi tisztességét mutatja az, hogy a munkát nem tudta befejezni, erejének szomorú és elég korán kezdődő hanyatlását.

Azt, hogy ez a hanyatlás viszonylag korán elkezdődött, nem csak a kilencvenes évek második felétől elapadó tudományos termékenység mutatja. Förster Aurél, aki éppen a kilencvenes évek derekán volt Thewrewk

óráinak hallgatója, 1925-ben visszatekintve a magyar klasszika-filológia múltjára, bár Thewrewk tudósi adottságait nagyra értékeli, tanári tevékenységét nem saját emlékei és kifejezetten nem Thewrewk utolsó tanári korszaka alapján tartja értékelendőnek.

Mert a hanyatlást nemcsak Heinrich és nemcsak a kollégák észlelték, hanem fokról fokra a hallgatók is. Thewrewk mindig élvezte az ünneptetést, a közszereplést, és nem mulasztotta el, hogy az ilyesmikről naplójában megemlékezzen. Gondolható, milyen jól esett tehát neki, ha tanítványai óráin megtapsolták vagy megéljenzették. Ez eleinte láthatólag csak ritkán, az év első órája elején vagy valami nevezetes alkalomból történt, és különös súlya lehetett, ki-

vált olyan esetekben, mint mikor a bécsi filológus-kongresszusról való hazajötte után éljeneztek meg, hiszen a Budapesti Hírlap ekkor szélsőséges nacionalista álláspontból támadta a magyar résztvevőket, mert a lap szerint a német filológusok és tanfőfiak kongresszusán való pusztai részvételük már magyarságuk megtagadását jelentette (1893. május 30.). Hanem azután a kilencvenes évek második felétől az éljenzések és tapsok kezdtek rendszeressé válni, nemcsak a fél-évek első óráin, hanem a fél-évek folyamán is derűre-borúra, óra előtt és óra után, olykor Thewrewk még köszönő és buzdító beszédet is tartott, amit megint taps és éljenzés követte...

Az éljenzés, mely eleinte nyilván a hallgatók őszinte szeretetének és tiszt-

teletének megnyilvánulása volt, később láthatólag azért vált rendszere-
sebbé, mert felismerték professzor-
ruknak emez emberi gyöngeségét, az
ünnepeltetés vágyát, s ünnepelték a
megbocsájtható gyarlóságnak kijáró
elnézéssel: hadd örüljön neki, végül
azonban – s ezt a ma élők idősebbjei
már az akkori hallgatók elbeszélései-
ből tudják – ünnepelték az ifjúság
kegyetlenségével, csúfondárosan, ki-
gúnyolva az egyre rohamosabban
csökkenő erejű öreg professzort.
Rossz volt ez neki (Beöthynek igaza
volt: egy korábbi nyugdíjba vonulás
megrövidíthette vagy talán meg is
előzhette volna ezt az időszakot), de
rossz volt a tudománynak is. Egyfelől
mert a hallgatóknak egy olyan tanár
óráit kellett hallgatni, aki csak romja
volt hajdani önmagának, másfelől

mert az a tanítványa, akit maga Ábel után a legtöbbre becsült és akit maga is utódjának kívánt, Némethy Géza akkor került a budapesti katedrára, mikor alkotó tudósi pályája már lemenő ágában volt (1912 után jelentőset nem alkotott).

E keserves időszaknak egy 1909 novemberében kezdődő, hosszú, kínos betegség vetett véget („idült ütő-ér belhártyalob”, mely vérkeringési és egyéb zavarokkal járt, időnként annyira fájt a lába, hogy járni sem tudott): kénytelen volt hosszú szabadságot kérni. Mikor 1910 őszén megint visszatért az egyetemre, még „szünni nem akaró” éljenzéssel fogadták, de azután hamarosan egészen más bejegyzések olvashatók a naplójában. Szeptember 30.: „A gyakorlati óra helyett Riedl órájára mentek.”

November 18.: „Ma kevés hallgatóm lett volna, azért nem mentem az egyetemre.” 1911. január 24-én, a második félévi beiratások kapcsán (amit akkor, ami az órák felvételét illeti, a tanárok maguk végeztek): „Hegedűs tanácsára se ma, se holnap nem megyek át az egyetemre. Azért a pár jelentkező hallgatóért nem érdemes ma is, holnap is 6-6 koronát kocsira költeni.” Ezt az a Thewrewk írja, aki rendszeresen bejegyezte naplójába, hogy milyen sok hallgató iratkozott be kollégiumaira, aki ismételtten arról ír naplójában, hogy annyi hallgatója van, hogy el sem férnek a padokban! Innen nézve az olyan bejegyzések, még akkor is, hogy első óráján megéljenezték, vagy hogy hallgatói „nagyon érdeklődnek” előadásai iránt, azt a benyomást keltik,

hogy inkább csak önmegnyugtató-
sok: akármit mondanak a számok, az
érdeklődés órái iránt változatlan, ha
nyugalomba kell is mennie (amit Bé-
kefi Remig dékán 1910 decemberé-
ben közölt vele), ő még mindig a régi
teljes értékű tanár. Már tanárok és
diákok, már mindenki észrevette,
hogy ereje elfogyott – csak ő nem
látta?

AZ UTOLSÓ ÉVEK

Ponori Thewrewk Emil 72 éves korá-
ban, 50 éves tanári, 37 évi egyetemi
oktatói, 33 évi nyilvános rendes taná-
ri működés után, 1911. július 1-jével
nyugalomba vonult. A Kar október
13-i ülésében vett tőle ünnepélyesen
búcsút. Tudományos életrajza tulaj-
donképpen be is volna fejezhető, hi-
szen tudományos tevékenysége a to-
vábbiakban jelentéktelen volt – egy
cikk a Nyelvőrben *Syncope* címmel, a
Zenevilágban 1901-ben és 1902-ben
közöttett cikksorozatának ott meg
nem jelent, talán akkor meg sem írt
utolsó darabja, néhány apró adalék a
Magyar Nyelvben, jórészt régi emlé-
kek alapján, 1916-ban apja önéletraj-

zának közreadása, de egyetlen szó jegyzet vagy kísérőszöveg nélkül, klasszika-filológia semmi. 1915-ben még ajánlott egy két ívre tervezett tanulmányt a magyar 'láb' szó jelentéseiről a Magyar Nyelv számára, de Szily Kálmán ezt elhárította, a cikk nem is íródott meg (a jegyzetek hozzá megvannak). Mégis az utolsó évek naplófeljegyzései sok mindent elmondanak, ami a korábbi évek és Thewrewk egyéniségének megértése szempontjából talán nem közömbös.

Nem könnyű évek voltak ezek. Fellelése néhány évvel korábban (1905. február 14.) meghalt, leánya, Vilma (Pallaghy Gyuláné) 1911 decemberében lett özvegyé, egy tízéves fiúval, Attilával. Ez komoly terhet jelentett Thewrewk számára, hiszen Vilma özvegyi nyugdíja nem volt nagy, s így

a róla és a kisfiúról való gondoskodás (akit élete végén örökbe is fogadott) jelentős részben Thewrewkre hárult. Ehhez járult, hogy első házasságából való fia ideggyógyintézeti kezelése is sok pénzt emésztett fel, s hol itt, hol ott felbukkanó hitelezői előtt végül mindig az apának kellett az adósságokért helytállnia. Kiadásai így tetemesen meghaladták nyugdíját, s csak a korábbi években megtakarított pénze biztosította a nehézségek áthidalását. (Annak tehát, hogy nem akart nyugdíjba menni, anyagi okai is voltak.)

Érthető, ha betegség és anyagi gondok között egyre inkább a múlt felé fordult. Egyre többször olvashatni ilyen bejegyzéseket: „régimát olvasgatom”, s igen sokszor, hogy az illető nap milyen történelmi esemény évfordulója (egyáltalában

nem mindig kerek évfordulókról van szó), gyakran rendezgeti régi leveleit (amelyeket neki írtak), ezek között is név szerint kiemeli Ábel Jenő leveleit, s ismételten visszatér a gondolat: mikor még fiatal volt... 1915. január 1-jén, visszagondolva a hatvanas évekre, így ír: „Akkor bizony sok ember megszólított s kereste a velem való ismeretséget... akik tehetségről értesülve barátságosan üdvözöltek...” Most? „Annyira kiestem az emberek emlékezetéből, hogy alig van, aki rám gondol” – írja 1914. május 31-én, nem nagyon túlozva, mert – amennyire ez a naplóból és a levelezés fennmaradt darabjaiból megállapítható – régebbi tanítványai közül csak Révay József és Schmidt József, meg a tanárként derék, tudósként jelentéktelen Pruzsinszky János

tartott fenn vele valamelyes kapcsolatot. Érthető ezek után az is, hogy miért éppen Ábelre gondolt a legtöbbet, arra a tanítványára, aki sokszor talán követelődző volt, de aki éppen ezzel is bizonyította, hogy számít tanárára, akire ő is mindig számíthatott és akire büszke lehetett.

Álmaiban is Ábel egyre visszatért: egyre csak azt álmodta, hogy Ábel nem halt meg, él, egészséges, s ez számára mindig boldogító volt. Ez azért is megemlítendő, mert e korszaknak az álmai a legtanulságosabbak, ezekben nyilatkoznak meg vágyai, szorongásai. Álmaiban is fiatal-sága jelentős személyiségei tűntek fel: Hunfalvy, Gyulai, Brassai, Vám-béry, álmában is nyomasztó személyiségként Heinrich Gusztáv (aki pl. egy sajtóhiba miatt szerez neki kelle-

metlen perceket). Arról álmodik, hogy egy filológus-kongresszuson mindenki azt lesi, miképpen vélekedik ő a kortársairól – mikor a valóságban már senki sem volt kíváncsi az ő véleményére. Arról, hogy Gyulai különlegesen elismerő kritikát írt róla (talán Gyulainak 1885-ben Thewrewk *Kalevala*-epigrammájáról vallott, valóban elismerő véleménye rejlik e mögött) – mikor senki sem írt már róla, felajánlott cikkét Szily visszautasította. Arról, hogy egyetemi hallgatók ünneplik, éltetik – mikor tudta: „alig van, aki rám gondol”.

Thewrewk személyiségének, bizonyos mértékig tudományos tevékenységének megértése szempontjából azonban az igazán tanulságosak szorongásos álmai. Csak az 1915. és 1916. év álmaiból említek néhány jel-

lemzőt. A Kórház Egylet-ügy ismeretében nem nehéz megfejtetni annak az álomnak a hátterét, melyben arról van szó, hogy egy persely mellett talál néhány koronát, ezt zsebre teszi, s utána attól fél: sikkasztással vádolják. Itt azonban a szorongás hátterét Thewrewk saját korábbi közléséből ismerjük. Fontosabbak azok az álmok, melyekhez hasonló valóságot sosem mond naplójában, inkább az ellenkezőjét. Akkoriban a jogászhallgatóknak is kellett meghatározott félév bölcsészollégiumot hallgatniuk, s Thewrewknek sok ilyen jogászhallgatója volt. Naplójában ezzel inkább büszkélkedett. Másképp jelent ez meg öregkori álmaiban. Ismételten visszatérő álom, hogy hallgatói nagyrészt jogászok, filológus alig, s azok is arról panaszkodnak, hogy Thewrewk

óráinak tárgyai milyen haszontalanok. A szorongásos álom és a vágy-álom sajátos keveréke az, mikor (ál-mában) az egyetemen fitymálva beszélnek előadásairól, azután egy csapat hallgató jön hozzá, akik megvallják: addig nem tartották sokra Thewrewköt, de rájöttek, hogy az ő tudománya sokkal magasabb szintű, mint bárkié az egyetemen. Ezek szerint Thewrewk sejtette, hogy órái már egyre kevésbé adnak elegendő filológiai szakismeretet, egyre kevésbé korszerűek („hasznosak”), hogy hallgatói egyre kevesebbre tartják, hogy aki nemcsak éppen valamilyen órát akar hallgatni, hanem a szakmát tanulni, nem hozzá megy – de elfojtotta ezeket a nyomasztó érzéseket, s a tapasztok, éljenezések, hallgatói létszámok gondos feljegyzése nem egyszerűen

hiúságból fakadt, hanem félelmeinek elfojtani akarásából. Erre mutat, hogy az ilyen bejegyzések akkor váltak nyomatékosakká, mikor valamilyen, értékelését veszélyeztető tényező mutatkozott, mint a nyugdíjaztatás, erre egy olyan bejegyzés, amelyet 1898. október 5-én tett naplójába: „Hallgatóim mindannyiszor lelkes éljenezéssel fogadnak. Milyen érzése lehet Timon Ákosnak, kit ez évben is abcugolnak és szóhoz sem juttatnak.” Timont nagyra becsülte, rektorsága idején véleményére különösen sokat adott, éppen ezért hathatott rá megnyugtatólag, szorongásoldólag annak megállapítása, hogy Timont abcúgolják, őt éljenezik.

A szorongásoknak egy még mélyebb rétegről árulkodik talán egy további álom, mely sokféle változat-

ban jelent meg, de a lényeg mindig egy volt: nem tud megfelelni a felé forduló nagy várakozásnak. Álmában egy alkalommal az Akadémián nagy ünneplésben akarják részesíteni, de ő szutykos fehér flanelkabátban nem mer előjönni, szégyenli magát, hiába keresik. Csak néhány nappal később egy másik álom: Mint „európai tudóstól” várnak tőle előadást, őt azonban félelmek fogják el. Máskor görögéből kellene vizsgáznia, rajta azonban rettentő szorongás lesz úrrá, s az *Ilias* első sora sem jut már eszébe. Ismét máskor neki kellene az ország élelmezését rendbe hozni (a világháború folyik!), persze, képtelen rá. Ennek az álomtípusnak is megvan a vágyálommal ötvözőtt változata: elégedetlenek vele, ezért vizsgáznia kell egy kis egyetemen, aminek eredmé-

nye azonban, hogy tudását mindenki elismeri.

Ezek az álmok magyarázhatók növekvő öregkori elerőtlenedéssel is, és bizonyos, hogy ez nem elhanyagolható tényező. Lelke mélyén igenis érezte, ha nem akarta is magának bevallani, amit mindenki észrevett: erői elapadtak. Volt azonban egy jóval korábbi, még 1897-ből való álma, mely másra is enged következtetni. „Az orosz cár egy csomó tudományos értékű levelet adott át nekem Budenz számára. Hogy közvetlenül csak velem, s nem Budenzzel érintkezett a cár, abból azt következtették, hogy lám, Thewrewknek mégiscsak nagyobb hírneve van, mint Budenznek.” Budenzcal jó barátságban volt, Budenz ajánlotta őt az Akadémiára, nem egyszerű hiúságról van tehát

szó, sokkal inkább arról, hogy Thewrewk maga is érezhette, amire fentebb utaltam, hogy Budenz a korszerű, a kor színvonalán álló szaktudós volt, ő pedig ennek a követelménynek, melyet, mint dékáni beszéde mutatja, maga is elfogadott, nem tud teljesen megfelelni. Ez magyarázza talán azt is, hogy noha a bécsi kongresszus után többször is hívták külföldi kongresszusra, sosem ment el. Talán érezte, hogy a kor igazi nagyjai mellett ő elmarad, s félt, hogy egyszer ez kiderül.

Úgy látszik, ez a szorongás a meg nem feleléstől és az ebből fakadó bizonytalanságérzés életének egyik meghatározó élménye volt. Eredhetett ez már a fiatalkorból, mikor az anya nélkül felnövő serdülő állandóan a szigorú apa követelményeinek és

elgondolásainak kellett, hogy megfeleljen, s a meg nem felelés komoly következményekkel járt. Ezek az élmények a hanyatlás éveiben azután, más tényezők hatására, megint nagyon elevenekké válhattak, de lapangva a közbülső időszakban is hathattak. Ezért kellett neki a taps, a helyeslés, a rábólintás (előbb csak apjától, később másoktól), ami biztonságérzetet adott, s valószínűleg Ábel is ezért volt olyan fontos az ő számára: ő volt a szilárd pont, akire támaszkodni lehetett.

Ez az alapézés is közrejátszott abban, hogy nem tudott egy-egy témán kitartóan, hosszú ideig dolgozni, hiszen neki gyors sikerekre, megfelelésnek állandó bizonyítására volt szüksége, mert csak a sikerélmény oszlathatta szorongását a meg nem

feleléstől. Ezért is nyúlt majd ehhez, majd ahhoz a témához, de nem csinált semmit igazán végig. Ezért is nem tudott igazán szaktudóssá válni, ami viszont megint fokozta szorongását, hiszen tudta, az lenne a feladat.

Nem csoda, ha ilyen módon a századvég egymásra torlódó feladatainak nehézségein nem tudott úrrá lenni, hiszen a helyzet szorításában – felzárkózás és modernizálás egyszerre – szükségképpen csak valamilyen félsiker volt elérhető. Ő maga történelmi feladatát a hatvanas, hetvenes években és a nyolcvanas évek első felében elvégezte: meghonosította a történeti szemléletű filológiát (a „filológiai módszert”), ezzel a korszerű magyar irodalomkutatás („magyar filológia”) kialakulását is elősegítve létrehozta a Philologiai Társaságot,

megindította a havonta megjelenő Egyetemes Philologiai Közlönyt, megalapozta az Akadémia Klasszika-filológiai Bizottságának munkáját, elindította a kétnyelvű fordítássorozatot, nevelt tanárokat és tudósokat, megkezdte a Közlöny író- és olvasótáborának kialakítását, vagyis megteremtette a kereteket a klasszika-filológia tudományos műveléséhez. Ez az ő tudománytörténeti érdeme, meg néhány, a jövő felé mutató gondolata a zenetudományban és a nyelvművelésben, és csak másodsorban jórészt töredékben maradt, a kor jó európai átlagának szintjén mozgó, de azt meg nem haladó filológiai munkássága. Erre maga is helyesen érzett rá. Öregkori visszavágyódásaiban nem a Festus-kutatásokra és nem is hivatali pályája csúcspontjára, dékánágára, rek-

torságára tekintett vágyóan vissza, hanem a hatvanas és hetvenes évekre.

A jövő számára egyengette az utat, de a jövő túllépett rajta. Az új nemzedékek új utakon keresték az időszerű kérdésekre az időszerű feleleteket, hol jól, hol rosszul. Thewrewk elmagánosodása nemcsak a fiatalok hálátlanságának vagy nemtörődömségének volt következménye, hanem annak a fokozatos elkorszerűtlenedésnek is, melynek tünetei a kilencvenes évektől megfigyelhetők voltak, melynek egyik példaértékű megnyilvánulása volt az öreg Thewrewk és a fiatal Brisits találkozása, és melyet lelke mélyén Thewrewk maga is érzett, mint ezt fentebb tárgyalt szorongásos álmai mutatják. A már elmentek után való távozása néhány nappal 79. születésnapja után, 1917. február 23-án,

pénteken estefelé, erre a folyamatra tett pontot.

Temetése február 26-án, délután 4 órakor volt a Farkasréti temetőben. Sírja fölé tisztelői 1940-ben állítottak sírkövet. Az alatt nyugszik ma is.

Thewrewk munkásságának nincs teljes bibliográfiája. 1895-ig terjedőleg műveinek jegyzékét tartalmazza Horváth Ignác munkája, *A budapesti kir. m. tud.-egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága 1780–1895*. Bp., 1896. 426–433., de ez a jegyzék nem teljes és nem is mindenben pontos, noha nyilván maga Thewrewk is átnézte. (Különös, hogy bár saját tevékenységét mindig fontosnak tartotta, bibliográfiai adatainak közlésében elég hanyag volt, az *Akadémia Almanach* számára éveken át nem küldte be műveinek jegyzékét.) Nem teljes az alább következő bibliográfia sem. Nem tartalmazza Thewrewk

verseit, elszórtan közölt Anakreón- és görög epigramma-fordításait, melyek később a megfelelő kötetben megjelentek (a koraiakat azonban igen, mert ezeket Thewrewk később többnyire átdolgozta), az egyetemi előadásai alapján készült nyomatos jegyzeteket, nem tartalmaz egyes kisebb hírlapi cikkeket, beszámolókat előadásairól, valamint általában olyan írásokat sem, melyeket valószínűleg ő fogalmazott ugyan, de nincsenek nevével jelölve vagy valamely testület nevében íródtak. Kivételek az akadémiai előadásoknak az Akadémiai Értesítőben megjelent kivonatai. – Amely műveket nem láttam, *-gal jelöltem. Az anyagot évenkénti bontásban adom, minden év anyagában előbb a folyóiratcikkeket, a folyóiratok betűrendjében, utána

az önállóan megjelent műveket. Amennyiben egy-egy cikk külön, önálló lapszámozással is megjelent, ezt a folyóiratközlésnél jelölöm, még ha a kiadvány nem jelzi is, hogy különnyomat. Az eredetileg önállóan megjelent, később kötetben is összefoglalt egyetemi beszédekét külön-külön felvettem, s jelzem, hogy a kötetben – melyet e bibliográfia (B) tételeszámaival jelölök – hol találhatók. A társasági elnöki beszédek közül csak azokat vettem fel, melyek az elnöki beszédek kötetébe már nem kerültek be. Az elnöki beszédek kötetében megjelent huszonegy beszéd közül az első a *Kelet Népe 1875. 64. számában, a második a Magyar Tanügyben, 5. 1876. 416–21, a többi rendre az EPhK-ben jelent meg először. – Rövidítések: EPhK: Egyete-

mes Philologiai Közlöny; MNyőr: Magyar Nyelvőr.

1. *Töredék Bionnak „Adonis gyászünnepe” című költeményéből*: Tanodai Lapok 1, 1856, 266–7.
2. *Anakreon galambja*. [Ford. és jegyzetek]: Tanodai Lapok 2/II, 1857, 152.
3. *Bion, Adonis halotti éneke*: Új Magyar Museum 9/I, 1859, 239–242.
4. *Kedves atyámnak. Anacreoni dalok. Eros nyíla. A lant*. [Ford. és kommentár]: Tanodai Lapok 5, 1860, 190–1.
5. *Az anakreoni dalokról*: Magyar Nyelvészet 6, 1861, 383–7.
6. *Philologiai jegyzetek*: Magyar Nyelvészet 6, 1861, 536–41.
7. *A dögvész. Ilias I, 1–52; Hector és Andromache. Ilias VI, 369–502*: Szépirodalmi Figyelő 1, 1861, 780–5.
8. *Nyelvészeti jegyzetek*: Tanodai Lapok 6, 1861, 197–8.
9. *Anakreonnak kimerítő magyarázata- s fordításából. A 21. (19) anakreoni dal*: Tanodai Lapok 6, 1861, 213–4.
10. *Homeros. A dögvész. Hector és Andromache*. In: Józsa. Pest 1862. 191–204. – *Bion*.

- Adonis halotti éneke*: uo. 207–14. – *Anakreoni dalok*: uo. 217–46.
11. *Homer Iliasa*. Iskolák számára magyarázta és kiadta. – *Első ének*. Pest, 1862.
 12. *Az akadémiai nagyszótárhoz való jegyzetek*: Kalauz 1, 1863 29–30; 37; 44–5; 53–4; 60–1; 70; 78.
 13. *A Görög Anthológiából*. Ford. és továbbélés: Kalauz 1, 1863, 72. Név nélkül, de a ford. azonos a B.148-ban adottal.
 14. *Az akadémiai nagyszótárhoz való jegyzetek*: Tanodai Lapok 8, 1863, 561–2; 589–90.
 15. *Vergilii Aeneidos liber II. Ex Ribbecki recensione recognovit et perpetua annotatione illustravit*. – Pest, 1863.
 16. *A magyar népdalok s népmesékről*: Kalauz 2/I, 1864, 16; 23; 30–1; 38–9.
 17. *Egy indus óda*: Kalauz 2/I, 1864, 103–4.
 18. *Martialis, IX. 97*: Kalauz 2/I, 1864, 119–20. [Ford. és magy.]
 19. *Az akadémiai nagyszótárhoz való jegyzetek*: Kalauz 2/I, 1864, 190–2; 2/II, 15.
 20. *A népetymológiáról*: Kalauz 2/II, 1864, 47–8.
 21. *Ilias VI. éneke (1–71; 72–118)*: Kalauz 2/II, 1864, 63; 78.

22. *Philologiai jegyzetek (Anacreont. 11 (13) 1–4 Bergk)*: Kalauz 2/II, 1864, 78.
23. *Válasz Bartl Antalnak*: Kalauz 2/II, 1864, 110–1. Vö. Bartl A., Nyílt levél P. Th. E.-hez: Kalauz 2/II, 1864, 77–8.
24. *Az akadémiai nagyszótárhoz való jegyzetek*: Tanodai Lapok 9, 1964, 15–6; 38–9; 50; 87–8; 172–3; 254; 267; 366; 447–8.
25. *Homer Iliasa VI. éneke. 119–236. Glaukos és Diomedes*: Kalauz 3/I, 1865, 9.
26. *Az akadémiai nagyszótárhoz való jegyzetek*: Tanodai Lapok 10, 1865, 4–5.
27. *Javaslat a classica philológiát érdeklő tankegyvek ügyében*: Tanodai Lapok 10, 1865, 325–7.
28. *Homer Iliasa*. Iskolák számára magyarázta és kiadta. – *Hatodik ének*. Pest, 1865.
29. *Homér Iliása. VI. ének*. Ford. –. Pest 1865.
30. *A hang mint műanyag. Költészet–zenészeti értekezés a magyar zene eredeti magyar voltának bebizonyításával*. Pest, 1866.
31. *A tantervi bizottság munkálata. Realgymnasiumi tantervezet*. Szerk. –: A Budapesti Tanári Egylet Közlönye 1, 1867, 1. sz. 28–
32. *A tantervi bizottság munkálatainak érdekében*: A Budapesti Tanári Egylet Közlönye 1, 1867, 2. sz. 27–32.

33. *A Szénássy-féle Latin nyelvtani tanulmányok bírálata*: A Budapesti Tanári Egylet Közlönye 1, 1867, 3-4. sz. 67-86.
34. *Titi Livi ab urbe condita liber I. Magyarázta Szénássy Sándor*. Pest 1867.: A Budapesti Tanári Egylet Közlönye: 1, 1867, 6. sz. 23-26.
35. **A budapesti tanár egylet tantervi bizottságának munkálatai*. Szerk. — Pest 1867.
36. *Római és görög pénzszámlítás*. Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye 1, 1868, 63-74. — És: Pest, 1868.
37. *Iktatás. Magyar nyelvészeti értekezés*: Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye 2, 1869, 73-83.
38. *A nyelvészet mint természettudomány*. (Az 1869. május 5-én tartott előadás kivonata): Természettudományi Közlöny 1, 1869, 319-29.
39. *A nyelvészet mint természettudomány*. Pest, 1869.
40. *Magyar nyelvészeti levelek. I.*: Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye 3, 1870, 309-13; II.: 367-71.
41. *A nyelv optikája*: Természettudományi Közlöny 2, 1870, 97-107. És: Pest, 1870.
42. *Egy régi magyar észlelet*: Természettudományi Közlöny 2, 1870, 286-7.
43. *A magyar rhythmus rendezése (!) I.*: *A magyar zene rhythmusa*: Nyelvtudományi Közlemények 10, 1871, 366-90. Vö. Akadémia Értesítő 7, 1873, 61-5.
44. *A gyermeknyelvről*: Természettudományi Közlöny 3, 1871, 117-25. És: Pest, 1871.
45. *Cornelius Tacitus Germaniaja*. Magyarázta —. Pest 1871.
46. *„Egy füst alatt”*: MNyőr 1, 1872, 41-2.
47. *Gyermekjátékok és versikék*: MNyőr 1, 1872, 43-5.
48. *Idegen csemeték*: MNyőr 1, 1872, 49-51.
49. *Űr*: MNyőr 1, 1872, 86-7.
50. *-ban, -ból*: MNyőr 1, 1872, 89-91.
51. *Jár, megy*: MNyőr 1, 1872, 116-21.
52. *Hegymögi*: MNyőr 1, 1872, 197-8.
53. *A „-dag, -dog, -deg” melléknévképző*: MNyőr 1, 1872, 260.
54. *Hál*: MNyőr 1, 1872, 262-3.
55. *Városonki*: MNyőr 1, 1872, 411.
56. *De, hanem*: MNyőr 1, 1872, 446-52.
57. *Idegen csemeték. Fattyú hajítások. Kell, hogy*: MNyőr 1, 1872, 475.
58. *A cigány nemzet első írója*: Fővárosi Lapok 10, 1873, 142. sz.
59. *A helyes fordításról*: MNyőr 2, 1873, 73-6. [B. 62. egy részlete.]

60. *Néhány kifejezésünk magyarázata.* Évad, ivad. Cserben hagyta, cserben maradt. Nyílt a szívem örömeiben. Füstpénz: MNyör 2, 1873, 399–401.
61. *Szómagyarázatok.* Videre. Bosphoros: MNyör 2, 1873, 446–7. – Hátí bőrrönd. Vany: uo. 459–60.
62. *A helyes magyarság elvei.* Bp., 1873.
63. *Eine eigenthümliche Comparativbildung:* Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen 52, 1874, 457–8.
64. *Anakreon:* Athenaeum 6, 1874, ápr.–jún. 1056–63; 1109–18. Vö. Akadémiai Értesítő 8, 1874, 80; 103. *Fővárosi Lapok 11, 1874, 91. sz. *Reform 5, 1874. ápr. 21.
65. *Helyreigazítások: Juhszél. Utánoz. Elválaszt.* MNyör 3, 1874, 316–7.
66. *Figura etymologica:* MNyör 3, 1874, 385–9.
67. *Vasszegek a római sírokban:* Archaeologiai Értesítő 10, 1876, 141–4.
68. *Római feliratokról:* Archaeologiai Értesítő 10, 1876, 307–17.
69. *Decimus Laberius híres prologusa:* Figyelő 1, 1876, 18–23.
70. **Könyumoly és ruhamoly:* Fővárosi Lapok 13, 1876, 73. sz. (Németül: *Magazin für

die Literatur des Auslandes 1876. W. Schott ford.)

71. Az „*Anthologia Latina*” némely helyeinek kiigazítása: Magyar Tanügy 5, 1876, 353–7.
72. *Jelentés Dr. Naumann Ernőnek De Xenophontis libro qui Λακεδαιμονίων Πολιτεία inscribitur czímű értekezéséről.* Megjelent Berlinben 1876.: Magyar Tanügy 5, 1876, 454–7.
73. *A Corvina-beli Festus-Codex:* Akadémiai Értesítő 11, 1877, 197–205.
74. *Sulpicia: Satírák.* Ford. Barna Ignác. Jegyzetek –: EPhK 1, 1877, 8–9.
75. *A magyar nominativus:* EPhK 1, 1877, 9–16; 115–22; 181–6; 250–65. Vö. Akadémiai Értesítő 10, 1876, 180–3.
76. *Vegyes apróságok: II. II. 825.:* EPhK 1, 1877, 75. – *Cinna Zmyrnája:* uo. – *Cicero elegiája:* uo. 75–6. – *Horat. Carm. II. 3. 18. Epod. 16. 18.:* uo. 76. – *Gula:* uo. – *Nyelvészkedő asszonyosság:* uo. 76–7. – *Caesar, Kaiser, Császár:* uo. 221–3. – *Kisfaludy Sándor és a Görög Anthologia:* uo. 296–7. – *oldác:* uo. 297. – *Más Anakreon:* uo. 340. – *Vergilius Aeneis II. 8.:* uo. – *Meleagros költeményeiből.* [Ford., jav. és jegyz.]: uo. 403–5. – *Catullus 84; 101; Anth. Lat. 787*

- Riese. [Ford. és jegyz.]: uo. 405–6. – *Odyss. I. 50.*: uo. 406. [Nincs névvel jelölve, de a folyóiratnak az ELTE Latin Tanszéke könyvtárában lévő példányában Thewrewk írásával bejegyezve a P. T. E. betűk].
77. *Ritschl Frigyes emlékezete*: EPhK 1, 1877, 168–70.
78. *Mikor irta Berzsenyi „A magyarokhoz” c. ódáját?*: EPhK 1, 1877, 188–92.
79. *A Festus Pauli-féle Corvin codex*: EPhK 2, 1878, 4–12.
80. *Vegyes apróságok*: Loewe, *Prodrom. 267* (ad *Mostell. 261.*): EPhK 2, 1878, 244.
81. *Horat. Carm. II. 16. 13.*: EPhK 2, 1878, 393–4.
82. *Variae lectiones*: *Plautus, Frivolaria*; *Ennius, Ann. 524 Vahlen*; *Attius Phinidae fr. 3*; *Festus p. 258 M.*; *p. 340 M.*: EPhK 2, 1878, 394–7. – *Ritschl opusc. II. 540* (*Taracina. Tarcina*); *III 253* (*Vita Terentii*); *Neue, Lat. Formenlehre I. 184* (*valles, valleculi*); *II. 563* (*finjo finctum*); *Loewe, Prodrom. 146* (*obbrutust*); *Titiinus p. 161 Ribb.*: uo. 444–6.
83. *Der Festus Pauli Codex der Corvina*: *Literarische Berichte aus Ungarn 2*, 1878, 97–109.
84. *-italan, -telen*: MNYör 7, 1878, 195–6.

85. *Látab*: MNYör 7, 1878, 247.
86. *Alati*: MNYör 7, 1878, 293–301.
87. *-lag, -leg, -lan, -len*: MNYör 7, 1878, 534–47.
88. *Codex Festi Breviati Corvinianus*: *Nyelvtudományi Közlemények 14*, 1878, 209–64.
89. *Variae lectiones*: *Festus Pauli 32, 10*; *Ennius, Ann. 524 Vahlen*; *Anthol. Lat. 394, 10*; *Neue, Lat. Formenlehre II, 412* (*Fest. Pauli 221*); *Liv. VIII. 20. 8.*: EPhK 3, 1879, 30–2. – *Festus Pauli 77, 10*; *81, 12*; *Pacuvius 387 R*; *Festus Pauli 109, 17*; *Plautus, Pseudolus 266*; *Festus Pauli 77, 18*: uo. 108–111. – *Varro saturái. Bimarcus fr. VII* (*Riese*); *Festus Pauli 91, 4*; *marsupium*; *Festus Pauli 315, 7*: uo. 185–8. – *Cod. Bern. 236. f. 108^b col. 3., f. 94^b col. 3.; f. 57^b col. 2.; f. 123^a col. 2.*; *Festus Pauli 117, 6*: uo. 254–7. – *Cod. Bern. f. 15^a col. 2.; f. 147^a col. 1.; f. 58^b col. 1.; f. 64^b col. 3.*; *Brambach, Hülfssb. 60* (*sarina*); *Cod. Bern. 16. f. 110^a col. 2.*; *Cod. Bern. 236. f. 101^b col. 2.*; *Cod. Bern. 16. f. 163^a col. 2.*; *Placid. 18, 17*: uo. 311–4.
90. *A Dies Aegyptiaci leideni lajstroma*: EPhK 3, 1879, 111–4.

91. *F. Bücheler, Grundriss der lateinischen Declination*: EPhK 3, 1879, 222–3.
92. *Vegyes apróságok: A kömigsbergi töredék*: EPhK 3, 1879, 401.
93. *Helyreigazítások. Magyarázatok: Vápa. Szíjalt rák. Az ök házuk*: MNyör 8, 1879, 37–9.
94. *Az i-vel képzett melléknév*; MNyör 8, 1879, 346–57.
95. *Sz. Ediltruda hymnus*: EPhK 4, 1880, 29–31 Vö. B. 106.!
96. *Variae lectiones*: Cod. Bern. 236. f. 141^b col. 1.; Cod. Bern. 16. f. 83^b col. 1.; f. 179 col. 3.; Lucilius, Incert. 38.; Festus Pauli p. 128: EPhK 4, 1880, 245–6. – Cod. Bern. 178 f. 23^b col. 1.; Incerti auctoris de Constantino Magno eiusque matre Helena c. 40.; Festus Pauli 110, 11.; Kákán csomót keres, Festus Pauli 8, 14.; Cod. Bern. 16 f. 110^a col. 2.: uo. 618–9. – Festus Pauli 27, 1.; Hildebrandi Gloss. Parisin. p. 13.; 111.: uo. 702–3.
97. *Aristophanes vigjátékai. Ford. Arany János*. [Aristophanés életrajza, bevezetés az egyes darabokhoz, glossarium.] Bp., 1880.
98. *Danielis Bersenii Poetae Eclogae. Latinis versibus redditae ab Stephano Tamaskó*. Ed. –. Bp., 1880.
99. [Műfordítások]: *Augustus császár epigrammája*: EPhK 5, 1881, 30. – *A Latin Anthológiából (796 Riese)*: uo. 200. – *Volcatius Sedigitus canója*: uo. 206. – *A Latin Anthológiából (876 Riese)*: uo. 211. – *Paucius saját sirverse*: uo. 211. – *Naevius saját sirverse*: Enniusból: uo. 228. – *Attius. Az Aeneis tartalma (Anthologia Latina)*: uo. 254. – *Ennius, Ann. VII. 221–224.; A tarentumi leány (Naevius, Tarentilla, fr. II. 76.)*; *Martialis III. 56.*; *Római katona-dalok (Suet. Jul. 51.)*: uo. 274. – *Ennius saját sirverse. Katonadal (Vopiscus, Aurel. 6.)*: uo. 293. – *Katonadal (Suet. Jul. 49.)*. *Muretusól*: uo. 301. – *Euenusból (Bergk 2)*: uo. 333. *Plautus Foglyai epilógia. Plautus saját sirverse. A Latin Anthológiából (30 Riese)*: uo. 397. – *Q. Lutatius Catulus (Cicero, de nat. deor. I. 28, 79)*: uo. 405. – *Ennius, Sat. 6–7 Vahlen*: uo. 481. – *Adonis gyilkosa (Pseudo-Theocr. 30)*: uo. 586.
100. *Variae lectiones: Anthologia Palatina XI. 255*: EPhK 5, 1881, 228.
101. *Szófejtetések: Színig, színültig, színjártig, színjártig. Tűrés-tagadás. Biztonság*: MNyör 10, 1881, 70–2.
102. *Helyreigazítások. Magyarázatok: Blaháné asszony*: MNyör 10, 1881, 85.

103. Nyelvjárási adatok: MNyör 10, 1881, 172-6.
104. *A magyar zene rhythmusa*. Második, javított kiadás. Bp., 1881.
105. [Műfordítások, részben jegyzetekkel:] *Caullus* 86: EPhK 6, 1882, 179. – *Martialis Spect.* 1.: uo. 341-2. – *Anthologia Latina* 734 és 706 Riese: uo. 352. – *Martialis VII.* 12.: uo. 397. – *Martialis IX.* 94.: uo. 423. – *Catullus* 72. és 83.: uo. 454. – *Martialis III.* 14.: uo. 597. – *Anthologia Latina* 873 Riese: uo. 603. – *Ausonius, Epigr.* 23.: uo. 633. – *Theognis*: uo. 874. – *Hipponax sirverse* (*Theocr. Epigr.* 21.); *Theodectes rejtvénye Athen. X. p. 451 f.*; *Tanaquil Faber az Anacreonteor. 21 A dal szerzőjéhez, Moschos 8. (A szántó-vető Eróshoz)*: uo. 895.
106. *Variae lectiones: Beda, Historia ecclesiastica IV. 20.*; *Totius Latinitatis Lexicon* (*Forcellini*); *Gloss. Parisin. p. 79.*: EPhK 6, 1882, 827-8. – *Clausa iacet lapide...*: uo. 894.
107. *Festus-Studien*: *Ungarische Revue* 1882, 80-90.
108. [Műfordítások, részben jegyzetekkel:] *Caullus* 75.: EPhK 7, 1883, 29. – *Martialis VIII.* 27.: uo. 1069. – *Martialis XII.* 70.: uo. 1077. – *Martialis III.* 10.; *Archilochos* 15.: uo. 1084. – *Euenostól* 4.: uo. 1130.
109. *Variae lectiones: Anthologia Latina* 393 Riese: EPhK 7, 1883, 38-9. – *Brinkmann, Die Metaphern I.* 189.: uo. 1119.
110. *T. M. Plautus, Captivi*. Magyarázta és bevezette Gerevics Gusztáv. Bp., 1882.: EPhK 7, 1883, 390-3.
111. *A. Jannarakis, Deutsch-neugriechisches Handwörterbuch*. Hannover 1883.: EPhK 7, 1883, 1033-5.
112. *A Vergiliusnak tulajdonított kisebb költemények* [a Moretum és a Copa fordításával]: *A Kisfaludy Társaság Évtapjai* 18, 1882-1883, 322-33.
113. *Körösi Csoma Sándorról*: *Nemzet* 2, 1883. márc. 31. Újra lenyomva (az újság sajtóhívével együtt): Szilágyi Ferenc, *Körösi Csoma Sándor levelesládája*. Bp., 1984. 50-54. Az újság egy Thewrewk javította példánya és a szövegben említett Mitscherlich-féle emléklap eredetije Ponori Thewrewk Aurél birtokában.
114. **Arany Jánosról*: *Nemzet* 2, 1883. nov. 28.
115. **Az udvariasság nyelve*: *Nemzet* 2, 1883. dec. 12. melléklet.
116. [Műfordítások:] *Catullus* 75.: EPhK 8, 1884, 29. – *Janus Pannonius sirverse*: uo.

197. – Niketas Eugenianusból: uo. 311. – Alcimustól (PLM IV. 116.); Octavianustól (PLM IV. 213.): uo. 315. – Petromustól (PLM IV. 96.): uo. 355.
117. *Codex Festi breuiati Trecensis: Mélanges Graux.* Paris, 1884. 567–77.
118. *A. Jannarakis, *Deutsch-neugriechisches Handwörterbuch.* Hannover 1883.: Philologische Rundschau 4, 1884, 25–6.
119. Füget mutatni: MNYör 14, 1885, 36.
120. Helyreigazítások. Magyarázatok: Mellső: MNYör 14, 1885, 222. – Lukna: uo. 271.
121. Anakreon. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —. Bp. 1885.
122. A helynevekből képzett tulajdonnevek- és melléknevekről: Akadémiai Értesítő 20, 1886, 224–9.
123. *Variae lectiones: Anthologia Palatina V.* 36.: EPhK 10, 1886, 231–2. – *De Vit – Forcellini, Lexicon VI.* 749.: uo. 232. – *De Vit, Glossarium p.* 630.; *p.* 527.: uo. 583. – *Cod. Bern.* 16. f. 181^a col. 1.: uo. 605. – *Cod. Bern.* 236 f. 68^a col. 2.: uo. 646. – *Anthologia Palatina VII.* 240.: uo. 650. – *Cod. Bern.* 16 f. 94^a col. 3.; *f.* 7^b col. 1.: uo. 810. – *aruga ariuga; Glossarium Hildebr.* *p.* 21. n. 150.; *p.* 290. n. 82.: uo. 814. – *Anthologia Palatina V.* 155.: uo. 870.

124. Szolgafa: EPhK 11, 1887, 91.
125. J. J. Koritschnyák, *Fundamentum linguae Zingaricae* 1806. Közli: József főherceg. Bevezetéssel kiadta —. EPhK 11, 1887, 705–31.
126. Műfordítás: *Catullus* 95.: EPhK 11, 1887, 756.
127. Négyesy László, *A magyar vers* [stb. Bírál- lat]: A Kisfaludy Társaság Évlapjai 21, 1885–1886. és 1886–1887, 90–2.
128. Mutatványok a Görög Anthológiából (Székfoglaló): A Kisfaludy Társaság Év- lapjai 1885–1886. és 1886–1887, 207–14.
129. Az „agyafúrt” szóról: Természettudomá- nyi Közlöny 19, 1887, 390.
130. [Műfordítás:] *Martialis IX.* 97.: EPhK 12, 1888, 379. – *V.* 59.: uo. 391. – *II.* 92.: uo. 444. – *V.* 24.: uo. 501. – *II.* 17.: uo. 512. – *V.* 74.: uo. 570. – *I.* 74.: uo. 668. – *XII.* 26.: uo. 677.
131. Czigány nyelvtan. Románo csibákero szik- laribe. Írta József főherceg. Bp., 1888. V– VIII: Bevezetés. 219–377: Irodalmi kala- uz. Szerk. – Két vagy három évtizeddel ezelőtt könyvárverésen felbukkant egy Thewrewk bejegyzéseivel ellátott példány, tulajdonosa ismeretlen. (Ponori Thewrewk Aurél szíves közlése.)

132. *Vegyés*. [Bodenstedt „Dionysos und seine Rebezucht” c. költeményének eredetije]: EPhK I. Pótkötet. 1889, 144.
133. *The Origin of the Hungarian Music*: Journal of the Gypsy Lore Society 1, 1889, 313–7.
134. *Egyptian Days*: Journal of the Gypsy Lore Society 1, 1889, 372.
135. *Musique tsigane ou musique hongroise*: La Revue de l'Orient [Budapest] 4, 1889, júl 21. 1–2.
136. *Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli Epitome*. Ed. —. Pars I. Bp. 1889.
137. *A Budapesti Philologiai Társaság választmányának emlékirata a görög nyelv ügyében* [Pecz Vilmossal]: EPhK 14, 1890, 268–75.
138. *Variae lectiones*: Tacitus Germ. 38.; *Voces variae animalium*; *Auruncat*; *Corp. Gloss. Lat. IV.* 359.; *Pauli Hist. Rom. I.* 1.; *Georgius Grammaticus I.* 65.; EPhK 14, 1890, 281–7. – *Anthologia Palatina XV.* 13.; *canistellum*; *Az Abovus-glossariumhoz*; *brisca*: uo. 371–3.; *Acrus -a -um*; *Catonis de Musis versus*; *Epistula Didonis ad Aeneam*: uo. 465–7.
139. [Műfordítás:] *Ógörög Olajág-ének (Hom. epigr. 15.)*: EPhK 14, 1890, 829.

140. *Gypsy Grammar by the Archduke Josef. 1888.*: Journal of the Gypsy Lore Society 2, 1890, 148–60.
141. *A magyar zene tudományos tárgyalása*. Bp., 1890. Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből XV. 7. Vö. Akadémiai Értesítő 1891, 216–9.
142. *A Görög Anthologia*: Akadémiai Értesítő 1891, 219–24.
143. *Mutatványok – magyar Martialisából*: Hunfalvy-album. Bp., 1891. 234–45.
144. *Mi az a héttollú buzogány?*: Irodalomtörténeti Közlemények 1, 1891, 41–2.
145. *Wesselényi kiadatlan levele*: Irodalomtörténeti Közlemények 1, 1891, 233–4.
146. *Négyesy László pályanyertes verstörténeti művének második feléről*: A Kisfaludy Társaság Évlapjai 25, 1890–1891, 37–8. [Heinrich Gusztávval]
147. [A tudomány nemzeti oldaláról]: Magyar Szalon 15, 1891. ápr., 7. 1.
148. *Görög anthologiabeli epigrammák*. Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —. Bp. 1891.
149. *Zu Vespa's Judicium*: Jahrbücher für Classische Philologie 38, 1892, 205.
150. *Ágyilis*: MNyőr 21, 1892, 280.
151. *Huruba*: MNyőr 21, 1892, 286.

152. *Codex Festi Farnesianus XLII tabulis expressus. Consilio et impensis Academiae Litterarum Hungaricae editi* –. *Tabulas photographicas arte Iustini Lembo confectas photographice descripsit Georgius Klossz.* Bp., 1893. – Vö. Akadémiai Értesítő 5, 1894, 567–77.
153. *Az állatvédelem a régi görögöknél: Kolozsvár 1894. jan. 18.
154. Zu L. Apulei *Ἀνελόμενος ex Menandro*: Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik 40, 1894, 304.
155. *Über die neue Festus-Ausgabe: Verhandlungen der 42. Philologen Versammlung. Leipzig, 1894. 250–5.
156. Dékáni beszéd, melylyel a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem 1895–96. tanévét 1895. szept. 15. megnyitotta. Bp., 1895. [= B. 173. 3–17.]
157. A Pajor István-féle pályázatról: EPhK 20, 1896, 893–8.
158. Elnöki megnyitó beszéd: EPhK 21, 1897, 177–83.
159. Az udvariasság nyelve: MNyőr 26, 1897, 9–15.; 101–8.
160. – elnöki beszédei, melyekkel a Budapesti Philologiai Társaságnak 1875–1895. évi közgyűléseit megnyitotta. Bp., 1897.

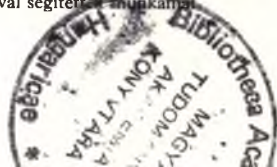
161. Elnöki megnyitó beszéd: EPhK 22, 1898, 175–89.
162. Könyvmoly és ruhamoly: MNyőr 27, 1898, 443–9.
163. A mondatból vált fő- és melléknév: Akadémiai Értesítő 1899, 325–49.
164. Elnöki megnyitó beszéd: EPhK 23, 1899, 160–76.
165. *A nyelvtudomány és a philologia története egyetemünkön. Beszéd, melylyel a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem rectori székét az 1899–1900. tanév ünnepes megnyitásakor, 1899. október 1-én elfoglalta. Bp., 1899. [= B. 173. 19–49.]
166. Elnöki megnyitó beszéd: EPhK 24, 1900, 237–48.
167. Egyetemünk külső története. Ünnepi beszéd, melyet 1900. évi máj. 13-án, a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem újjáalapításának CXX. évfordulója alkalmából mondott. Bp., 1900. [= B. 173. 51–99.]
168. Az egyetem története 1899–1900-ban. Beszéd, melylyel – rectori méltóságáról lelépett. Bp., 1900. B. 167. 99–112. [= B. 173. 100–13.]
169. Elnöki megnyitó beszéd: EPhK 25, 1901, 157–63.

170. *A dallam és a szöveg kongruenciája*: Zenevilág 2, 1901–2, 163–5.; 211–4.; 274–7.; 365–8.; 379–80.; 423–5.; 437–8.; 478–9. [Befejezés: B. 179.]
171. *Mommsen emlékezete*: EPhK 28, 1904, 89–106.
172. *Gyermeknyelv és gyermeklélek*: Magyar Nyelv 1, 1905, 392–9.; 434–46.
173. – *egyetemi beszédei*. Bp., 1905.
174. *József főherceg emlékezete*: Akadémiai Értesítő 17, 1906, 347–91. És Bp., 1906.
175. *Homeros Iliása*. Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: – I. kötet. I–VI. ének. Bp., 1906.
176. *Magyarázatok. Helyreigazítások*: Pata: MNyőr 37, 1908, 472
177. *Liszt Ferenc*: Budapesti Hírlap 30, 1910. okt. 16. 31–2. [A szöveget a szerkesztőség Thewrewk tudta nélkül megrövidítette, így a szöveg kissé zavaros lett.]
178. *A rác és a szerb*: Magyar Nyelv 8, 1912, 240.
179. *K. P. úrnak*: Magyar Nyelv 8, 1912, 384.
180. *Syncopa*: MNyőr 41, 1912, 107–12.
181. *A bögyével bögyözi*: Magyar Nyelv 9, 1913, 95–6.
182. *Budapest*: Magyar Nyelv 9, 1913, 192.
183. *Nyüstit neki*: Magyar Nyelv 9, 1913, 287.

184. *Véleményes jelentése* [a Bartók és Kodály-féle Egyetemes Népdalgyűjtemény tervezetéről]: A Kisfaludy Társaság Évlapjai 48, 1914, 377–9.
185. *Pósfai János*: Magyar Nyelv 10, 1914, 186–7.
186. *Pálbeli Szép Antal*: Magyar Nyelv 10, 1914, 270–1.
187. *Ponori Thewrewk József önéletrajza*: Irodalomtörténeti Közlemények 26, 1916, 186–201.
188. *Széchenyi-Lánchid*: Magyar Nyelv 12, 1916, 20.
189. *Buda, Pest, Budapest*: Magyar Nyelv 12, 1916, 20–1.

A sorozat szokásának megfelelően jegyzeteket nem közölhettem, azokat azonban megírtam, s egy-egy, jegyzetekkel ellátott kézirat példányt elhelyeztem az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára kéziratárában, ahol az érdeklődő számára hozzáférhető.

E helyen is köszönetet mondok munkám lektorának, *Borzsák Istvánnak*, valamint *Ponori Thewrewk Aurélnak* és *Tóthné Révay Ágnesnek*, akik becses adatok, ill. levelek rendelkezésemre bocsátásával segítettek munkámat.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
igazgatója

A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1993

Nyomdai táskaszám: 21807

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Kiadványszám: 138

Megjelent: 6,24 (A/5) ív terjedelemben

+ 1 db melléklet

HU ISSN 0133-1884

